

savED

Війна та освіта:

Як рік
повномасштабного
вторгнення вплинув
на українські школи

Про дослідження

Дослідження проведене аналітичним центром Cedos на замовлення благодійного фонду savED за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Цей звіт відображає позицію авторок і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Cedos — це незалежний аналітичний центр і спільнота, що працює над питаннями соціального розвитку з 2010 року. Ми віримо, що кожна людина має право на гідний рівень життя. Тому метою Cedos є пошук системних причин соціальних проблем і варіантів їхнього вирішення. Наш підхід базується на дослідженнях. Ми вивчаємо суспільні процеси та державні політики, поширюємо критичне знання, просуваємо прогресивні зміни, навчаємо і посилюємо спільноту прихильни_ць цих змін. Сайт: cedos.org.ua

savED — міжнародний благодійний фонд, створений у 2022 році, щоб допомогти відновити доступ дітей до освіти після наслідків війни через відбудову інфраструктури, облаштування укриттів, створення стратегій розвитку шкіл, розробку програм і забезпечення освітніх активностей для дітей. Фонд заснували ексміністерка освіти і науки Анна Новосад спільно з освітньою фундацією GoGlobal. Сайт: savedschools.in.ua

Міжнародний фонд «Відродження» — одна з найбільших українських благодійних фундацій, що з 1990 року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проєктів на суму понад 200 мільйонів доларів США. Фонд заснований філантропом Джорджем Соросом і є частиною мережі Фундацій відкритого суспільства (Open Society Foundations). Сайт: irf.ua

У цьому звіті ми використовуємо іменник з відділеним «_» гендерованим закінченням для позначення особи, гендер як_ої невідомий чи не має значення в нинішньому контексті, чи групи осіб різного гендеру, гендер яких невідомий або гендер яких не має значення в нинішньому контексті. Ми однаково поважаємо жінок, небінарних осіб і чоловіків. Оскільки в україномовному інформаційному просторі сьогодні набагато частіше підкреслюється існування чоловіків, ніж усіх інших (тобто більшості людей), ми з метою урівноваження цього перекося тут і надалі використовуємо таку форму для позначення сукупності різних людей чи людини, гендер як_ої невідомий.

24 лютого 2023 року

Війна та освіта:

Як рік повномасштабного вторгнення
вплинув на українські школи

Авторки: Ірина Когут, Олена Нікуліна, Олена Сирбу,
Тетяна Жерьобкіна, Юлія Назаренко

Експертна підтримка: Ганна Новосад, Анна Пуцова,
Єлизавета Сідельникова, Олена Северенчук

Над дослідженням також працювали: Єлизавета Хассай,
Ліліана Філіпчук, Іван Вербицький

Координаторка дослідження: Юлія Назаренко

Коректура: Роксолана Машкова

Верстка: Вікторія Жукова

Зміст

Список скорочень	7
Методологія дослідження	8
Національне опитування батьків	8
Дослідження кейсів	9
Аналіз вторинних даних	10
Обмеження дослідження	11
Контекст	14
Система загальної середньої освіти в Україні	14
Війна Росії проти України	15
Розділ 1. Руйнування освітньої інфраструктури	17
1.1 Регіональні особливості руйнувань освітньої інфраструктури	19
1.2 Джерела та характер руйнувань шкільних будівель і освітнього середовища	23
Висновки	28
Розділ 2. Вплив війни на організацію освітнього процесу	29
2.1 Форма навчання	29
Очне навчання	35
Дистанційне навчання	36
2.2 Виклики для організації освітнього процесу	40
Безпекові виклики	40
Відключення електроенергії	42
2.3 Доступ до занять і матеріалів	44
Висновки	45
Розділ 3. Вплив війни на учасни_ць освітнього процесу	47
3.1 Вплив війни на учнівство	47
Гаджети	47
Залученість батьків	51
Навантаження	54
Втрата часу навчання	55
Успішність та освітні втрати	58
Психоемоційний стан	61

3.2 Вплив на роботу вчительства	64
Робоче навантаження.....	64
Психоемоційний стан	66
3.3 Переміщення учнівства та вчительства	68
Загальнонаціональні дані	68
Регіональні особливості.....	71
Переміщення вчительства	74
Переміщення учнівства	74
Висновки	78
Розділ 4. Відновлення освітньої інфраструктури та співпраця громад і шкіл зі стейкхолдерами	81
4.1 Державна політика щодо відновлення пошкоджених і зруйнованих шкіл	81
4.2 Збір інформації про пошкодження	83
4.3. Консервація та відбудова будівель	87
4.4 Відновлення доступу до освіти	91
4.5 Плани розвитку освіти та шкільна мережа	94
4.6 Роль міжнародних, громадських і благодійних організацій у відновленні освітньої інфраструктури	95
4.7 Потреби громад для відновлення освітньої інфраструктури	98
Висновки	101
Рекомендації	103
Додаток 1. Характеристика шкіл, які були у фокусі дослідження	112
Додаток 2. Вторинні дані в описових таблицях	114
Додаток 3. Дані опитування в описових таблицях	124

Список скорочень

АР	Автономна республіка
ВПО	Внутрішньо переміщена особа
ЄС	Європейський Союз
ЗЗСО	Заклад загальної середньої освіти
ЗСУ	Збройні сили України
МОН	Міністерство освіти і науки України
НБУ	Національний банк України
НУШ	Нова українська школа
ОВА	Обласна військова адміністрація
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
ТОТ	Тимчасово окупована територія
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй

Методологія дослідження

Метою дослідження було з'ясувати, як повномасштабна війна вплинула на доступ до загальної середньої освіти, зокрема у громадах, що перебували в зоні бойових дій або в окупації; якими є потреби для відновлення цього доступу, а також можливі шляхи задоволення цих потреб залежно від масштабу та характеру зумовленого війною впливу.

Завданнями дослідження були:

- зібрати та систематизувати дані про масштаби руйнування освітньої інфраструктури у галузі загальної середньої освіти в Україні;
- з'ясувати, яким чином забезпечено доступ до освіти для здобувач_ок загальної середньої освіти;
- з'ясувати та деталізувати освітні й інфраструктурні потреби шкіл у громадах, які постраждали від бойових дій або окупації, а також з'ясувати шляхи задоволення цих потреб;
- виявити та спробувати класифікувати і систематизувати регіональну специфіку щодо обсягу та масштабу потрібної допомоги на відновлення освітньої інфраструктури, зумовлену особливостями військових дій у регіоні;
- запропонувати шляхи вирішення для відновлення доступу до освіти у громадах (hard та soft рішення).

Дослідження складалося з трьох компонентів: кількісного національного репрезентативного опитування батьків дітей шкільного віку, кейс-стаді у громадах і аналізу вторинних даних.

Національне опитування батьків

Аби з'ясувати, як повномасштабне вторгнення вплинуло на доступ учнівства до освіти, як батьки залучаються до навчання своїх дітей і з якими проблемами стикаються діти та батьки під час навчання, ми провели національне опитування батьків.

Опитування було проведене компанією Info Sapiens з 20 грудня 2022 року до 24 січня 2023 року серед батьків дітей шкільного віку. Методом

особистих інтерв'ю САРІ¹ було опитано 2045 респондент_ок у місцях їхнього проживання. Було встановлено квоти за статтю та віком дітей (якщо в родині було двоє та більше дітей, дитина, щодо якої проводилось опитування, обиралась або випадковим чином, або відповідно до квот). Вибірка репрезентативна за регіоном і розміром населеного пункту довоєнного проживання, статтю та віком дітей. Теоретична похибка не перевищує 2,2%.

Опитування проводилось у всіх регіонах України, крім АР Крим, Севастополя, Луганської, Донецької та Херсонської областей². 203 інтерв'ю були проведені на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії або які окуповані Російською Федерацією.

Дослідження кейсів

Аби детально вивчити потреби шкіл у громадах і шляхи задоволення цих потреб, а також класифікувати і систематизувати їхню регіональну специфіку, ми провели аналіз кейсів, збір даних для якого виконувався методом глибинних інтерв'ю.

Предметом аналізу були регіони, на території яких велися бойові дії і які були частково окупованими, а потім повністю або частково звільненими. Було обрано три області — Київську, Чернігівську та Харківську, — оскільки у них бойові дії та окупація мали різний характер і тривали різну кількість часу, звільнення відбулося у різний час, а відновлення має свої особливості.

У кожній області було обрано 2 громади, зокрема ті, з якими savED уже співпрацює над відновленням доступу до освіти. Щоби представити різні досвіди, ми обрали такі громади:

- Київська та Чернігівська області: громади, які перебували під окупацією або у зоні активних бойових дій у лютому-березні 2022 року;
- Харківська область: одна громада, що частково перебувала під окупацією у лютому-вересні 2022 року та на території якої регулярно велися бойові дії, і друга громада, яка прийняла багато учнівства-ВПО, але в якій не було руйнувань.

У кожній із громад ми обрали по дві школи (Таблиця 3). У Київській та Чернігівській областях школи були обрані savED серед закладів-парт-

¹ Computer-assisted personal interviewing.

² Регіони, в яких уся або більша частина території окупована або які є небезпечними для перебування інтерв'юер_ок.

нерів, з якими організація вже працює над відновленням доступу до освіти. У Харківській області школи були обрані представни_цями громад за наданими критеріями. У кожній школі було проведено 4 глибинні інтерв'ю з директор_ками, вчитель_ками-предметни_цями, вчитель_ками початкових класів і представни_цями батьківських комітетів. Для рекрутингу інформант_ок ми спершу отримували контакти директор_ок, а вже від них — контакти вчитель_ок і батьків.

У кожній громаді ми також проводили інтерв'ю з представни_цями місцевих органів управління освітою. Крім цього, було проведено 3 додаткові інтерв'ю з директор_ками інших шкіл в обраних громадах Київської та Харківської областей. Для того, аби дізнатися про роль обласної влади у відновленні доступу до середньої освіти, ми проводили глибинні інтерв'ю з представни_цями Чернігівської та Харківської ОВА.

Аналіз вторинних даних

Аби проаналізувати руйнування інфраструктури загальної середньої освіти, потреби щодо її відновлення, а також чисельність і переміщення уч_ениць і вчитель_ок, ми використали дані Міністерства освіти і науки України (далі — МОН), Чернігівської, Київської та Харківської ОВА (оскільки ці області є також предметом дослідження в рамках аналізу кейсів), отримані за допомогою запитів як публічна інформація.

Серед даних, які збирає як МОН, так і ОВА, ми проаналізували такі:

- обсяг руйнування закладів загальної середньої освіти в Україні;
- кількість уч_ениць і вчитель_ок, які перебувають за кордоном;
- кількість уч_ениць і вчитель_ок, які перебувають за межами областей у межах України;
- кількість уч_ениць-ВПО;
- наявність укриттів у школах;
- дані про шкільні автобуси: кількість знищених, пошкоджених, переданих на евакуацію, залишених на окупованих територіях і викрадених на територію Росії, а також потребу в шкільних автобусах;
- форми навчання (дистанційна, змішана, очна), за якими здійснювався освітній процес;

- кількість уч_ениць, які вчать за екстернатною та сімейною формами навчання.

Крім того, ми також проаналізували дані, які збирають лише ОВА:

- потреба у технічних засобах навчання для вчитель_ок;
- кількість відремонтованих закладів освіти в конкретних областях;
- чисельність уч_ениць і вчитель_ок, які повернулися з-за кордону.

Ці дані характеризують ситуацію станом на початок навчального року 2022/2023, а також на грудень 2022 року, січень або лютий 2023 року.

Обмеження дослідження

На момент написання цього звіту війна триває, кількість пошкоджених закладів освіти постійно зростає, а уч_ениці та вчитель_ки продовжують змінювати місце проживання. Зважаючи на це, описані та проаналізовані дані є актуальними на момент проведення дослідження і можуть змінитися з розвитком подій.

Дослідження не охоплює досвід специфічних категорій здобувач_ок освіти в Україні, зокрема дітей з особливими освітніми потребами та дітей з числа етнічних меншин і корінних народів.

Обмеження національного опитування батьків:

- Оскільки інтерв'ю були проведені з респондент_ками, які на момент інтерв'ю перебували в Україні, вибірка не включала батьків дітей шкільного віку, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 року через війну.
- Частина питань стосувалися періоду з початку повномасштабного вторгнення (тобто більш ніж 10 місяців до моменту проведення інтерв'ю). З огляду на це, на точність відповідей могло вплинути те, що батькам було складно пригадати події та обставини, які відбувались у цей період, що характеризувався стресом і високою концентрацією значимих подій.
- Відповіді та оцінки батьків могли залежати від рівня їхньої залученості до навчання дітей.

- Батьки могли давати соціально схвальні відповіді на питання, що стосувалися їхньої залученості до навчання дітей, а також психоемоційного стану дітей.
- Попри те, що опитування пропонувало батькам оцінити кількість пропущених днів навчання з початку вторгнення, ці дані не дозволяють робити висновки про освітні втрати. Вимірювання освітніх втрат є завданням для майбутніх комплексних досліджень, які включатимуть тестування знань, навичок і компетентностей з конкретних предметів.

Обмеження дослідження кейсів:

- Зважаючи на спосіб вибору кейсів, відбір шкіл міг бути зміщений на «показові» заклади — наприклад, ті, які мають найбільш ініціативне й активне керівництво, кращі показники успішності учнівства. Ми також не могли впливати на вибір вчитель_ок і батьків: оскільки це робили директор_ки, їхній вибір міг бути зміщений на більш активних представни_ць цих категорій.
- Кейсами, які вивчалися, ми мали на меті показати різні досвіди і потреби шкіл залежно від регіону та того, чи перебували вони в окупації або в зоні бойових дій. Однак це не описує досвід усіх шкіл, що перебували у схожих умовах. Окрім цього, ми проводили інтерв'ю у відносно невеликих громадах, тому запропоновані рішення у контексті відбудови можуть бути не релевантними для більших громад.

Обмеження аналізу вторинних даних:

- Дані про різні показники, що використовуються у дослідженні, стосуються різних місяців (грудня 2022 року, січня або лютого 2023 року), оскільки швидкість змін, способи збору і режими доступу до цих даних є різними.
- Деякі дані збиралися лише на обласному рівні або на рівні громад, їх збирали не всі області та не збирало МОН. Наприклад, МОН не збирає дані про повернення з-за кордону вчитель_ок та уч_ениць. На рівні області Чернігівська та Київська ОВА їх збирають, однак Харківська таких даних не має.

- Одні й ті самі дані, надані ОВА і МОН за однаковий період, можуть відрізнятися. Нам не вдалося з'ясувати, якими є причини цієї різниці, однак можемо припустити, що однією з них може бути людський фактор під час збору й агрегації даних (перед передачею на кожен наступний рівень управління дані зазвичай агрегуються).

Контекст

Система загальної середньої освіти в Україні

Держава гарантує доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти, яка також є обов'язковою для всіх дітей, які мешкають в Україні. Після закінчення базової середньої освіти (9 років навчання) існують три шляхи продовження освіти: у 10–11 класі у школі або паралельно зі здобуттям професії у закладах професійної освіти (професійні училища, ліцеї) або фахової передвищої освіти (коледжі, технікуми).

На початок 2021–2022 навчального року в Україні було близько 14 тисяч закладів загальної середньої освіти, у яких навчалися більш ніж 4 мільйони уч_ениць³. Шкільна мережа в Україні дуже розгалужена. У селах розташовані 60% шкіл, але навчаються 28% уч_ениць. Школи в мережі можуть суттєво відрізнитись за кількістю уч_ениць у класі, а також за доступом до ресурсів, рівнем освітнього середовища та наявністю кваліфікованих педагог_инь. Зокрема, школи у селах частіше за міські мають бідне освітнє середовище, брак кваліфікованих вчитель_ок і дуже малу кількість уч_ениць. Аби забезпечити кращий доступ сільських уч_ениць до якісної середньої освіти, з 2017 року створювались опорні школи, до яких дітей з навколишніх населених пунктів підвозять автобусами. Станом на червень 2022 року близько 9% шкіл були опорними⁴.

Більшістю шкіл в Україні (97%) володіють і керують територіальні громади⁵. Вони відповідальні за фінансування шкіл: утримання приміщень, створення освітнього середовища, оплату праці персоналу шкіл. Проте для оплати праці вчитель_ок місцеві бюджети отримують кошти з державного бюджету у формі освітньої субвенції. Розподіл цих коштів відбувається за формулою, яка враховує кількість уч_ениць, а також розмір класів і кількість навчальних годин відповідно до державних стандартів. З початком повномасштабної війни освітня субвенція зменшилася. На 2023 рік передбачено 87,5 млрд грн освітньої субвенції, що на 20% менше, ніж у попередньому році.

У 2017 році в Україні почалась комплексна шкільна реформа — «Нова українська школа», що передбачає реформу змісту освіти, впровадження дитиноцентричного підходу до навчання, зміну форми та ме-

³ Держстат. Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. www.ukrstat.gov.ua

⁴ МОН. Опорні школи. mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/oporni-shkoli

⁵ Держстат. Загальна середня освіта в Україні у 2021 році. www.ukrstat.gov.ua

тодів оцінювання знань, реформу управління освітою з розподілом повноважень на користь місцевого рівня (громад), модернізацію інфраструктури шкіл.

В Україні існує помітний розрив у результатах навчання залежно від типу і розміру населеного пункту та типу школи. У середньому учениці сільських шкіл відстають на 2,5 роки навчання у порівнянні з однокласниками у великих містах, згідно з результатами міжнародного оцінювання PISA (2018)⁶. Розмір населеного пункту також пов'язаний з доступом до селективних шкіл, ліцеїв і гімназій, випускники яких у середньому демонструють вищі результати на стандартизованих вступних тестуваннях, ніж учениці загальноосвітніх шкіл⁷.

На початок повномасштабного вторгнення освіта в Україні ще не оговталася від негативних наслідків пандемії COVID-19. Попри те, що в Україні ще не проводилися дослідження освітніх втрат внаслідок закриття шкіл і переходу на дистанційне навчання, дослідження в контексті інших країн⁸ свідчать про те, що пандемія погіршила освітні результати, особливо для дітей з родин з нижчим соціально-економічним статусом. Повномасштабна війна поглибила ці проблеми для української освіти.

Війна Росії проти України

Війна РФ проти України розпочалась у 2014 році, коли було окуповано АР Крим, Севастополь і частину Луганської та Донецької областей.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, вплив якого є предметом аналізу цього дослідження, розпочалося 24 лютого 2022 року. Бойові дії значно активізувалися порівняно з 2014–2021 роками та розширилися на територію Київської, Чернігівської, Житомирської, Харківської, Сумської, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей. У перший місяць повномасштабного вторгнення було окуповано всю Херсонську область, а також північ Чернігівської та Київської областей,

⁶ Мазорчук М., Вакуленко Т., Терещенко В., Бичко Г., Шумова К., Раков С., Горох В. (2019) Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти Pisa-2018. Український центр оцінювання якості освіти. pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf, с. 80.

⁷ Самохін І. (2016) Нерівність навчальних досягнень в українських школах за результатами ЗНО-2016. <https://cedos.org.ua/researches/nerivnist-navchalnykh-dosiagnen-v-ukrainskykh-shkolakh-za-rezultatamy-zno-2016/>.

⁸ Наприклад: 1) Engzell P., Frey A., Verhagen M.D. (2021) Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *Proc Natl Acad Sci U S A.* 2021 Apr 27; 118(17):e2022376118. doi: 10.1073/pnas.2022376118. PMID: 33827987; PMCID: PMC8092566. 2) Kuhfeld M., Soland J., Tarasawa B., Johnson A., Ruzek E., and Lewis K. (2020) How is COVID-19 affecting student learning? <https://www.brookings.edu/blog/brown-center-chalkboard/2020/12/03/how-is-covid-19-affecting-student-learning/>. 3) Credo Center for Research on Education Outcomes. Estimates of learning loss in 2019-20 school year. <https://credo.stanford.edu/reports/item/report-0/>.

значну частину Харківської, Сумської та Запорізької областей, частину Миколаївської області.

На початку квітня відбулася деокупація частин Київської, Чернігівської, Житомирської та Сумської областей. Також протягом березня-квітня було деокуповано деякі громади Харківської області. Станом на початок червня в окупації перебувало 20% території України, що становило 125 тисяч квадратних метрів⁹. У першій половині вересня відбулася деокупація більшої частини Харківської області¹⁰. На початку листопада було звільнено частину Херсонської області на правому березі Дніпра, зокрема Херсон, а також більшість окупованих територій Миколаївської області. У 2022 році було звільнено 40% територій, окупованих після 24 лютого¹¹.

Від початку повномасштабного вторгнення відбувалися регулярні обстріли всієї території України ракетами і безпілотними літальними апаратами. На територіях, близьких до зони бойових дій та кордону з РФ, відбувалися також артилерійські обстріли. Починаючи з жовтня 2022 року ціллю обстрілів стала критична (насамперед енергетична) інфраструктура, що призвело до дефіциту електроенергії. Як наслідок, у багатьох областях України люди зіткнулися з плановими й екстремними відключеннями електроенергії, інколи тривалістю у кілька діб, що, у свою чергу, призвело до перебоїв з мобільним та інтернет-зв'язком, централізованим опаленням і водопостачанням.

Станом на 30 листопада 2022 року Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій відносить¹² до переліку громад, які розташовані у районах проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), 329 громад у 9 областях: Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській. Станом на січень 2023 року окупованими залишаються частина Херсонської області на лівому березі Дніпра, південна частина Запорізької області, майже вся Луганська область, частина Донецької області, а також невелика частина Харківської області.

⁹ Слово і діло. Росія окупувала близько 20% української території, випустила 2,5 тисяч ракет. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/02/novyna/polityka/rosiya-okupuvala-20-ukrayinskoyi-terytoriyi-vypustyla-25-tysyach-raket-zelenskiy>.

¹⁰ Суспільне. Майже вся Харківська область деокупована — Зеленський. <https://suspijne.media/282411-majze-vsja-harkivska-oblast-deokupovana-zelenskij/>.

¹¹ Радіо свобода. Залужний розповів, скільки території України ЗСУ відвоювали у 2022 році. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zalyzhnyy-povernennya-terytoriy/32204260.html>.

¹² Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Оновлено перелік громад у районах бойових дій, на ТОТ і тих, що в оточенні. <https://minre.gov.ua/news/onovleno-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyh-diy-na-tot-i-tyh-shcho-v-otochenni>.

Розділ 1. Руйнування освітньої інфраструктури

Повномасштабна війна вплинула на шкільний досвід усього українського учнівства та вчительства, й одним із найбільш видимих і важких її наслідків є пошкодження та руйнування шкільних будівель та освітнього середовища: меблів, техніки, навчального приладдя тощо. У цьому розділі йтиметься про масштаб і характер руйнувань шкіл з огляду на регіональні особливості шкільної мережі та тривалість бойових дій та/або російської окупації.

За даними МОН, станом на 20 січня 2023 року загалом¹³ постраждав 3051 заклад освіти, з них 420 були зруйновані повністю. Майже половина з них — загальноосвітні школи. Так, станом на 23 січня 2023 року було пошкоджено 1259 шкіл, а 223 — повністю зруйновано. Відповідно до Методики обстеження будівель та споруд, які постраждали через надзвичайні ситуації, бойові дії та терористичні акти, затвердженої Міністерством розвитку громад і територій, будівля вважається пошкодженою, якщо постраждало до 40% і вона потребує поточного або капітального ремонту. Якщо пошкоджено понад 40% будівлі, вона вважається зруйнованою і потребує капітального ремонту, реконструкції або знесення¹⁴.

Обсяг пошкоджень шкільної інфраструктури дуже різниться від області до області. Загалом постраждали 11% усіх шкіл, які функціонували в країні станом на 2021/2022 навчальний рік. Найбільша частка шкіл постраждала у Донецькій (67%), Харківській (43%) та Луганській (41%) областях. Разом постраждали школи цих трьох областей становлять половину всіх пошкоджених і зруйнованих по країні.

У кількісному вимірі найбільше постраждалих шкіл у Донецькій (328) і Харківській областях (304), значна кількість — більше 100 закладів — також постраждали в Миколаївській, Київській, Луганській та Херсонській, а також у Запорізькій областях (97 шкіл).

Натомість інші області, передусім на заході країни — наприклад, Чернівецька, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, — не зазнали або

¹³ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (станом на січень 2023 року). <https://drive.google.com/file/d/19UxyvPVEXMVfwoUJcuxNirP1UWiXgSX/view>.

¹⁴ Міністерство розвитку громад і територій. Методика обстеження будівель та споруд, пошкоджених внаслідок надзвичайних ситуацій, бойових дій та терористичних актів. https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/metodyka_obstezhennya_65_vid_28_04_22.pdf.

1.1 Регіональні особливості руйнувань освітньої інфраструктури

Харківська область

Активні бойові дії в області, включно з ракетними й артилерійськими обстрілами та рухом військ, тривали з першого дня повномасштабного вторгнення до моменту написання цього звіту. Частина області була в тимчасовій окупації протягом 6 місяців. Місто Харків протягом цього періоду зазнавало важких артилерійських обстрілів, які у дещо меншому масштабі тривають і досі, як і ракетні.

У Харківській області постраждали 296 шкіл, або 44% шкіл області. З них 35 шкіл були повністю зруйновані. У 23 з 55¹⁵ громад постраждали більше половини шкіл, а в 9 з цих громад постраждала кожна школа. У Харкові, другому за величиною місті України, постраждала половина шкіл — 112. Руйнування та пошкодження нерівномірно розподілені районами області: в Ізюмському районі всі громади зазнали сильних руйнувань (постраждало більше половини шкіл), у Харківському та Чугуївському таких громад половина, натомість у Богодухівському районі із сильними руйнуваннями одна громада, а в Красноградському — жодної.

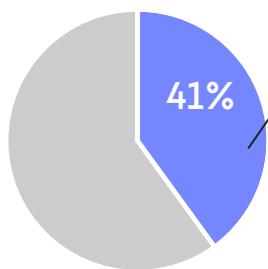
¹⁵ Дані щодо однієї з громад некоректні, тож її було виключено з аналізу.

Чернігівська область

З кінця лютого до початку квітня 2022 року в області точилися активні бойові дії, частина її території була окупована протягом місяця. За місто Чернігів точилися важкі бої, місто зазнало інтенсивних обстрілів. Громади, розташовані на кордоні з РФ, зазнають артилерійських обстрілів протягом усієї повномасштабної війни.

Від бойових дій постраждав 41% шкіл області — 70 пошкоджених і 3 зруйновані школи. З огляду на географію бойових дій, пошкодження нерівномірно розподілені територією області. Найбільше постраждали [школи міста Чернігова](#) — 27 із 34 закладів, з них два були повністю зруйновані. З 20 громад області у 7 постраждало більше половини шкіл. Варто, однак, зазначити, що 12 громад області мають 5 або менше шкіл, тож навіть якщо в громаді постраждали 1 або 2 школи, їхня частка для громади є значною.

Чернігівська область

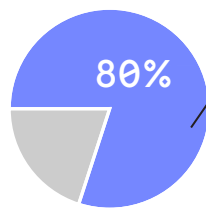
70

шкіл області
пошкоджено

3 школи—

повністю зруйновані

м. Чернігів

27 із 34

шкіл міста
постраждали

2 школи—

повністю
зруйновані

3 20 громад області —
у **7** постраждало
> **50%** шкіл

12 громад області мають 5
або менше шкіл, тож навіть якщо
в громаді постраждали
1 або 2 школи, **їхня частка
для громади є значною**

Київська область

У лютому–березні 2022 року в області точилися активні бойові дії, частина території була окупована протягом місяця. З квітня 2022 року бойові дії на території області припинилися, однак область, як і решта України, досі страждає від ракетних обстрілів. Активні бойові дії точилися у 4 районах із 7, на півночі області. Усього в області було пошкоджено 18% шкіл — порівняно менша частка, ніж в інших двох областях, але у кількісному вимірі їх багато — 123 заклади. Найбільший масштаб руйнувань освітньої інфраструктури був у Вишгородському та Бучанському районах — там постраждали школи майже в усіх громадах. Усього з 68 громад області пошкоджені школи є у 27, з них у 13 пошкоджено більше половини закладів (майже всі такі громади — зі згаданих вище двох районів).

Рівень руйнування освітньої інфраструктури кожної з областей пов'язаний з тривалістю та масштабом бойових дій. Проте навіть там, де активні бойові дії та окупація тривали протягом 4–6 тижнів, є громади, в яких постраждали більшість або всі школи, і завдані пошкодження є дуже значними. У кожній із вивчених областей є громади, де уч_ениці не мають або не матимуть можливості навчатися очно через те, що школи зазнали значних пошкоджень і немає інших закладів, куди можна було б тимчасово перевести на навчання всіх чи більшість дітей.

Київська область

Усього з **68 громад** області пошкоджені школи є у **27**, з них у 13 пошкоджено **> 50%** закладів (майже всі такі громади — зі згаданих вище двох районів).

Вишгородський та Бучанський райони: постраждали школи майже в усіх громадах

Плоске, Київська область

Новий Биків, Чернігівська область

1.2 Джерела та характер руйнувань шкільних будівель і освітнього середовища

За свідченнями учасни_ць дослідження, причинами руйнувань і втрат в освітній інфраструктурі були воєнні дії, під час яких **школи були безпосередньою ціллю атаки** або зазнавали супутньої шкоди, а також мародерство.

Серед описаних під час інтерв'ю **причин руйнувань основні — пряме влучання снарядів або бомб, руйнування від осколків та уламків снарядів або бомб і пожежі.**

Наймасштабніші руйнування спричинені були прямими влучаннями снарядів. Вони призводили до повного знищення шкільних будівель (у цілому або якогось крила).

«У нас був авіаудар і декілька бомб було скинуто на будівлі 2 шкіл. Тобто їх просто повністю немає».

Представниця управління освіти громади, Чернігівська область

В одній з громад приміщення школи було знищене внаслідок масштабної пожежі, влаштованої російськими військовими:

Село в окупації перебувало з 8 березня по 29-те. І 8 березня відразу, коли російська армія зайшла в село, то вони зайняли нашу школу як штаб, як місце для проживання, для укриття. І вони там перебували весь час, лікували своїх поранених, проживали взагалі там. А тоді, коли 29-го числа виходили вже з села, то чи вони її підпалили, чи вони її замінували, достовірно ми не знаємо, але заклад зруйнований, непридатний до навчання, взагалі до використання. Перший поверх вигорів взагалі, а на другому поверсі деякі класи згоріли, а деякі закопчені, неможливо туди заходити і використовувати.

Директорка, Київська область

Школи громад, що вивчалися під час цього дослідження, зазнали пошкоджень різного характеру і масштабу.

Типи пошкоджень:

- руйнування даху чи покрівлі (пробоїни, тріщини, повне знищення);
- руйнування перекриттів і стін (пробоїни, обвалення, тріщини);
- руйнування комунікацій: водогін, каналізація, система опалення, електропроводка;
- руйнування класних кімнат і спільних приміщень (вибиті вікна, двері, освітлення, пошкоджені/знищені уламками, вогнем, димом чи водою покриття стін, підлоги, стелі та майно).

Майже в кожній зі шкіл, що були у фокусі дослідження, незалежно від причини чи масштабу руйнувань, було пошкоджено вікна та двері — найбільш крихкі елементи будівель. У частині шкіл було вибито всі або переважну більшість вікон.

Навіть у випадках, коли власне приміщення школи не було критично пошкоджено, шкільне майно, зокрема те, що знаходиться у класних кімнатах, могло постраждати дуже сильно. Насамперед ідеться про уламки снарядів, а також розбиті вікна, осколки яких руйнували меблі, техніку, навчальне приладдя, елементи освітлення. Практично у кожній школі, яку ми вивчали, є такі втрати, хоча їхній масштаб різниться. Сильно пошкоджені школи потребують не лише капітального ремонту приміщень, а й повної заміни меблів, техніки та обладнання.

До прикладу, у Харківській області на початок 2022/2023 навчального року постраждали навчальні кабінети у 258 школах.

Зокрема, у навчальних кабінетах фізики, хімії, біології, географії 176 шкіл були пошкоджені, знищені або вважаються зниклими 10 815 одиниць засобів навчання, а саме:

969

одиниць лабораторного обладнання

1684

комп'ютери

91

інтерактивна дошка

219

проекторів

287

телевізорів

7565*

одиниць іншого електронного обладнання

* у тому числі 1514 одиниць обладнання, що було придбане на виконання реформи НУШ за останні роки

Окремо варто виділити вторинні пошкодження, які за масштабом і вартістю втрат можуть не поступатися безпосереднім. До прикладу, через пробоїни даху відбувається затоплення класних кімнат, через незначні пробоїни у системі опалення нею неможливо користуватися, і в поєднанні з вибитими вікнами це спричиняє замерзання води у системі опалення та її подальше руйнування.

Чернігів, школа №20

Крім того, не всі руйнування видимі при початковому огляді: деякі з них проявляються з часом, під час зміни погоди чи настання опалювального сезону, і доводиться екстрено шукати кошти на додатковий ремонт або переводити школу на дистанційне навчання:

“ Ми ще досі [у грудні 2022 року] знаходимо скалки, які позалітали у класні приміщення, навіть стіни посічені. Здавалося б, маленький отвір у вікні, пробоїна, а стіни посічені в усій класній кімнаті. Так що яка зброя була використана — невідомо, але руйнування значні.

Директорка, Київська область

Серед шкільного майна, яке постраждало або було втрачене під час окупації та бойових дій, є також шкільні автобуси. Усього 1874 шкільні автобуси були знищені, пошкоджені, втрачені під час окупації, передані для евакуації або на потреби ЗСУ. Зокрема, у Харківській області їх 151, у Чернігівській — 25, у Київській — 62¹⁶. Під час окупації, за свідченнями опитаних освітян_ок, шкільні автобуси також ставали предметом мародерства:

“ Окупанти автобус наш розібрали, в принципі. Вони повиривали електроніку всю, акумулятори, познімали всі сидіння, познімали дзеркала, побили скло — спереду, збоку.

Директорка, Чернігівська область

¹⁶ За даними МОН станом на 1.01.2023 р. Дані з досліджуваних областей щодо втрачених шкільних автобусів дещо відрізняються.

Загалом з мародерством у різних формах зіткнулися декілька громад, розташованих у всіх досліджуваних областях. Серед викраденого, пошкодженого або зруйнованого майна — комп'ютерна техніка, спортивне та туристичне приладдя, інструменти зі шкільної майстерні, столове приладдя та посуд, продукти харчування, мийні засоби, особисті речі.

Таким чином, навіть у випадках, коли приміщення та територія школи не постраждали або постраждали не дуже сильно, деякі школи втратили майно через воєнні дії та мародерство, що обмежить повернення до очного навчання, навіть коли безпекова ситуація це дозволить, або знизить його якість.

Під час бойових дій і тимчасової окупації було знищено або втрачено також документи й архіви шкіл та управлінь освіти (свідчення з Харківської області).

Врешті, найбільші втрати, яких зазнали школи під час повномасштабного вторгнення РФ, — це людські втрати. У громадах, які ми вивчали, є загиблі вчитель_ки (Харківська, Чернігівська області), батьки уч_ениць (Київська область) та уч_ениці¹⁷ (Чернігівська, Київська область):

“

Наша школа, як я вважаю, найбільше постраждала. Тому що ми втратили 3 учнів. В нас загинули діти, які намагались із своїми родинами самостійно евакуюватись.

Директорка, Чернігівська область

“

Дуже було складно, особливо після того, як загинули викладачі. Це було дуже... дуже травмувало. Дякуючи богам, що діти всі цілі, живі... Дуже багато і батьків загинуло під час воєнних дій.

Директорка, Харківська область

¹⁷ Усього станом на 18.01.2023 р., за даними Генеральної прокуратури України, через повномасштабне вторгнення РФ в Україну загинули 459 дітей, а 909 отримали поранення.

Висновки

- Школи зазнали людських втрат — під час бойових дій та/або російської окупації гинули вчитель_ки, уч_ениці та батьки уч_ениць.
- Під час повномасштабної війни постраждали 11% українських шкіл, найбільше — у східних і південних областях країни. Понад половина постраждалих шкіл розташовані у Харківській, Донецькій та Луганській областях.
- Райони й окремі громади у межах трьох досліджуваних областей постраждали різною мірою, і в кожній області — навіть там, де активні бойові дії тривали 4–6 тижнів, — є райони та громади, де щільність пошкоджень є дуже високою, тобто постраждало від 50 до 100% шкіл.
- Часті типи пошкоджень шкільних будівель — руйнування даху або покрівлі, вікон і дверей, а також руйнування освітнього середовища через уламки та пожежі. У багатьох школах постраждали системи опалення, водогін, каналізація.
- Не всі пошкодження видимі під час початкового огляду, а деякі з них посилюються з часом через погодні умови, тож школи залишаються вразливими навіть через багато місяців після закінчення бойових дій.
- Освітнє середовище постраждало не лише через руйнування від бойових дій, а й через мародерство — через нього школи втрачали насамперед техніку.

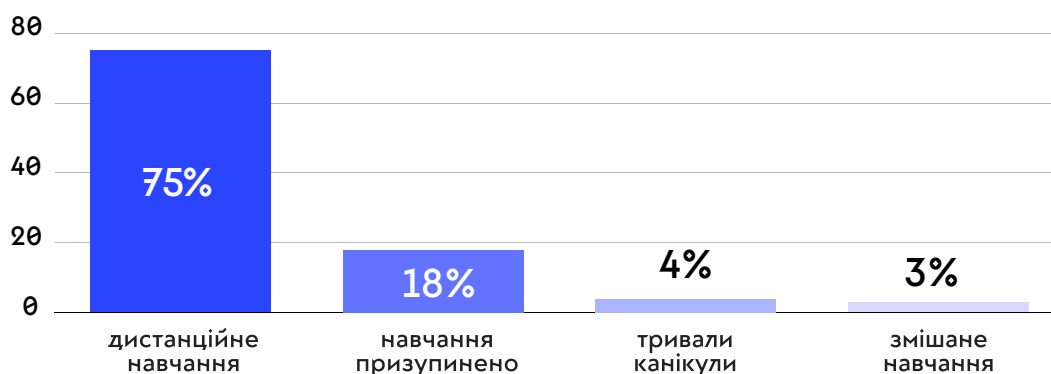
Розділ 2. Вплив війни на організацію освітнього процесу

У цьому розділі описано, як відбувався освітній процес з початку повномасштабного вторгнення — протягом 10 місяців 2022 року. Ми розглядаємо обмеження та виклики, з якими зіштовхнулися освітян_ки та уч_ениці як на початку повномасштабної війни, так і протягом першого семестру 2022/2023 навчального року. Ми також згадуємо про методи та стратегії подолання цих труднощів, які використовували освітян_ки для того, щоб організувати освітній процес і уможливити доступ до якісної середньої освіти.

2.1 Форма навчання

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року МОН рекомендувало всім закладам освіти оголосити двотижневі канікули. За даними МОН, більшість шкіл пішли на канікули, але деякі працювали дистанційно. 14 березня у 13 областях було відновлено освітній процес у тому форматі, який дозволяла безпекова ситуація, — переважно в дистанційній формі. У 8 областях освітній процес розпочався частково, а частково були продовжені канікули. У 3 областях і Києві навчання було призупинено. Станом на кінець березня¹⁸ у 10 500 шкіл (75%) відбувалося дистанційне навчання, у 40 школах — змішане. Натомість більше п'ятої частини шкіл не працювали: у 4% шкіл тривали канікули, а у 18% навчання було призупинено.

Рис 1. Організація освітнього процесу станом на 26 березня 2022 року

¹⁸ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 16-26 березня 2022). https://drive.google.com/file/d/1rqJi11c4vzQAiTYDx82MpaпncK_JWZ61/view.

Протягом весни 2022 року ситуація змінювалася фактично кожного тижня — кількість шкіл, де навчання було призупинено, скорочувалася. Уже станом на 2 квітня¹⁹ у дистанційному форматі працювали 83% шкіл, а у змішаному форматі — 60 шкіл. У 8% шкіл освітній процес був усе ще призупинений. Станом на 23 квітня²⁰ вже 88% функціонували за дистанційною формою навчання, 133 — за змішаною та 24 — за очною. У 310 закладах тривали канікули, а в понад 4% закладів освітній процес був зупинений.

За даними МОН, станом на 7 травня²¹ до навчання долучилися 3 752 792 уч_ениці, що становило 89% від загальної кількості уч_ениць у 2021/2022 навчальному році. Ситуація, відповідно до даних МОН, досить динамічно змінювалася, але можна припустити, що на початок травня 11% уч_ениць, а це 412 807 осіб, ще не повернулися до навчання. Водночас уже наприкінці квітня — на початку травня у деяких областях почали достроково завершувати навчальний рік через окупацію та активні бойові дії в регіоні (наприклад, у Запорізькій і Херсонській областях). Станом на 20 травня все ще тривали канікули у трьох школах Миколаївської області та було зупинено навчальний процес у 74 школах на сході та півдні країни²².

Оскільки навчання було призупинено щонайменше на 2,5 тижні, багато шкіл продовжили навчальний рік у червні. Станом на 9 червня²³ у 61% шкіл навчальний рік було завершено²⁴, а у 28% освітній процес тривав. Наприкінці червня було завершено освітній процес у 92% шкіл, а навчальний рік завершили 91% уч_ениць.

Освітній процес у новому 2022/2023 навчальному році розпочався у 12 996 школах. Форма навчання визначалася безпековою ситуацією у регіоні, наявністю у школі укриття та станом шкільної будівлі. Згідно з даними МОН, станом на грудень 2022 року у третині (36%) шкіл навчання відбувалося за дистанційною формою, ще у третині (36%) — за змішаною формою, а у 28% шкіл — очно.

¹⁹ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (27 березня — 2 квітня 2022). <https://drive.google.com/file/d/15bQ4ufQ1wCgBkuoP0LATv56SE6eGcP0E/view?usp=sharing>.

²⁰ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 10-16 квітня 2022). <https://drive.google.com/file/d/1zMRhcZ36rkJTn16T51VQn8npLAXAKa1d/view?usp=sharing>.

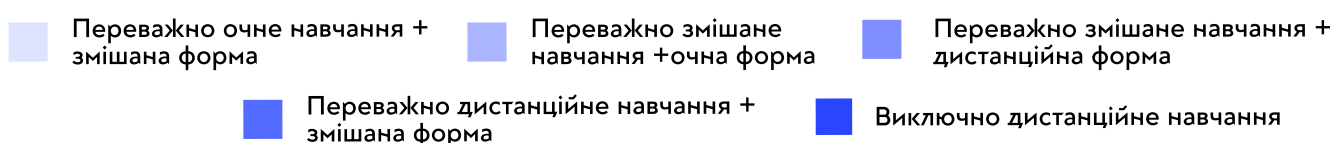
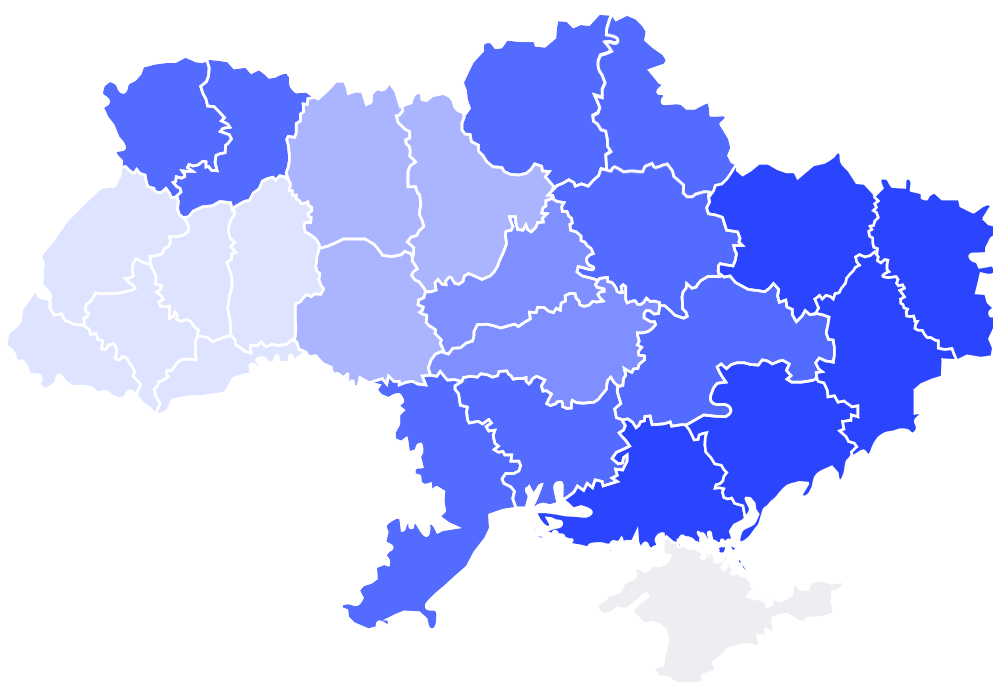
²¹ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 1-7 травня 2022). <https://drive.google.com/file/d/14MRg7IOUrS7wOKguAdR7AgmsAtQ6qF7X/view>.

²² МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 16-21 травня 2022). МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 1-7 травня 2022).

²³ Цей період є традиційним часом закінчення навчального року в Україні.

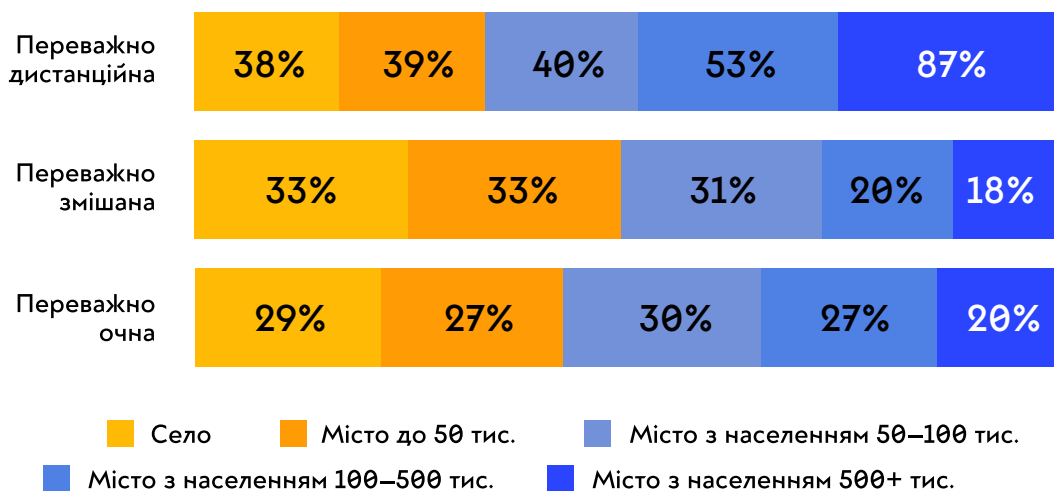
²⁴ МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 6-11 червня 2022). <https://drive.google.com/file/d/1FsJzFibbsWz9nV0XaDO41v1QgIR-dYhM/view>.

Виключно за дистанційною формою навчання відбувалося у 5 областях: Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Харківській. Зокрема, в Харківській області було прийнято рішення про дистанційну форму на весь 2022/2023 навчальний рік. Крім того, у Дніпропетровській та Миколаївській областях переважна більшість шкіл (92 та 87% відповідно) працювали дистанційно, а майже всі решта — змішано. Найбільша частка шкіл, у яких освітній процес відбувався очно, на заході країни — Івано-Франківська (73%), Львівська (63%), Тернопільська (61%), Чернівецька (54%), Закарпатська (48%) області. У решті шкіл цих областей освітній процес відбувався переважно у змішаній формі.

Опитування батьків показало, що охопленість уч_ениць дистанційним навчанням також залежить від розміру населеного пункту: якщо у великих містах (з населенням більше 500 тисяч) їх більше половини — 61%, то в селах — 38%. Водночас зі змішаною формою навчання ситуація зворотна — що більший населений пункт, то менше в ньому охоплення змішаною формою навчання.

Рис. 2. «За якою формою навчання відбувалось навчання вашої дитини у цьому навчальному році, тобто з 1 вересня 2022 року?», за розміром населеного пункту

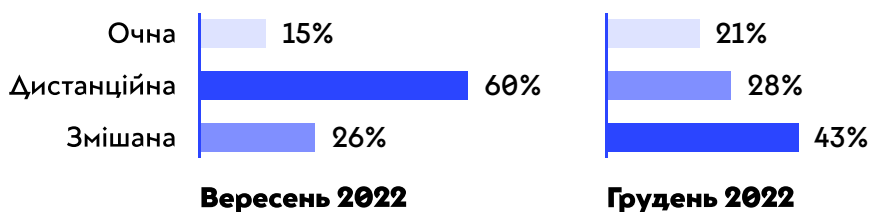

Примітка: N=2045.

Чернігівська область

У Чернігівській області, згідно з даними Чернігівської ОВА, станом на вересень 2022 року за дистанційною формою навчання розпочалося у 235 школах (60%), за змішаною—у 105 (26%), а за очною—у 62 (15%). Станом на грудень збільшилася кількість шкіл, у яких освітній процес здійснювався за змішаною (43%) та очною (21%) формою навчання, та зменшилася— за дистанційною (28%) формою навчання. За рішенням Ради оборони області Чернігівської ОВА, у закладах та установах освіти в зоні 40 км від кордону з Росією та Білоруссю навчання здійснюється виключно за дистанційною формою—це 13,5 тисяч уч_ениць, які навчаються у школах у цій зоні.

Рис 3. Форми навчання у Чернігівській області

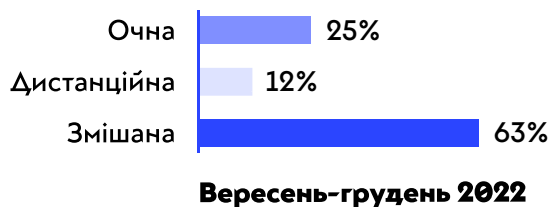
Київська область

У Київській області станом на початок навчального року більше половини шкіл розпочали навчальний процес у змішаному форматі—402 шко-

ли (63%), чверть в очному—158 шкіл (25%) та 12% в дистанційному—78 шкіл. Станом на грудень 2022 року ситуація залишалася незмінною.

Рис 4. Форма навчання у Київській області

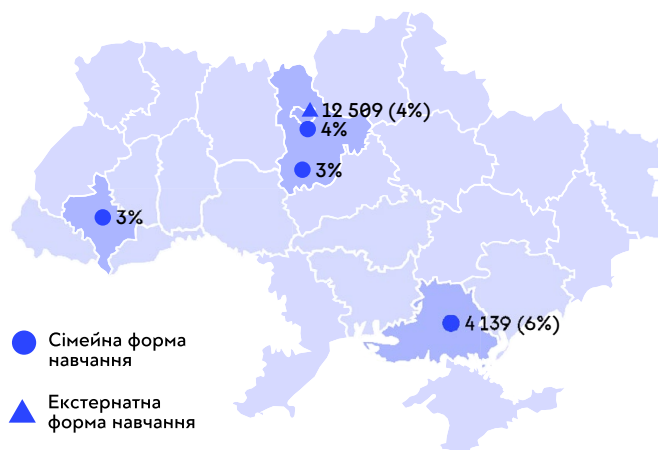
Частина українських уч_ениць навчаються індивідуально, отримуючи від школи навчальний план і педагогічну підтримку та проходячи регулярний контроль знань. За даними МОН, за екстернатною формою навчання²⁵ вчатьс я 33 423 уч_ениці (1%), ще 63 633 (2%) навчаються за сімейною формою навчання²⁶. За екстернатною формою навчання найбільша частка дітей навчається у Києві (12 509 — 4%). За сімейною формою навчання найбільша частка уч_ениць навчається у Херсонській області (4 139 — 6%), Києві (4%), Київській області (3%) та Івано-Франківській області (3%). Варто зазначити, що сімейна форма навчання рекомендована як один із варіантів для навчання уч_ениць за кордоном. Частка тих, хто навчається за сімейною формою, становить всього 13% від загальної кількості дітей, які продовжували перебувати за кордоном станом на грудень 2022 року.

33 423 (1%)

навчаються за екстернатною формою навчання

63 633 (2%)

навчаються за сімейною формою навчання

²⁵ Екстернатна форма навчання передбачає самостійне освоєння уч_еницею шкільної програми без відвідування школи. Уч_ениці здають контрольні роботи раз на рік і консультуються з учитель_ками. Згідно з українським законодавством, на екстернатну форму навчання можуть перейти лише діти, які належать до окремих категорій.

²⁶ Сімейна (домашня) форма навчання передбачає самостійне освоєння уч_еницею шкільної програми під керівництвом батьків або опікун_ок без відвідування школи. За такою формою навчання батьки самостійно викладають дітям навчальний матеріал, а вчитель_ки складають індивідуальний навчальний план і надають консультації. Оцінювання навчальних досягнень відбувається не рідше ніж 4 рази на рік (не рідше ніж 3 рази на рік для уч_ениць, які навчаються за Державним стандартом початкової освіти), а якщо уч_ениці отримують незадовільну оцінку, вони мають повернутися на навчання у школу.

На початку повномасштабного вторгнення в громадах, які були у фокусі дослідження, освітній процес необхідно було зупинити через активні бойові дії або окупацію. Спершу розпочалися вимушені канікули, потім у громадах Київської та Чернігівської областей навчання неможливо було здійснювати до квітня. Навчання у цих громадах відновилося після відступу російської армії з Київської та Чернігівської областей, зокрема у дистанційному форматі. У громадах Харківської області, які не були в зоні активних воєнних дій, навчання відновилося наприкінці березня у дистанційній формі. Натомість у тих громадах, які перебували в зоні бойових дій і були окуповані, навчання було відновлене в середині травня, проте також дистанційно.

Водночас під час інтерв'ю освітян_ки згадували, що деякі вчитель_ки за власної ініціативи та за можливості проводили дистанційні або очні заняття до повноцінного відновлення освітнього процесу. Частина цих занять відбувалися в умовах інтенсивних обстрілів або окупації, деякі вчитель_ки проводили їх у підвалах.

Перед початком 2022/2023 навчального року освітян_ки збирали заяви від батьків з їхніми побажаннями щодо форми навчання. Через це відбулося переформатування класів відповідно до обраної форми навчання. В інтерв'ю зазначали, що на дистанційний формат було менше охочих. Це зумовило додаткове навантаження для вчительства, оскільки батьків потрібно було обдзвонювати, а деякі з них один чи кілька разів змінювали своє рішення. Крім цього, за словами вчитель_ок, після початку навчального року частина батьків змінили своє рішення на користь очного навчання через відключення електроенергії.

У першому семестрі 2022/2023 навчального року у переважній більшості шкіл, на яких фокусувалося дослідження, навчання відбувалося у дистанційному або змішаному режимі. Очно навчалися у трьох закладах Київської області. Частина учнівства навчалася за сімейною формою.

Очне навчання

Навіть якщо школа була зруйнована або пошкоджена, то з початку 2022/2023 навчального року за можливості намагалися, щоби початкові класи навчалися очно. Інколи для цього уч_ениці мали самотійно їздити або їх підвозили на шкільних автобусах в інший населений пункт. Це відбувалося у кількох закладах у Київській і Чернігівській областях, наприклад, у будівлі іншої школи, щоб діти успішно опанували базові навички, зокрема навчилися писати та читати. У деяких школах частина дітей могли дистанційно долучатися до уроків, які проводяться очно. В одній зі шкіл у Чернігівській області вчитель_ки проводили очні зустрічі або консультації для тих, хто навчався у дистанційному режимі, але могли прийти до закладу освіти.

“

[Ми] проводили індивідуальні консультації для дітей початкової ланки. Вони прибігали декілька днів на тиждень до школи, тому що зрозуміло, [...] що навчити дистанційно 1 клас — це просто не реально. Але ж тут же ще велика проблема, нема укриття. Значить, якщо пролунала повітряна тривога, класний керівник був змушений виводити дітей, правило двох стін, в коридорі, і діти сиділи. Це не вихід, звісно. Але ж, на жаль, іншого виходу немає.

Директорка, Чернігівська область

Це підтверджується результатами опитування батьків. Згідно з ним, з початку навчального року їхні діти переважно навчалися за дистанційною (47%) або змішаною (27%) формою навчання (Таблиця 9). Серед них більше за дистанційною формою навчання вчилися уч_ениці базової (47%) та старшої (51%) школи, у порівнянні з молодшою (41%). Натомість третина уч_ениць молодшої школи вчилася очно (33%), на відміну від уч_ениць базової (24%) та старшої (19%) школи (Таблиця 10).

В одній зі шкіл у Київській області, яка частково згоріла, працівни_ці школи разом з батьками працювали над відновленням закладу, аби той якнайшвидше запрацював очно: збирали кошти на нові склопаке-ти, робили косметичний ремонт і проводили генеральне прибирання наслідків руйнувань. На думку освітян_ок і батьків, саме така спільна залученість дозволила повністю перейти на очну форму в першому семестрі 2022/2023 навчального року. Представниця адміністрації іншої школи в Київській області згадувала про досвід фізичного залучення освітян_ок і батьків у відновлення школи як такий, що уможливив очне навчання у першому семестрі 2022/2023 навчального року.

Ми всі згуртувалися: і батьки, і вчителі, і небайдужі жителі села, і наш староста нам дуже сильно допомагав. Як кажуть, закачували рукава, брали в руки шпателі. Навіть той, хто не міг нічого робити, — той щось мив, той щось грів, той штукатував, той мазав, той білив.

Директорка, Київська область

Дистанційне навчання

Дистанційне навчання у школах було запроваджене по всій Україні на початку пандемії COVID-19. Це дозволило продовжити освітній процес у період, коли відвідувати школи було неможливо. Проте частина уч_нівства, особливо з малозабезпечених домогосподарств або сільської місцевості, не мали доступу до необхідних гаджетів або підключення до швидкісного інтернету. Це могло призвести до посилення освітніх нерівностей і погіршення якості освіти²⁷. Крім цього, брак живого спілкування та потреба вчител_ок адаптуватися до нової для них форми навчання і ширшого застосування цифрових технологій могли вплину-

²⁷ Barron Rodriguez M. R., Cobo Romani J. C., Munoz-Najar A., Sanchez C., Inaki A. (2022) Remote Learning During the Global School Lockdown: Multi-Country Lessons (English). Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/668741627975171644/Remote-Learning-During-the-Global-School-Lockdown-Multi-Country-Lessons>. European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Koehler C., Psacharopoulos G., Graaf L. (2022) The impact of COVID-19 on the education of disadvantaged children and the socio-economic consequences thereof: executive summary. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2766/787550>.

ти на якість навчання. За результатами другого циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти, вчитель_ки схильні вважати, що дистанційна форма навчання негативно вплинула на освітні результати учнівства в Україні²⁸. Це було спричинено нерегулярним проведенням і відвідуванням онлайн-уроків, несистематичним поясненням вчительством нового матеріалу, браком технічних ресурсів або недостатнім рівнем навичок їх використання. Внаслідок повномасштабного вторгнення значна кількість уч_ениць були вимушені продовжити навчатися дистанційно, що могло посилити наявні проблеми і створити нові виклики.

Водночас досвід навчання під час пандемії дозволив швидше підлаштуватися до викликів воєнного стану, зокрема необхідності навчатися дистанційно. Як вчительство, так і учнівство мали досвід роботи з цифровими інструментами для дистанційного навчання. На думку освітян_ок, це дозволило швидше адаптуватися до дистанційного формату. Деякі з них згадували про те, що не відчули «шокового ефекту» від переходу на цю форму навчання.

“

У нас була пандемія і коронавірус, тобто дистанційне навчання для нас не було вже новим, тому колектив закладу легко налаштувалися на роботу [...]. Да, незручно, іноді виникають технічні якісь незручності — і світло, і інтернет, і мобільний зв'язок. Але підлаштували роботу таким чином, щоб і нам було зручно, і освітній процес не зупинявся.

Директор, Харківська область

²⁸ УЦОЯО (2021) Звіт про результати другого циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти. <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Velykyj-zvit-CHastyna-1.pdf>.

У першому семестрі 2022/2023 навчального року на необхідність навчатися дистанційно накладалися безпекова ситуація та перебої з електроенергією.

Опитування батьків демонструє, що для більшості дітей (87%) дистанційне навчання передбачає відвідування онлайн-уроків, наприклад, у ZOOM. Згідно з оцінкою батьків, частка дітей на дистанційному навчанні, які звертаються до навчальних ресурсів поза школою, є порівняно невеликою: 11% уч_ениць переглядають уроки на онлайн-платформах, а 7% відвідують репетиторів — переважно це уч_ениці старших класів (49% уч_ениць, які навчаються дистанційно та паралельно займаються з репетиторами, вчать у 10–11 класі).

Рис. 5. «Якщо ваша дитина навчається/навчалася за дистанційною формою навчання з більшості предметів, яким чином це відбувається/відбувалося?»

Примітка: Респондент_ки могли обрати до трьох варіантів відповіді. Наведено варіанти відповідей із більш ніж 1% відповідей респондент_ок, решта відповідей: «Інше», «Важко відповісти». N=2045.

Освітняни й батьки згадували в інтерв'ю, що частина батьків, чії діти навчаються у школах Київської та Чернігівської областей, боялися відпускати своїх дітей на очне навчання у першому семестрі 2022/2023 навчального року через можливі обстріли закладів освіти як місць масового скупчення людей. Тому деякі батьки переводили уч_ениць або на дистанційне навчання²⁹, або на сімейну форму. Ця загроза також впливала на рішення адміністрації припинити індивідуальні консультації, які надавали вчитель_ки і які відбувалися у приміщенні школи навіть попри дистанційний формат навчання.

²⁹ За рішенням батьків дитина може навчатися дистанційно, навіть коли школа працює очно або змішано. У цьому разі її або переводять у окремий дистанційний клас, або вчитель_ки розміщують навчальні матеріали та завдання до кожного уроку онлайн і так само онлайн проводять оцінювання.

“

Коли почали з Білорусі запускати [...] «Шахеда»³⁰ кляті, і була повітряна тривога, і в нас немає укриття в школі, то [в школі] вирішили, що не будуть ризикувати життям дітей, і перевели всіх повністю дистанційно.

Батьки, Чернігівська область

В умовах дистанційного навчання бракує живого спілкування з учнівством, щоб забезпечити якісне навчання й оцінювання. Водночас, наприклад, у деяких школах Чернігівської та Київської областей за допомоги донорів, зокрема savED і Save the Children, були облаштовані **цифрові освітні центри**. Учнівство має можливість їх відвідувати навіть попри те, що заклад не працює через пошкодження або ремонтні роботи. Освітян_ки зазначали, що діти приходять у них кілька разів на тиждень, зокрема збираються для додаткових занять, які відбуваються з ініціативи вчительства, гуртків, виховних годин. В одному з закладів освіти у Чернігівській області у такому центрі є обігрівачі для створення комфортних умов перебування навіть попри брак опалення в закладі.

“

Школа не тільки дає знання, а школа ще є таким осередком підтримки. Тому що все ж таки [у дітей] життя триває, і треба, щоб діти якнайшвидше [починали] між собою спілкуватися і переходити до нормального життя.

Директорка, Чернігівська область

³⁰ Дрони-камікадзе (баражувальні боєприпаси) іранського виробництва, які використовують російські війська для атак на території України.

У одній із громад Київської області такий центр був створений для школи, яка була повністю зруйнована. Він розташований у приміщенні іншого закладу у власності громади, який був єдиним, що не постраждав у населеному пункті. Це також згодом дозволить початковим класам вийти на очне навчання в їхньому населеному пункті, бо у першому семестрі вони мали їздити в інший населений пункт. Крім того, це дасть можливість 5–9 класам перейти з дистанційного на змішане навчання, адже вони зможуть їздити в інший населений пункт замість початкових класів.

2.2 Виклики для організації освітнього процесу

У першому семестрі 2022/2023 навчального року освітян_ки намагалися не відставати від своїх планів роботи і дотримуватися навчальних програм. Водночас в інтерв'ю деякі з них згадували, що наприкінці 2021/2022 навчального року довелося коригувати календарно-тематичне планування через необхідність об'єднати кілька тем. Вони також згадували, що в умовах дистанційного навчання інколи скорочують кількість завдань для уч_ениць. Крім того, через необхідність призупинити навчальний процес під час повітряних тривог вчитель_ки виконували менше запланованого. Це спричиняло відставання від календарно-тематичного планування.

За словами освітян_ок, у деяких школах з дистанційною формою навчання розклад занять у першому семестрі 2022/2023 навчального року не зазнав суттєвих змін порівняно з довоєнним періодом. Водночас у закладах зі змішаною формою навчання розклад довелося підлаштувати під цю форму. Наприклад, в одній зі шкіл у Чернігівській області першу половину дня учнівство навчається у закладі освіти, другу — з дому, і навпаки. Тому посеред дня потрібно зробити годинну перерву, щоб діти могли дістатися дому.

Безпекові виклики

З 24 лютого 2022 року до моменту написання цього звіту в Україні повітряні тривоги було оголошено 15 тисяч разів, середня тривалість — близько 1 години³¹. В інтерв'ю інформант_ки зазначали, що під час повітряної тривоги відповідно до законодавства уроки не проводяться. В умовах очного або змішаного навчання, якщо повітряна тривога по-

³¹ Статистика повітряних тривог. <https://air-alarms.in.ua/#statistic>.

чинається під час уроків, учасни_ці освітнього процесу спускаються в укриття. Якщо повітряна тривога починається у той час, коли учнівство ще вдома, то їх просять залишатися у безпечному місці або в укритті й чекати на відбій. Водночас в умовах дистанційного навчання під час повітряної тривоги вчитель_ки припиняють уроки і просять дітей перейти в укриття або безпечне місце.

Після відбою навчання відновлюється згідно з розкладом. Учасни_ці дослідження, з якими ми проводили інтерв'ю, згадували про те, що частина освітян_ок інколи проводять додаткові заняття для того, щоб надолужити матеріал, який не встигли пройти через повітряні тривоги.

За словами освітян_ок і батьків з громад усіх досліджуваних областей, інколи вчительство не припиняє онлайн-урок під час повітряної тривоги. Деякі вчитель_ки припиняють викладати матеріал, але учнівство залишається на онлайн-уроці й неформально спілкується між собою або займається своїми справами. Частина вчитель_ок, які забезпечені ноутбуками, мають можливість виконувати роботу в укриттях, зокрема готувати навчальні матеріали.

Якщо я буду весь час на повітряну тривогу реагувати, то я розумію, що я не встигну дітей нічого навчити. Тому що сьогодні не було уроку, завтра світла не було... Я з відповідальністю розумію, що мені нікуди бігти.

Вчителька, Харківська область

Через безпекові виклики в одній зі шкіл у Чернігівській області, де навчаються на змішаній формі, не відбуваються очні заняття з фізичної культури. За словами директорки цього закладу, якщо почнеться повітряна тривога, то потрібно буде більше часу, щоб перейти в укриття, через необхідність переодягнутися.

На думку освітян_ок, в укриттях шкіл переважно не вдається якісно продовжити освітній процес. Це відбувається через брак місця, меблів і матеріально-технічного забезпечення, а також велику кількість дітей, які одночасно перебувають у просторі. В умовах обмежених можливостей для продовження уроків, особливо у початкових класах, вчительство намагається за можливості переключити дітей на інші заняття: різноманітні ігри, перегляд відео, квести, малювання або спів. Проте, за словами учасни_ць дослідження, під час перебування в укритті значна кількість дітей використовують мобільні телефони для ігор та інших активностей. Деякі батьки забирають дітей додому під час тривоги.

Освітян_ки з кількох шкіл у Київській і Чернігівській областях згадували про те, що укриття в їхніх закладах забезпечені автономним освітленням. Крім цього, в одному закладі в Чернігівській області укриття підключене до генератора як джерела автономного електропостачання, яке, крім світла, може забезпечувати опалення в будівлі. Це покращує умови перебування в цих укриттях під час повітряних тривог.

Відключення електроенергії

У першому семестрі 2022/2023 навчального року освітян_ки були вимушені підлаштовувати освітній процес під планові й аварійні відключення світла через масові обстріли російською армією енергетичної інфраструктури України.

В інтерв'ю освітян_ки зазначали, що в умовах відключення світла складніше проводити уроки дистанційно, ніж очно. Очно уроки можна проводити і під час відключень. Частина шкіл, де освітній процес відбувається в очному або змішаному форматі, отримали генератори за бюджетні або донорські кошти. Це дало можливість повноцінно проводити заняття навіть попри відключення електроенергії.

“

Набагато зручніше, коли діти в школі. Навіть коли немає світла, ми все одно проводимо уроки. Очні уроки ми зможемо провести і без світла, маючи крейду, маючи дошку. Онлайн-уроки без світла дуже важко провести, але вчителі все одно проводять на мобільному інтернеті, на генераторі. Тобто ми прилаштовуємося до будь-яких ситуацій.

Вчителька, Чернігівська область

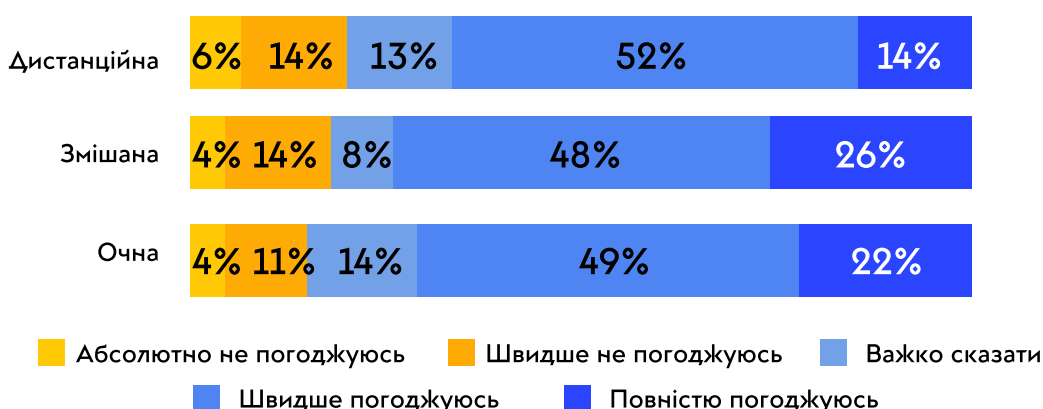
Вчительство намагалося підлаштувати розклад під графіки відключень електроенергії — наприклад, переносити частину уроків на час, коли є світло. Скажімо, в одній зі шкіл Київської області навчання відновлюється через 20 хвилин після завершення повітряної тривоги або появи світла. В іншій школі Київської області, яка навчається дистанційно, адміністрація дозволила часткову гнучкість у розкладі, а тому якщо, наприклад, світло вимикали з 8 до 12 ранку, то вони могли почати уроки о 12, коли з'являлася електроенергія. Також у деяких школах зменшили час перерв, аби діти могли повертатися додому, поки на вулиці світло: через перебої з електропостачанням вуличне освітлення може не працювати.

Водночас через відключення електроенергії скорочувався час уроків. За словами батьків, вчительство з розумінням ставиться до проблем зі світлом і зв'язком, дозволяє пізніше здавати роботи.

Частина батьків використовували автономні джерела електроенергії — наприклад, генератори, акумулятори або зарядні станції, — щоб організувати навчання вдома. Проте такі можливості не завжди доступні для дітей з малозабезпечених домогосподарств через високу вартість такої техніки та її обслуговування.

Попри всі описані вище проблеми, більшість опитаних батьків повністю або швидше погоджуються, що їм та їхнім дітям вдалося адаптуватися до нових викликів у навчанні, пов'язаних з війною (Таблиця 27). 43% повністю або швидше погоджуються, що їхнім дітям вдається успішно здобувати нові знання у тому форматі навчання, який є зараз (Таблиця 28).

Рис. 6. «Мені та моїй дитині вдалось адаптуватись до нових викликів у навчанні, пов'язаних з війною», за формами навчання

Примітка: Питання «Прочитайте, будь ласка, твердження, і позначте наскільки ви погоджуєтесь з ними: "Мені та моїй дитині вдалось адаптуватись до нових викликів у навчанні, пов'язаних з війною"» та «За якою формою навчання відбувалось навчання вашої дитини у цьому навчальному році, тобто з 1 вересня 2022?». Наведено варіанти відповідей з більш ніж 1% відповідей респондент_ок, решта відповідей: «Сімейна», «Важко відповісти». N=2045.

2.3 Доступ до занять і матеріалів

Освітян_ки мають широкий вибір інструментів для організації освітнього процесу, зокрема для проведення уроків і комунікації з учнівством та батьками: Human, ZOOM, Google Meet і Google Classroom, електронна пошта, соціальні мережі (Facebook, Viber, Telegram, Messenger), мобільний зв'язок. Але досвід використання різних варіантів і пошуку найкращого був зумовлений радше негативними причинами в турбулентних умовах: вчитель_кам доводиться змінювати платформи, намагаючись знайти ту, де зв'язок найменше переривається, поки доступний лише мобільний інтернет під час блекауту, і куди можна найлегше завантажити відео уроку або завдання до нього, якщо сам урок довелося скасувати через обстріли або повітряну тривогу під час загрози обстрілів; а також використовувати набір месенджерів, аби підтримувати зв'язок з учнівством, їхніми батьками та іншими освітян_ками для оперативної передачі інформації— ще з перших днів повномасштабного вторгнення.

За словами освітян_ок, які працюють на дистанційній формі, вони почали більше уроків проводити в асинхронному режимі для того, щоб забезпечити учнівству доступ до освіти. Вчительство записує частину уроків на відео й викладає на електронні платформи — наприклад, Google Classroom або Human. Це дає учнівству можливість подивитися відеозапис занять у зручний для них час і підлаштувати свій навчальний процес під графіки відключень електроенергії. Крім цього, інколи,

коли діти пропускають онлайн-уроки, вчитель_ки можуть індивідуально проконсультувати щодо матеріалу.

За словами освітян_ок і батьків, для того, щоб забезпечити дітям доступ до навчання, частина батьків відвозять дітей до родич_ок, у яких є інтернет. Учасни_ця одного з інтерв'ю наводи_ла як приклад батьків, які декілька разів возили свою дитину на автозаправну станцію, де було світло й інтернет, щоб вона могла вийти на урок і здати домашнє завдання. У іншому прикладі сусіди діляться паролем від WiFi, який працює під час відключень електроенергії. Крім цього, батьки купують зарядні станції або акумулятори й підключають до них роутери або гаджети, щоб їхні діти могли підключатися до онлайн-уроків.

Частина учнівства приходили у власні школи, щоб підключитися до дистанційного навчання. Крім цього, учнівство сільської громади Чернігівської області приходило до закладів культури — наприклад, сільських клубів або будинків культури, — в яких була електроенергія і зв'язок, щоб підключитися до онлайн-уроків. Деякі директор_ки або працівни_ці цих закладів спеціально відкривали будівлі для того, щоб діти мали можливість відвідувати дистанційні заняття. За словами директор_ки однієї зі шкіл Київської області, їм вдалося домовитися про те, щоб їхній заклад переключили на лінію, на якій не вимикають електроенергію.

Освітян_ки та батьки згадували про брак друкованих копій підручників НУШ для 5 класів: через брак коштів уч_ениці 5 класів у першому семестрі 2022/2023 навчального року отримали лише електронні примірники. Це ускладнює доступ до навчальних матеріалів для учнівства в умовах відключень електроенергії та роботи з телефонів.

Висновки

- Протягом 2022 року освітній процес у всіх українських школах зупинявся через повномасштабне вторгнення РФ як мінімум на два тижні, проте у частині шкіл — на більш тривалий період, а у деяких — аж до кінця 2021/2022 навчального року.
- Більшість шкіл в Україні через війну не можуть навчати дітей у звичний спосіб, очно. Станом на грудень 2022 року 36% шкіл чергували дистанційне та очне навчання, а ще 36% навчали лише дистанційно. Значна частина цих шкіл зосереджені у східних та південних областях країни.

- Досвід дистанційного навчання під час пандемії допоміг учительству й учнівству адаптуватися до викликів воєнного стану і швидко відновити освітній процес у дистанційній або змішаній формі. Водночас і до повномасштабного вторгнення частина учнівства з вразливих груп населення, особливо з малозабезпечених домогосподарств і сільської місцевості, мала обмежений доступ до гаджетів і швидкісного інтернету. Війна могла посилити наявні освітні нерівності, а безпекові та інші виклики, спричинені нею, — створити нові виклики у доступі до якісної освіти.
- Школи намагалися забезпечити очне навчання хоча б для учениць початкової школи. Для цього у деяких випадках діти вимушені були відвідувати іншу школу або навіть їздити в інший населений пункт.
- Цифрові освітні центри, створені в деяких школах, давали учнівству можливість періодично відвідувати заклад для індивідуальних консультацій і спілкування між собою та з учителями, навіть якщо він був закритий через пошкодження або ремонтні роботи. Такі центри стали осередками підтримки для дітей.
- Незалежно від форми навчання, уроки регулярно переривалися і переносилися через повітряні тривоги, коли вчительки та діти мали переміститися в укриття або лишитися вдома, і відключення електроенергії. Це означає втрату навчального часу та погіршення якості освіти, зокрема через те, що у шкільних укриттях освітянки часто не могли якісно продовжити навчальний процес.
- Освітянки намагалися не відставати від своїх планів і навчальних програм, зокрема в умовах дистанційного навчання частково віддавали перевагу асинхронному навчанню й викладали відеозаписи уроків і навчальні матеріали на електронні платформи. Це давало ученицям можливість навчатися у зручний для них час і потенційно зменшувало вплив безпекових викликів та відключень світла на освітній процес.
- Через відключення електроенергії у частині шкіл адміністрація й освітянки адаптовували розклад під графіки відключень світла. Це давало можливість вчасно пройти запланований матеріал. Водночас це могло погіршувати якість освітнього процесу й можливості учнівства засвоювати нову інформацію, зокрема внаслідок зменшення часу перерв через короткий світловий день і необхідність завершити уроки у світлий час доби.

Розділ 3. Вплив війни на учасни_ць освітнього процесу

3.1 Вплив війни на учнівство

Діти та батьки були змушені адаптуватися до нових викликів. В умовах тривалої повномасштабної війни освітній процес відбувається в гібридному форматі: в одних громадах він дистанційний, в інших — змішаний; якщо уроки проводяться очно, то часто їх переривають повітряні тривоги і необхідно переходити в укриття, а також відбуваються періодичні відключення електроенергії. Ці та інші фактори можуть впливати на емоційний стан учнівства та їхню спроможність навчатись. У цьому підрозділі, спираючись на дані опитування батьків і глибоких інтерв'ю з учитель_ками, ми розглянемо декілька аспектів впливу війни на учнівство. Зокрема, у тексті далі йтиметься про збільшення важливості ресурсів для навчання вдома та залученості батьків під час дистанційного навчання; збільшення часу, який уч_ениці присвячують навчанню вдома, поза відвідуванням уроків, під час дистанційного навчання; погіршення успішності та втрату днів навчання; погіршення психоемоційного стану дітей, зокрема високий рівень тривожності та нестачу живого спілкування.

Гаджети

В умовах вимушених перерв у навчанні та необхідності навчатись дистанційно або у змішаному форматі внаслідок повномасштабної війни

особливо важливими є ресурси для навчання вдома. Наявність гаджету — обов'язкова умова для участі у дистанційному навчанні, проте не всі родини мають можливість придбати для своїх дітей окремий гаджет для навчання.

Значній кількості батьків довелося поїхати з місця, де вони постійно проживали до 24 лютого 2022 року, але не всім, хто виїхали, вдалося забрати власні гаджети. Частина техніки була втрачена, зокрема через активні бойові дії та під час окупації. Існують численні свідчення журналіст_ок та очевид_иць подій про викрадення майна цивільних, зокрема мобільних телефонів і ноутбуків, російськими військовими³². Крім того, багато домогосподарств не можуть повернутися додому, а тому не мають можливості використовувати гаджети, які залишилися там.

Більшість респондент_ок (90%) зазначили, що їхня дитина має хоча б один власний гаджет, який використовує для навчання. Ще 9% респондент_ок відповіли, що їхня дитина ділить гаджет з іншими членами родини (Таблиця 12). Діти, які ділять гаджет для навчання з іншими членами родини, — це здебільшого уч_ениці 1-4 класів (16%). Для порівняння, серед уч_ениць 5-9 класів ділять гаджет 7%, 10-11 класів — 3% (Таблиця 13).

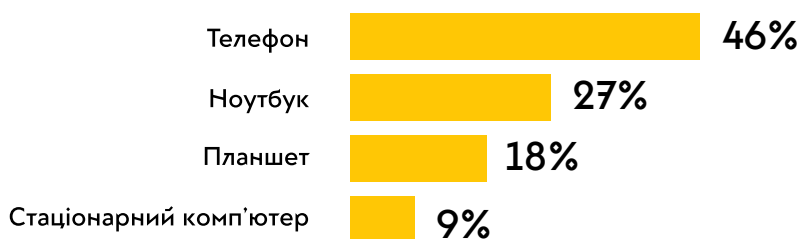
³² Слідство Інфо. «Слідство Інфо» знайшло російського солдата, який викрав телефон у 10-річної дівчинки. <https://www.slidstvo.info/news/slidstvo-info-znajshlo-rosijskogo-soldata-yakij-vkrav-telefon-u-10-rich-noyi-ukrayinky/>; Українська правда. Набір кастрюль та спінінги: слідчі встановили, що росіяни крали у Бучі. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/9/7375647/>.

Серед родин, які відносять себе до внутрішньо переміщених осіб (далі — ВПО), мають власний гаджет для навчання 83% дітей. Найменша частка володіння власним гаджетом — близько 74% — серед дітей з родин із найнижчою суб'єктивною оцінкою свого добробуту³³ (Таблиця 14).

Найчастіше (для 46% респондент_ок) основним гаджетом для навчання є мобільний телефон. Телефон є найбільш поширеним засобом навчання для всіх форм навчання та класів.

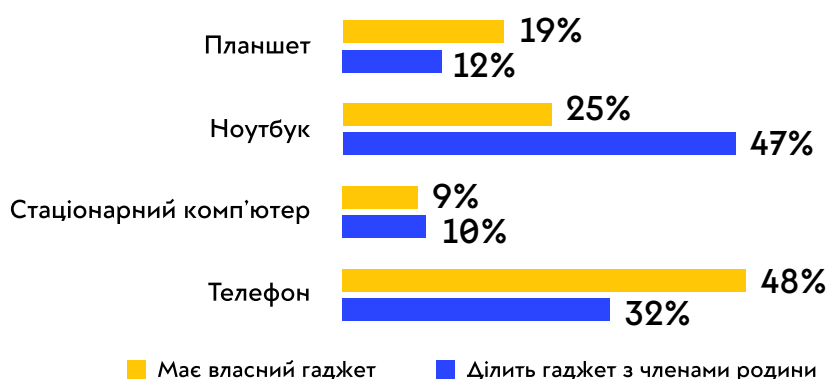
Рис. 7. «Який гаджет дитина використовує для навчання найчастіше?»

Примітка: Наведено варіанти відповідей з більш ніж 1% відповідей респондент_ок, «Важко відповісти» — 1%. N=2022.

Опитування демонструє, що найчастіше телефон є індивідуальним засобом для навчання. Водночас якщо основним гаджетом для навчання є ноутбук, то його уч_ениці зазвичай мають ділити з іншими членами родини.

Рис. 8. «Який гаджет дитина використовує для навчання найчастіше?», за наявності власного гаджета для навчання

Примітка: Питання «Чи є у вашому домогосподарстві гаджети (наприклад, телефон, планшет, комп'ютер), які дитина може використовувати для навчання?» та «Який гаджет дитина використовує для навчання найчастіше?». Наведено варіанти відповідей з більш ніж 1% відповідей респондент_ок, «Важко відповісти» — 1%. N=2021.

³³ На питання «Яке з тверджень найбільш точно описує матеріальне становище вашого домогосподарства станом на зараз?» обрали варіант «Не вистачає грошей на їжу» (усі варіанти відповідей: «Не вистачає грошей на їжу»; «Вистачає грошей на їжу, але не завжди можемо купити одяг»; «Достатньо грошей на їжу та одяг, але не завжди можемо купити побутову техніку»; «Вистачає грошей на побутову техніку, але не можемо купити автомобіль або квартиру»; «Можемо купити автомобіль та інші речі подібної вартості»).

Існують відмінності у користуванні гаджетами між дітьми з сіл та міст, а також залежно від рівня добробуту. Серед дітей із міст телефон є основним гаджетом для навчання у 42% дітей, тоді як серед дітей з села цей показник становив 51%. Крім того, телефон частіше є основним засобом для навчання у родинях з нижчим рівнем добробуту — близько 72% дітей із домогосподарств, які відповіли, що їм не вистачає грошей на їжу³⁴, навчаються за допомогою телефона (Таблиця 16).

У глибинних інтерв'ю вчитель_ки зазначали, що багато дітей на дистанційному навчанні підключаються з телефонів. При цьому деякі уч_ениці, які використовують телефони батьків, не мають можливості доєднатися до занять, якщо ті йдуть на роботу й забирають гаджети з собою. Вчитель_ки відзначали випадки, коли деякі діти тривалий час не під'єднуються до уроків, бо в родині взагалі немає телефона, навіть у когось із дорослих, або в багатодітній сім'ї телефони/планшети/комп'ютери мають лише старші брати/сестри.

В основному діти виходять все одно із телефонів. Тому що, як говориш, наприклад, подивіться, [учнівство відповідає]: «А я в телефоні, мені не так видно, як не з цієї сторони, мені це маленьке». Можливо, і це якось впливає на нижчий рівень навчання. Якби вистачало всього, щоб [учнівство могло заходити зі зручних гаджетів], можливо, щось було б краще.

Вчителька, Київська область

Деякі школи, зокрема у Київській області, збирали дані щодо учнівських гаджетів, які використовуються під час дистанційного навчання. Крім цього, колективи шкіл передавали гаджети для навчання малозабезпеченим сім'ям і дітям із вразливих груп населення (сиротам). Також надавалися контакти волонтерських або благодійних організацій, які допомагали домогосподарствам придбати гаджети, зокрема ноутбуки або планшети.

Поза цим, в інтерв'ю згадували також про іншу проблему з навчальним середовищем — брак або незручність власного робочого місця. Наприклад, не всі мають окрему кімнату, тому доводиться ділити її з іншими членами родини, сестрами чи братами. Також ті родини, які вимушені були мігрувати всередині країни, могли бути поселені та проживати в

³⁴ На питання «Яке з тверджень найбільш точно описує матеріальне становище вашого домогосподарства станом на зараз?» обрали варіант «Не вистачає грошей на їжу» (усі варіанти відповідей: «Не вистачає грошей на їжу»; «Вистачає грошей на їжу, але не завжди можемо купити одяг»; «Достатньо грошей на їжу та одяг, але не завжди можемо купити побутову техніку»; «Вистачає грошей на побутову техніку, але не можемо купити автомобіль або квартиру»; «Можемо купити автомобіль та інші речі подібної вартості»).

незручних побутових умовах — наприклад, у переобладнаних закладах освіти чи гуртожитках («колективних центрах»), де через близьке проживання з іншими складно або й неможливо навчатися.

Дитина перший тиждень виходила в парк. Уже почалися морози, він виходив у парк, і в парку під якимось деревом сідав. Я кажу: ти не пиши, тільки слухай. А тоді повітряних тривог було дуже багато в Полтаві.

Вчителька, Харківська область

Залученість батьків

Під час повномасштабного вторгнення батьки вимушені більше часу та зусиль витратити на підтримку своїх дітей. Причиною цього є перерви у навчанні, перехід на дистанційне або змішане навчання, а також щоденні труднощі, такі як повітряні тривоги та відключення електроенергії.

Наше опитування запропонувало батькам оцінити, як часто вони були залучені у навчання дітей до та після повномасштабного вторгнення. У підсумку частка респондент_ок, які щодня в тій чи іншій формі залучені до навчання своєї дитини, зросла на 6% (з 34% до 40%). Водночас залученість батьків, які відповіли, що до повномасштабного вторгнення брали участь у навчанні дитини не щодня, майже не змінилася.

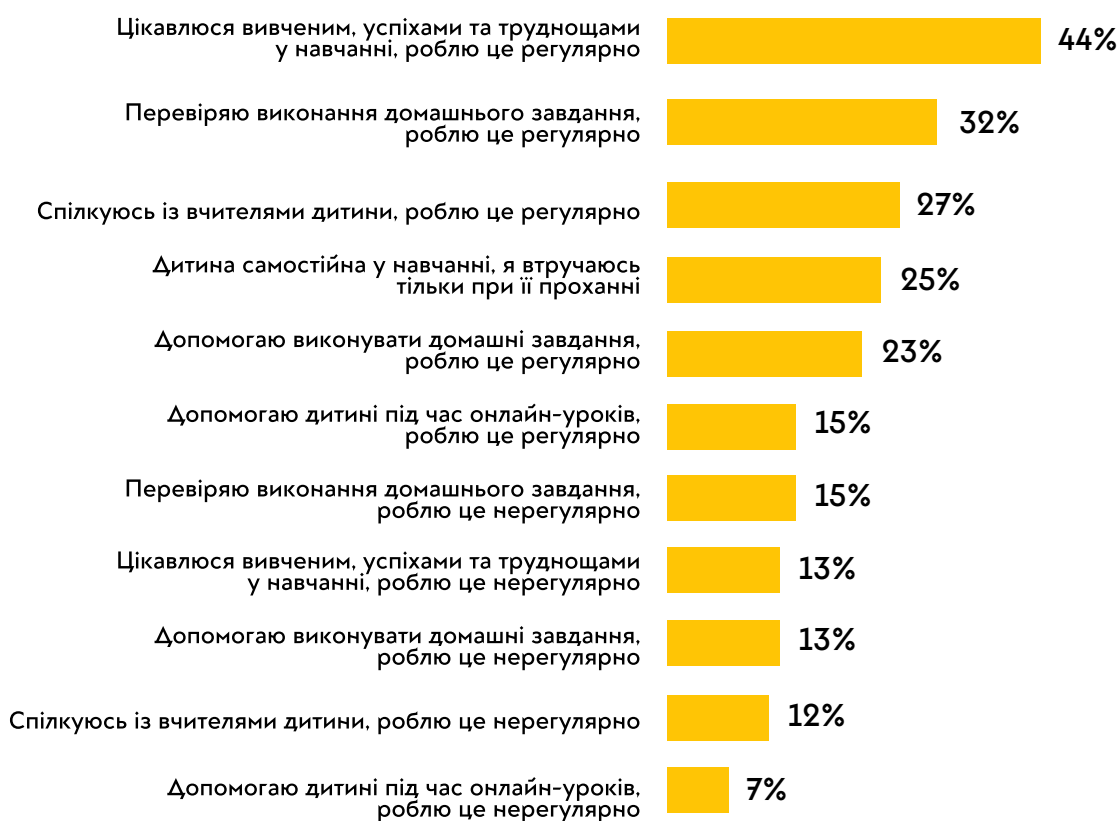
Рис. 9. Самооцінка батьками їхньої залученості до навчання дитини, до та після вторгнення

Примітка: Питання «Як часто ви були залучені у навчання вашої дитини ДО початку повномасштабного вторгнення?» та «Як часто ви були залучені у навчання вашої дитини ПІСЛЯ початку повномасштабного вторгнення?». Решта відповідей: «Моя дитина пішла до школи вже під час повномасштабного вторгнення» — 6%, «Важко відповісти» — 3%. N=2045.

25% опитаних зазначили, що їхня дитина самостійна у навчанні та не потребує залучення (переважно це батьки старшокласни_ць). Разом з тим, більшість батьків постійно підтримують дитину у навчанні. Наприклад, регулярно цікавляться вивченим, а також успіхами та труднощами у навчанні дитини 44%, регулярно спілкуються з учитель_ками дитини 27%, постійно допомагають і перевіряють домашні завдання 32%.

Рис. 10. «Яка ваша залученість у навчання вашої дитини?»

Примітка: Респондент_ки могли обрати до трьох варіантів відповіді. N=2045.

Очікувано, найчастіше залучені до навчання батьки дітей із початкової та базової школи, а найменше — старшокласни_ць. Так, серед батьків уч_ениць 1-4 класів 63% тих, хто щодня залучений до навчання дитини, тоді як для батьків уч_ениць середніх класів цей показник становить 32%, а старших класів — 14%.

Рис. 11. Залученість батьків до навчання, за класами

Примітка: Питання «Як часто ви були залучені у навчання вашої дитини після початку повномасштабного вторгнення?» та «У який клас ходить ваша дитина?». Наведено відповіді, які набрали більше 3% відповідей респондент_ок, «Важко відповісти» — 3%. N=2045.

Під час глибинних інтерв'ю освітян_ки переважно позитивно відгукувалися про участь батьків в освітньому процесі: ті намагалися організувати дітям робоче місце й забезпечити своїх дітей гаджетами для навчання, навіть попри фінансові труднощі — наприклад, придбали ноутбуки в кредит. Крім цього, частина батьків згадували про те, що спільно з освітян_ками й адміністрацією шкіл допомагали відновлювати їхній заклад як фінансово, так і фізично. Наприклад, збирали кошти, виконували частину ремонтних робіт, прибирали в будівлі або облаштовували укриття, зокрема конструювали меблі.

Батьки зазначали, що намагаються за можливості підтримувати своїх дітей у навчанні. Наприклад, в умовах відключень електроенергії та браку зв'язку допомагають виконувати завдання з тих предметів, де частину завдання можна виконати вручну й без світла. Це, зокрема, «Технології», «Образотворче мистецтво» або «Дизайн». Ті, хто працюють з дому, можуть більше контролювати своїх дітей. Водночас вони згадували про збільшення навантаження на батьків, особливо під час дистанційного навчання в умовах відключення світла й повітряних тривог, говорили, що втомилися. Крім того, згадували, що через повітряні тривоги частину матеріалу вчительство може давати додому на самостійне опрацювання.

Однак у батьків може бракувати часу, щоб пояснювати дітям цей матеріал, особливо якщо в домогосподарстві декілька дітей, а також педагогічних навичок, аби це зробити.

За словами частини освітян, їм складно взаємодіяти з деякими батьками в умовах дистанційного та сімейного навчання. На думку вчителів, незначна частка таких батьків менше уваги приділяють навчанню своїх дітей, не завжди йдуть на контакт і менше долучаються до освітнього процесу загалом. Комунікація з цими батьками може збільшувати навантаження на вчительство й погіршувати їхній психоемоційний стан.

Найбільше проблем із тими, хто на сімейній формі навчання. [...] Бувають такі батьки, ігнорують, наприклад. От пишуть їм вчителі, написали дитині, написали батькам — йде ігнорування. Потім, поки ти собі витріпаєш всі нерви, там де за десятим разом їм дзвониш, пишеш, то вони не можуть трубки брати. Тобто, ну, ось такі одиниці, одиниці таких, але вони є.

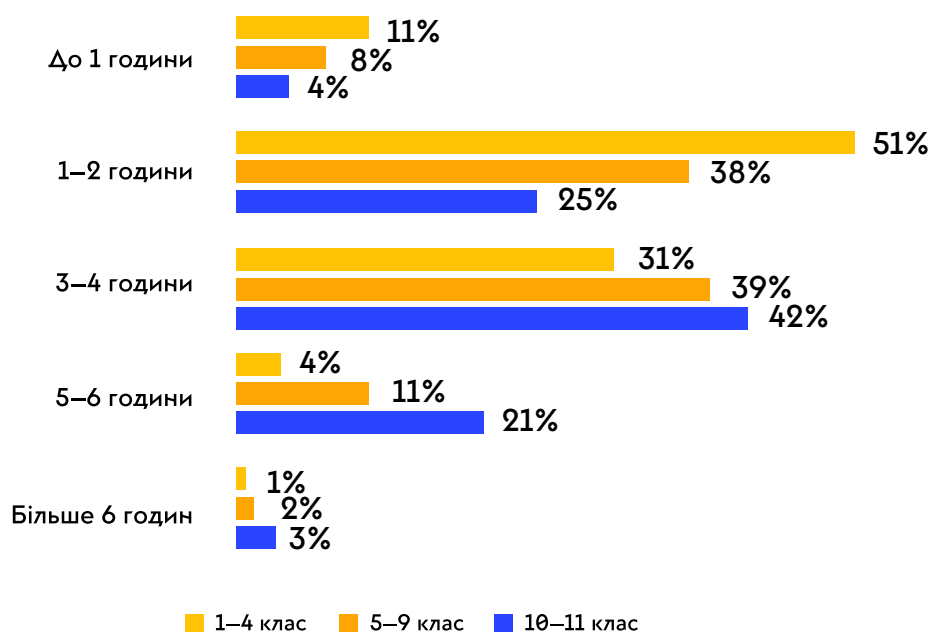
Вчителька, Київська область

Навантаження

Результати опитування свідчать, що діти, які навчаються на дистанційній формі, більше часу присвячують навчанню вдома щодня, на додаток до відвідування уроків, порівняно з дітьми, які навчаються очно або на змішаній формі. 58% батьків дітей, які навчаються дистанційно, відповіли, що їхні діти щодня проводять більше 3 годин за навчанням вдома. З них 17% вчать більше 5 годин. Для порівняння, серед дітей, які вчать за змішаною формою, частка тих, хто щодня вчиться вдома більше 3 годин, становила 49%. Серед дітей, які вчать очно, цей показник становив 35% (Таблиця 20).

Найбільше часу на навчання вдома, на додаток до відвідування уроків, витрачають учні 10-11 класів. 66% старшокласників вчать вдома більше 3 годин щодня. Серед них 24% вчать більше 5 годин. Водночас учні початкової та базової школи витрачають менше часу на навчання вдома. Більше половини учнів 1-4 класів вчать вдома по 1-2 години на день. Серед учнів 5-9 класів 38% навчаються по 1-2 години щодня та ще 39% — по 3-4 години щодня.

Рис. 12. «Скільки дитина проводить часу за навчанням, окрім відвідування уроків в школі, вдома щодня?», за класом навчання

Примітка: Питання «Скільки дитина щодня загалом проводить часу за навчанням, окрім відвідування уроків у школі/присутності на уроках онлайн?» та «У який клас ходить ваша дитина?». Наведено варіанти відповідей з більш ніж 3% відповідей респондент_ок, «Важко відповісти» — 3%. N=2045.

Втрата часу навчання

На початку повномасштабного вторгнення були запроваджені вимушені канікули. Крім цього, школяр_ки втрачали можливість навчатися під час окупації або в процесі вимушеної зміни місця проживання. Школяр_ки також часто позбавлені можливості навчатися через повітряні тривоги та загрози артилерійського обстрілу, відключення електроенергії, проблеми з мобільним зв'язком та інтернетом тощо.

Попри те, що наше дослідження не могло в повній мірі охопити родини на тимчасово окупованих територіях (далі — ТОТ), варто зазначити, що діти з ТОТ переважно позбавлені можливості навчатися в українських школах навіть у дистанційному форматі. Родини, які перебувають в окупації та хочуть продовжувати навчання дітей в українських школах дистанційно, зазнають погроз та утисків з боку окупантів³⁵.

Опитування пропонувало батькам оцінити кількість навчальних днів, коли їхня дитина не вчилася взагалі, з початку повномасштабного вторгнення. Здебільшого батьки були досить оптимістичні у власних оцінках. Так, 8% респондент_ок відповіли, що їхня дитина постійно вчилася

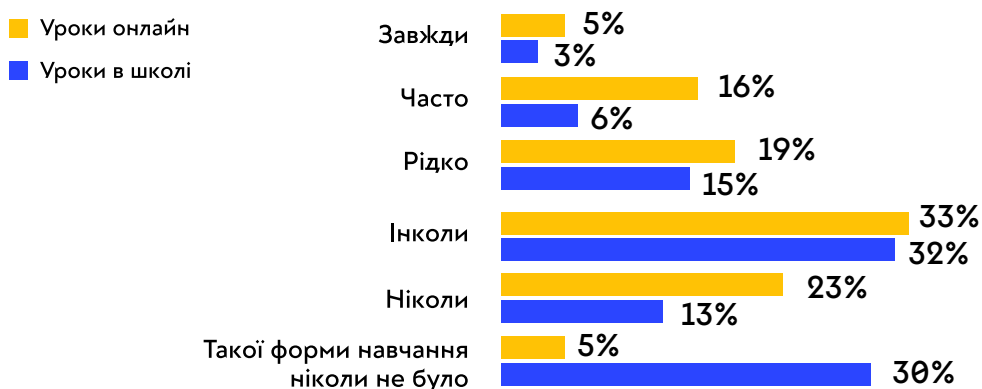
³⁵ Радіо Свобода. «Нас попередили, щоб не говорили українською». Освіта на півдні під тиском окупантів. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-1-veresnya-okupatsiya-kherson-osvita/32005468.html>.

з початку повномасштабного вторгнення, хоча ймовірно, що їхні діти також пропустили від двох тижнів навчання під час вимушених канікул на початку вторгнення. 40% респондент_ок відповіли, що їхня дитина пропустила до 14 днів з початку повномасштабного вторгнення, 29% оцінили цей період до 30 днів, а ще 13% відповіли, що їхня дитина пропустила більш ніж 30 днів (Таблиця 21).

Оцінка кількості пропущених днів навчання відрізняється для респондент_ок з різних регіонів. Серед респондент_ок з Півночі та Сходу³⁶ втричі більша частка тих, хто оцінили кількість пропущених днів навчання у більш ніж 30, ніж серед респондент_ок із Заходу та Центру, — 23% та 8% відповідно. Наприклад, 66% опитаних батьків з Чернігівської області відповіли, що їхня дитина пропустила більш ніж 30 навчальних днів з початку вторгнення. Крім цього, респондент_ки з південних, північних і східних областей частіше не могли надати відповідь на це питання. У південних областях 28% опитаних обрали варіант «важко відповісти», у східних областях — 16%. Це може свідчити про часті та тривалі перерви у навчанні серед дітей з цих областей (Таблиця 22).

Батьки дітей, які навчаються дистанційно, були більш схильні відповісти, що їхні діти часто або завжди пропускали заняття, порівняно з батьками дітей, які вчать очно — 21% та 9% відповідно.

Рис. 13. «Як часто з початку повномасштабного вторгнення ваша дитина пропускала заняття? (через повітряні тривоги, відключення електроенергії)», за формами навчання

Примітка: Питання «Як часто з початку повномасштабного вторгнення ваша дитина пропускала заняття? (через повітряні тривоги, відключення електроенергії). Онлайн-уроки», та «Як часто з початку повномасштабного вторгнення ваша дитина пропускала заняття? (через повітряні тривоги, відключення електроенергії). Уроки у школі». Наведено варіанти відповідей з більш ніж 1% відповідей респондент_ок. «Важко відповісти» — 1%. N=2045.

³⁶ Макрорегіони: Захід — Волинська область, Закарпатська область, Рівненська область, Івано-Франківська область, Львівська область, Тернопільська область, Хмельницька область, Чернівецька область; Центр — Вінницька область, Кіровоградська область, Полтавська область, Черкаська область; Північ — Житомирська область, Сумська область, Чернігівська область; Схід — Дніпропетровська область, Донецька область, Харківська область, Луганська область, Запорізька область; Південь — Миколаївська область, Одеська область, Херсонська область; Київ та область.

Оцінка батьками кількості пропущених днів навчання, ймовірно, є заниженою. По-перше, частина батьків могли не вважати втраченими днями навчання дні, коли не було занять, а також іншої взаємодії з вчитель_ками, але їхня дитина все одно виконувала певні завдання або опрацьовувала матеріал самостійно. По-друге, питання про кількість пропущених днів навчання виявилось досить складним для батьків. На момент проведення опитування минуло 10 місяців з початку повномасштабної війни, а тому батьки могли не пам'ятати про всі пропущені дні навчання з початку вторгнення. Підтвердженням цього є те, що 11% респондент_ок не надали відповіді на питання (відмовилися від відповіді або обрали варіант «важко відповісти»). З огляду на це, питання оцінки кількості пропущених днів навчання потребують глибшого дослідження.

Серед основних причин пропусків занять батьки називали повітряні тривоги, відключення електроенергії, інтернету та мобільного зв'язку внаслідок обстрілів. Попри те, що більшість уч_ениць вчать за дистанційною або змішаною формою навчання і не є залежними від браку укриття у школах, у них все одно залишаються проблеми з доступом до навчання. Зокрема, це брак гаджетів для навчання та належного робочого місця вдома. 11% респондент_ок вказали, що їхні діти не мають власного гаджета для навчання або робочого місця вдома.

Рис. 14. «З яких причин ваша дитина найчастіше пропускала навчальні дні з початку повномасштабного вторгнення?»

Примітка: Респондент_ки могли обрати до п'яти варіантів відповідей. Наведено варіанти відповіді, які обрали більш ніж 10% опитаних, решта відповідей: «Через відсутність або брак техніки та робочого місця для навчання вдома»—1%, «Через брак мотивації у дитини до навчання»—3%, «Школа не організувала дистанційне навчання»—2%, «Важко відповісти»—2%, «Не пропускали»—1%, «Інше»—1%.

Успішність та освітні втрати

Освітні втрати або втрати у навчанні—це прогалини, специфічні або загальні втрати у знаннях і навичках, які виникають в учнівства внаслідок перерв і непослідовностей у навчанні, у порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчання³⁷. Хоча наше дослідження не передбачало вимірювання освітніх втрат, дані опитування та глибинних інтерв'ю дозволяють виокремити думки батьківства та вчительства стосовно успішності, наявних прогалин у знаннях і навичках та можливих способів їхньої компенсації.

У відповідь на питання про вплив повномасштабної війни на успішність учнівства під час глибинних інтерв'ю вчитель_ки і батьки розповідали про різні досвіди, подекуди і про відсутність проблем з успішністю. Наприклад, на індивідуальному рівні, на думку вчитель_ок, таких наслідків не виникало в учен_иць, які й раніше гарно вчилися, були дисциплінованими й активними (брали участь у конкурсах, олімпіадах тощо), а також чії батьки були активно включені в їхнє навчання: водили дітей на позашкільні заняття, до репетитор_ок, на гуртки.

У ситуаціях, коли вчитель_ки та батьки на глибинних інтерв'ю розповідали, що помічають труднощі з навчанням серед учнівства, вони називали такі їх прояви: менші зацікавленість та активність в участі на уро-

³⁷ МОН використовує визначення «освітні розриви». Укрінформ. Міністерство освіти та науки планує провести дослідження освітніх розривів у навчальних результатах школярів. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3673619-minosviti-planue-provesti-vimiruvanna-osvitnih-rozriviv-navcalnih-rezultativ-skolariiv.html?fbclid=IwAR2lFYhSMYMi70TXQtFSF4wiJbL1luW6oacLifDq3JYkLa6O6mrCP-g5CO4>.

ках, зниження середнього балу в класі, труднощі з засвоєнням знань або зневіра у власній спроможності опанувати їх.

Сказав мені один, що ви мені нічого не зробите, тому що я, ну, не дано мені ця геометрія і все. От нічого мені, ви можете мені нічого не розказувати. Я говорю, ну, чого так категорично? Ну, давай ти послухаєш, а от якщо ти сьогодні тему цю знатимеш і тобі сподобається? Він каже, що ні, я її не знаю. Ну, тобто, розумієте, не знаю звідки в дітей набралася така категоричність.

Вчителька, Київська область

Також вчитель_ки зазначали, що в умовах дистанційної освіти вони самі не мають можливості приділяти стільки уваги кожному й кожній, як під час навчання у класі. Наприклад, через це їм складно вчасно виявити, що дитина не зрозуміла якусь тему, й додатково її пропрацювати.

Деякі вчитель_ки намагаються самостійно виміряти зумовлені війною освітні втрати серед учнівства — наприклад, через ігрові форми, діагностувальні роботи не на оцінку тощо.

Звичайно, я провожу для себе [вимірювання освітніх прогалін]. Наприклад, я ж кажу, що для себе я провожу, наприклад, такі маленькі, ну, для дітей суто подаю, батьки дають. Даю в ігровій формі. От діткам зараз вже різні такі, і 7-8 клас, є такі гра-квест. Розумієте? От вони йдуть і там... І от тут вже розумієш. Тут розумієш, що ті пройшли, а ці як товклись на цьому місці, так і другий раз задумуються на цих питаннях.

Вчителька, Київська область

Водночас деякі вчитель_ки у громадах, де освітній процес відбувається у змішаному або очному форматі, вважають, що в них вийшло наздогнати теми, які раніше пропустили, зокрема завдяки виділенню часу для повторення або проходження тем з минулого навчального року, організації додаткових занять поза уроками.

Згідно з результатами опитування, 85% батьків повністю або швидше погоджуються з тим, що прогалини у знаннях і навичках, які виникли у дітей унаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення, матимуть вплив на їхню освіту та майбутнє (Таблиця 24). 72% батьків вважають, що потрібні додаткові заходи для компенсації прогалін у знаннях і навичках їхніх дітей, зумовлених пандемією і війною (Таблиця 25). Більшість опитаних серед можливих додаткових заходів називали додат-

кові заняття—групові з учитель_ками у школі (цей варіант обрали 59% респондент_ок), індивідуальні з учитель_ками у школі (49%) або з репетитор_ками (37%), та самостійне або з допомогою родини опрацювання матеріалу вдома (35%)³⁸. Водночас такі заходи як продовження та повторення навчального року обрали до 10% батьків.

Рис. 15. «У яких додаткових освітніх [для компенсації прогалін] заходах ви вбачаєте потребу?»

Примітка: N=1470.

Учасни_ці інтерв'ю переважно не схвалювали ідею провести додатковий «реабілітаційний навчальний рік». У частині шкіл продовжували навчальний рік до кінця червня, вчилися по суботах або під час канікул, щоб надолужити матеріал, який не встигли пройти. На думку частини освітян_ок, проведення додаткового навчального року може супроводжуватися зменшенням або втратою інтересу до навчання в учнівства. Такі заходи описували як «крок назад» або «втрату часу». Деякі освітян_ки висловлювали побоювання, що розгортання подій під час повномасштабної війни непередбачуване, і якщо умови навчання не поліпшаться, то цей реабілітаційний рік не буде вирішенням, бо доведеться його повторювати знову і знову, а тому, на їхню думку, проведення «реабілітаційного року» є недоречним.

Водночас ті, хто навчалися на дистанційній формі, зазначали, що додатковий рік очного навчання міг би покращити освітні результати учнівства. Крім цього, в інтерв'ю зазначали, що проведення реабілітаційного року може бути допустимим не на системному рівні, а як індивідуаль-

³⁸ Респондент_ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

ний захід за рішенням батьків в окремих випадках. Деякі освітян_ки та батьки висловлювали думку щодо того, що цілий рік було б «забагато», було б достатньо кількох додаткових місяців.

Я не хочу, щоб вони втрачали час, я не хочу, щоб вони не відповідали своєму віку порівняно з іншими областями.

Батьки, Чернігівська область

Психоемоційний стан

Повномасштабна війна негативно вплинула на психоемоційний стан дітей в Україні. Хоча найвразливішими є діти, які проживають в окупованих населених пунктах і поблизу лінії зіткнення, діти по всій країні також відчувають стрес через повітряні тривоги та ракетні обстріли, нестачу постійного навчання, брак спілкування з однолітками, необхідність змінити місце проживання, віддаленість від родини та друзів тощо. Дослідження в інших країнах доводять, що наслідки війни для психоемоційного стану стан дітей можуть бути довготривалими та проявлятися через роки³⁹.

Крім формату навчання й матеріального забезпечення, на уч_ениць і їхню можливість включатися в освітній процес впливає також і психологічний стан. Це стрес і тривожність через події в країні, якщо хтось із близьких на фронті, через перебування в окупації, вимушений переїзд, смерть рідних або друзів — про все це говорили на глибинних інтерв'ю вчитель_ки, директор_ки й батьки. Наприклад, постійні хвилювання за батьків, які воюють, впливають на концентрацію на уроках і загалом настрої дітей.

Ага, чого нам ще складно? Тому що папа у нас, отримується, на першій лінії [...], тому дитина із-за цього дуже страждає. Можливо, із-за цього в нього нервові такі зриви. Того що коли він розуміє, що папа йде в бой, і неізвесно, що як буде хорошо, в нього тоді починається істерика, він тоді вообщє не сприймає ніякої навчальної інформації, він жде, коли батько вийде на зв'язок і напише: «Сина, я тебе люблю». Все.

Батьки, Харківська область

³⁹ Наприклад: 1) Murthy R.S., Lakshminarayana R. (2006) Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. 2006 Feb; 5(1):25-30. PMID: 16757987; PMCID: PMC1472271; 2) Save the Children Fund (2007) Stop invisible wounds. The impact of six years of war on the mental health of Syria's children; 3) Edward T.R., Rizz A.T., Simon A., Moro M.R. (2020) Study on parent-to-child transmission related to Sri Lanka's civil war. *Soins. Pédiatrie, Puériculture*. 41(313):29-31. doi: 10.1016/j.spp.2020.02.007.

Більшість батьків (61%) вважають, що їхні діти мають симптоми стресу, такі як погіршення сну, тривожність, труднощі з концентрацією, проблеми в комунікації з однолітками та вчитель_ками.

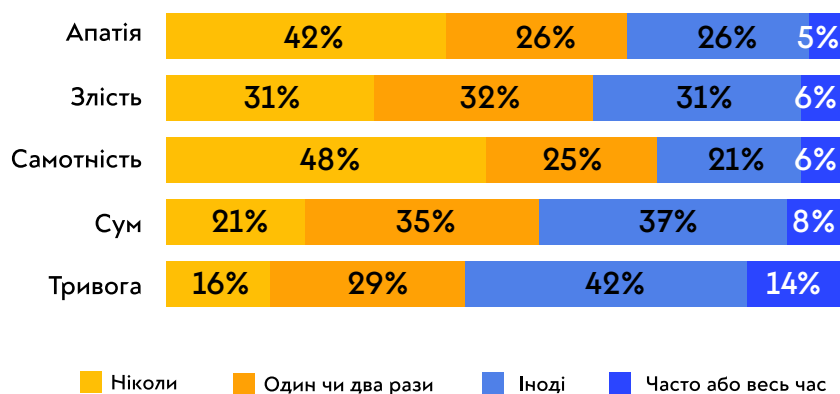
Рис. 16. Частка батьків, які скоріше або повністю погодилися, що їхня дитина має такі симптоми

Примітка: Респондент_ки могли обрати декілька варіантів відповідей. N=2045.

Це опитування також демонструє, що діти в умовах повномасштабної війни мають високий рівень тривожності. Так, відчуття тривоги є найбільш поширеним симптомом серед дітей, який назвали 42% батьків. 14% батьків зазначили, що їхня дитина весь час або часто відчувала тривогу в попередній до опитування місяць. Крім цього, 8% батьків часто або весь час спостерігали у своєї дитини стан суму, ще по 6% — самотність та злість.

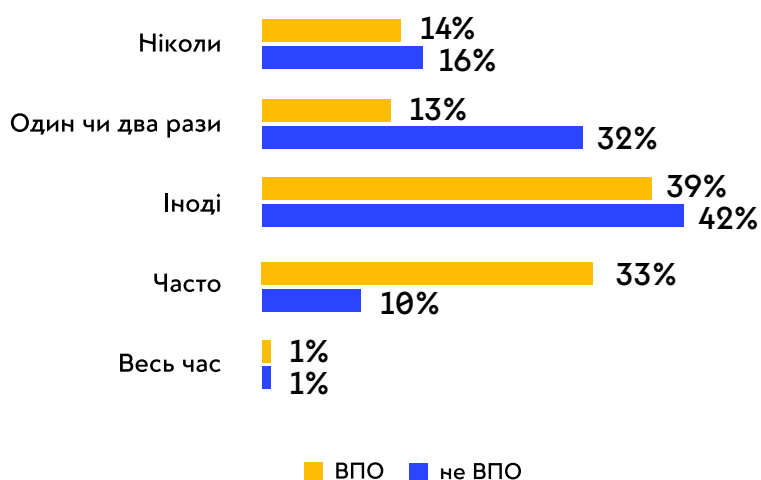
Рис. 17. «Протягом попереднього місяця, як часто ви спостерігали у своєї дитини такі стани?»

Примітка: N=2045.

Серед дітей-ВПО та дітей, які проживають на територіях, де тривають активні бойові дії, втричі більша частка тих, хто часто відчуває тривогу, порівняно з іншими дітьми у вибірці. Крім цього, серед дітей-ВПО втричі більша частка тих, хто часто відчуває апатію та сум.

Рис. 18. «Протягом попереднього місяця, як часто ви спостерігали у своїй дитини стан тривоги?» — серед респондент_ок, які відносять та не відносять себе до внутрішньо переміщених осіб

Примітка: Питання «Протягом попереднього місяця, як часто ви спостерігали у своїй дитини такі стани: Тривога» та «Вкажіть, будь ласка, до якої соціальної групи з наведеного переліку ви себе відносите (можна обрати кілька варіантів відповідей)». N=2045.

Під час вимушених канікул і дистанційного навчання дітям не вистачає спілкування з однолітками та вчитель_ками (24% батьків згадали брак спілкування як одну з головних проблем для їхніх дітей). Серед вчитель_ок, які працюють дистанційно, деякі говорили про свої хвилювання через гіршу (обмеженішу) соціалізацію учнівства, адже ті комунікують з іншими дітьми лише онлайн на уроках протягом тривалого часу, а в сільській місцевості іноді поруч немає інших дітей, з якими можна було б проводити час поза навчанням. За їхніми спостереженнями, це подекуди проявляється в тому, що уч_ениці стали пасивнішими, не вмикають камеру, рідше відповідають на уроках.

Оце, мабуть, найбільша трагедія. Оце втрачання спільності всього нашого колективу. Я вже жартувала, що ми, мабуть, будемо знайомитися заново, навчатися заново.

Вчителька, Чернігівська область

3.2 Вплив на роботу вчительства

Повномасштабна війна вплинула також на вчительство та його роботу. У цьому розділі ми торкнемося питань робочого навантаження на педагог_инь, умов, у яких вони працюють, та змін у їхньому психоемоційному стані, які сталися протягом 2022 року.

За результатами опитування фундації GoGlobal, проведеного серед вчительства на початку 2023 року, 84% з них оцінюють, що мають більше навантаження з 24 лютого 2022 року, 54% відчувають власне професійне вигорання і стільки ж вважають, що потребують психологічної допомоги⁴⁰. У цій частині розглянуто ситуацію зі змінами в навантаженні та з психоемоційним здоров'ям серед вчитель_ок, з якими було проведено глибинні інтерв'ю в межах нашого дослідження.

Робоче навантаження

Робота в умовах воєнного стану вимагає від вчитель_ок більше їхнього часу, бо звичні графік і підходи до організації роботи не завжди працюють: з'являються додаткові обов'язки та труднощі, які потрібно долати. У частини вчитель_ок збільшилося робоче навантаження, хоч у глибинних інтерв'ю вони спершу відповідали заперечно на пряме питання щодо цього⁴¹.

⁴⁰ GoGlobal. Освітній фронт. Вплив війни на освітан. https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/PREZENTATSYA_VPLIV-VIJNI-NA-OSVITYAN.pdf.

⁴¹ Можна припустити, що вони проінтерпретували це питання як таке, що стосується кількості навчальних годин, які вони викладають, а не часу, який вони витрачають на роботу загалом.

Попри «звичну» з початку пандемії COVID-19 дистанційну освіту, з повномасштабною війною для вчитель_ок додалися інші виклики в такому форматі роботи. Окрім проведення більшості часу за комп'ютером/планшетом/телефоном на уроках, при підготовці до них та з перевіркою робіт, також доводиться реагувати на регулярні відключення електроенергії й повітряні тривоги, що загалом утворює великий обсяг додаткової роботи. Наприклад, вчитель_кам доводиться готувати одночасно кілька форматів уроку (очне, синхронне або асинхронне дистанційне навчання), бо щоденно існує висока ймовірність повітряних тривог та браку світла — наслідком цього можуть бути перенесення уроків або їх скасування і подальше відпрацювання в різних форматах. У разі відключення електроенергії як один з можливих варіантів вони змінюють розклад — проводять уроки, коли з'являється інтернет.

У даний час, коли вимкнення світла є такими нерегулярними, дуже складно спланувати свій день. Фактично весь час, коли є світло і є інтернет, ти повністю присвячуєш своїй роботі. Тому що коли нема світла, нема інтернету, ти вже можеш виконувати якісь інші роботи, які не пов'язані саме з технікою. А тут вже ловимо повністю кожну хвилиночку, аби тільки дати відповідь дітям, надіслати відео, провести урок. Для прикладу, сьогодні у нас вимкнули без 15-ти 8. Ранку. Воно з'явилося о 13:00. Ми о 13:00 розпочали свої уроки.

Вчителька, Київська область

Також замість непроведених/призупинених через брак світла уроків уч_еницям можуть задавати матеріал на самостійне опрацювання. Для вчитель_ок такий варіант заміни означає необхідність розробити відповідні навчальні матеріали та завдання для перевірки і закріплення знань, розмістити їх на навчальній платформі, перевіряти завдання всіх дітей, що може займати більше часу, зокрема й додатковий час за комп'ютером.

І всі вам скидають домашнє завдання, контрольні, самостійні. Ну, кому в вайбер, кому в Google-класи. І ви уявіть, це кожну роботу треба відкрити і передивитись. По-перше, у нас у всіх очі повилазили. У мене зір трохи впав. Це ж кожну роботу треба відкрити, перевірити. І плюс скидають діти в різний час. Скидають в 7 ранку, в 12 ночі, для них часу не існує. А ми все це повинні десь перевіряти.

Вчителька, Київська область

Через те, що частина вчительства виїхали зі свого населеного пункту, у тих, хто залишається, збільшується навантаження: з'явилася необхід-

ність виконувати частину обов'язків колег, які поїхали. Також в інтерв'ю згадували про складнощі вчитель_ок, які перебувають у країнах, де суттєво відрізняється часовий пояс — наприклад, в Австралії.

У мене було таке, що я рази, коли треба було оці рівні знань зробити, я проводила уроки в свій вільний час о 19 вечора, проводила уроки тільки для тих дітей, які за кордоном. Щоб вони мені почитали, щоб я з ними провела аудіювання, говоріння, тому що по-іншому ніяк.

Вчителька, Чернігівська область

Також через вимушені переміщення збільшується навантаження в тих вчитель_ок, деякі уч_ениці яких перебувають за кордоном — через комунікацію з ними, проведення для них додаткових занять або консультацій, зокрема ввечері або на вихідних.

Психоемоційний стан

При поставленому прямо питанні про психологічний стан відповіді працівни_ць шкіл у глибинних інтерв'ю переважно зводилися до «ми тримаємося і віримо в найкраще й перемогу». Проте поза цим, у їхніх розповідях на інші теми — наприклад, про переживання за уч_ениць, про перші місяці повномасштабного вторгнення — звучали згадки про прояви погіршення психологічного здоров'я, зокрема депресію, тривожність тощо.

Серед найбільш очевидних чинників є травмування, загибель знайомих, колег, уч_ениць через бойові дії, фізичні руйнування та пошкодження їхніх шкіл і загалом у громаді, досвід окупації й евакуації, тривала дистанційна робота без відвідування робочого місця, регулярні відключення електроенергії.

Депресивний стан такий, що просто ніби відірвали пів тебе. Навіть не можу передати.

Вчителька, Київська область

Значних емоційних страждань завдали руйнування та пошкодження шкільних будівель і майна. Директор_ки, вчитель_ки та управлін_ки протягом років інвестували свій час, зусилля, а подекуди навіть власні кошти, аби створити найкраще освітнє середовище для дітей. Описуючи свою реакцію на завдані школам пошкодження, вони проводять аналогію із втратою власної домівки, згадують сльози, розпач і душевний біль, яких зазнали від картини руйнувань.

“

Ми кожне потрапляння відчували як, власне, якусь втрату. Тому що ми протягом довгих років робили великий вклад у тому, щоб заклади виглядали більш-менш пристойно. Коли ти розумієш, що у нас відбуваються обстріли, то ти нібито на собі відчуваєш цю втрату, нібито втрату якогось власного майна.

Представниця управління освіти громади, Чернігівська область

Цей вплив відчувається і досі, особливо у випадку освітян_ок, котрі працюють у школах, які сильно постраждали, однак продовжують використовуватися.

“

Коли ти сидиш і вікно виходить на оцю зруйновану частину, ви знаєте, воно... Ми до цього звикли, до цієї картинки за вікном. Але як на мене, підсвідомо ця картинка, вона так чи інакше на нас впливає. Що ти бачиш цю руйнацію. Що ти ходиш і постійно щодня бачиш цю руйнацію.

Вчителька, Чернігівська область

Вчитель_ки зі шкіл, навчання в яких продовжується виключно дистанційно, розповідали на глибинних інтерв'ю, що їм важче працювати в таких умовах, давно не бачивши своїх уч_ениць та колег.

“

І ти розумієш, що, боже, які ми були щасливі, ми цього не цінували. Ми по школі ходили і до дітей бігли. А зараз ми стоїмо в учительській, і нам кажуть, що все, до побачення, їдьте додому. А ніхто не рухається з місця. Всі стоять от так, як вкопані. Нам кажуть, що йдіть, все, ви не потрібні. Ми раді вас були бачити. А всі стоять і кажуть, що от тут ми щасливі і нам якнайшвидше хочеться вже вийти, щоб діти по школі ходили.

Вчителька, Харківська область

Негативних наслідків через війну зазнало не тільки психологічне здоров'я — деякі вчитель_ки отримали поранення внаслідок активних бойових дій у громадах, де вони проживали. Проте в цих умовах вони продовжували працювати.

“

І ось я приїхала з лікарні, і я це все не могла перевалити на колег, щоб вони там за мене викладали уроки, ще й написали журнал. Я ходила на милицях на роботу, я ходила з паличкою, я це все робила. Я сама все написала, сама допомогла дітям, оформлювала свідоцтва про середню оцю неповну базову освіту.

Вчителька, Чернігівська область

У глибинних інтерв'ю вчитель_ки й директор_ки розповідали, що з початку повномасштабної війни взаємовідносини в їхніх робочих колективах загалом покращилися, вони стали більш солідарними, згуртованими. Також дехто з них зауважував, що війна змінила їхнє ставлення до робочих конфліктних ситуацій та комунікації з колегами.

Всі переживають, всі хвилюються, десь там такі незначні конфлікти бувають. Але згадуємо ті події, які ми пережили, і це здається зовсім не таким страшним порівняно з тим, що ми бачили.

Вчителька, Київська область

У тих громадах, де відбувалися активні бойові дії, деякі вчитель_ки проживали разом, рятуючи колег, чий будинок знаходився у більш небезпечних розташуваннях.

Коли в нас бойові дії були, ви не повірите, з ким ми жили у підвалах. З колегами. Розумієте? В мене жила колега моя, бо в них, вона жила в кінці міста, і все це, що робилося, це було через її хату. Вони, бідненькі, вони виповзали, розумієте? І ми їх вивозили, зустрічали із мамою.

Вчителька, Чернігівська область

3.3 Переміщення учнівства та вчительства

У цьому розділі подані дані щодо переміщення учнівства та вчительства як стосовно всієї України, так і стосовно областей, що були у фокусі дослідження. Цей розділ також присвячений проблемам і викликам, з якими учасни_ці освітнього процесу зіштовхнулися внаслідок необхідності виїхати з місця, де вони постійно проживали до початку повномасштабного вторгнення. Крім цього, ми згадуємо шляхи зменшення впливу цих обмежень як на системному, так і на індивідуальному рівнях.

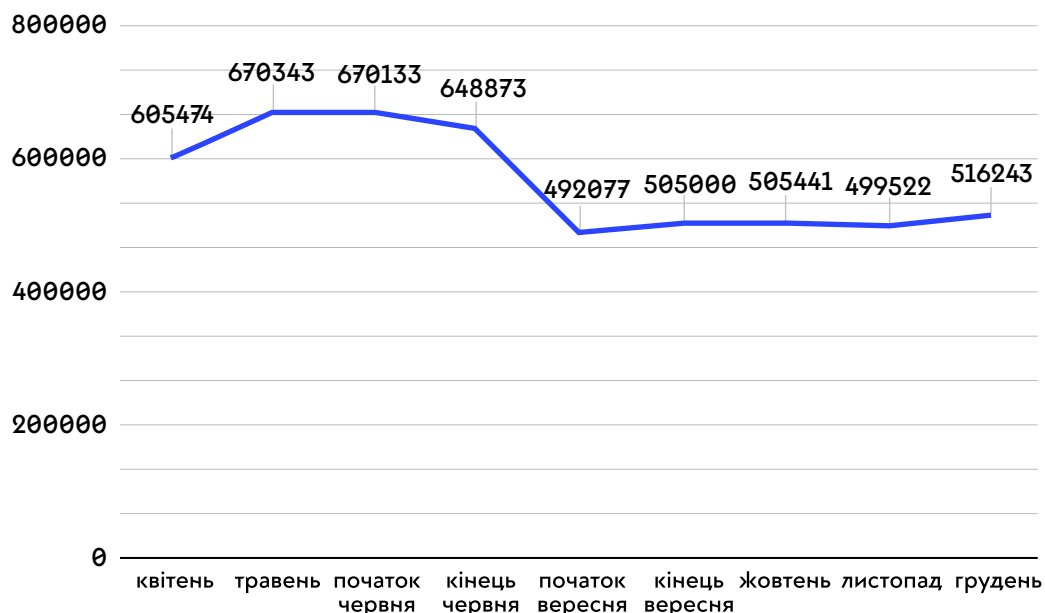
Загальнонаціональні дані

Кількість учнівства та вчительства, які вимушено перебували за кордоном унаслідок повномасштабного вторгнення, змінювалася протягом року. За даними МОН⁴², станом на 15 квітня 2022 року за кордон виїхали 605 474 уч_ениці, що становило 14% від їх загальної кількості у

⁴² МОН. Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 10—16 квітня 2022). <https://drive.google.com/file/d/1zMRhcZ36rkJTn16T51VQn8npLAXAKa1d/view?usp=sharing>.

2021/2022 навчальному році (4,23 млн), а також 22 669 вчитель_ок, що становило 4% від загалу у тому ж навчальному році (близько 434 тисяч). Найбільша кількість вчитель_ок та уч_ениць перебували за кордоном саме навесні. Оскільки МОН не збирає дані про кількість учасни_ць освітнього процесу, які повернулися з-за кордону, то важко оцінити, якою була ця кількість. Водночас можна простежити динаміку зменшення кількості уч_ениць і вчитель_ок, які перебували за кордоном. Нижче на графіках представлені дані з квітня до грудня, зібрані з регулярних записок «Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії», які готує МОН⁴³. На них можна побачити, що кількість уч_ениць за кордоном скоротилася на початку 2022/2023 навчального року—їх стало 492 077.

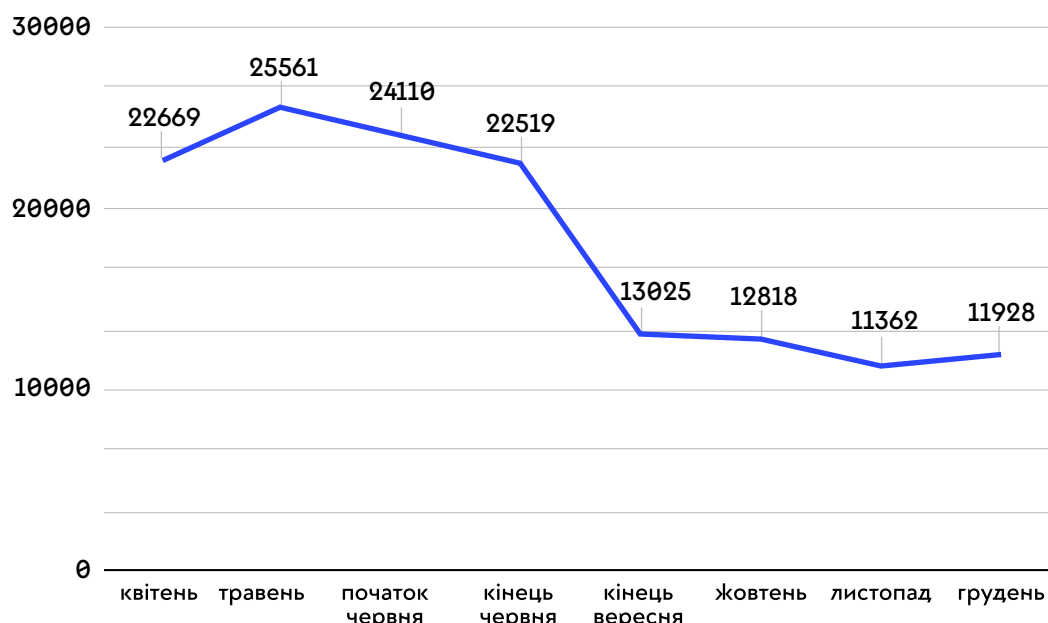
Рис. 19. Кількість учн_ениць, які продовжували перебувати за кордоном протягом 2022 року

Так само у вересні майже вдвічі скоротилася кількість вчитель_ок за кордоном—їх стало 13 025.

⁴³ МОН. Підтримка освіти і науки України під час війни. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni>.

Рис. 20. Кількість вчитель_ок, які продовжували перебувати за кордоном протягом 2022 року

Станом на грудень 2022 року за кордоном продовжували перебувати 516 243 уч_ениці (13%). Серед учнівства, яке продовжує перебувати за кордоном, найбільше тих, хто виїхали зі східних і південних областей, які частково досі перебувають під окупацією, на території яких ведуться активні бойові дії або які розташовані близько до кордону з Росією. Зокрема, найбільше людей виїхало з Херсонської області — 36%, з Харківської — 28%, Донецької — 26%, Луганської — 25%, Запорізької — 22%, Миколаївської — 21%, а також Києва — 19%. У порівнянні з кількістю уч_ениць, які продовжували перебувати за кордоном на початок 2022/2023 навчального року, наприкінці першого семестру кількість тих, хто виїхали за кордон, суттєво збільшилася лише у Луганській (з 19% до 25%) та Херсонській (з 19% до 36%) областях (Таблиця 4).

Станом на грудень 2022 року кількість ВПО серед учнівства становила 4% від загальної кількості уч_ениць. Найбільша частка серед уч_ениць була у Донецькій (39%, 41 061) та Луганській (37%, 9942) областях (Таблиця 6).

Станом на грудень 2022 року за кордоном перебувало 11 928 (3%) вчитель_ок. Найбільше продовжували перебувати за кордоном вчитель_ки з Херсонської (25%), Луганської (14%), Донецької (11%), Запорізької (11%) та Харківської (10%) областей (Таблиця 5).

Області, які були розглянуті в цьому дослідженні, мають різний масштаб переміщення вчительства й учнівства відповідно до різної тривалості бойових дій та тимчасової окупації.

Регіональні особливості

Чернігівська область

Станом на початок 2022/2023 навчального року з Чернігівської області за кордон виїхало 9111 (10%), а повернулося — 3097 (3%) уч_ениць. За межі області виїхало 3217 уч_ениць (3%). Станом на кінець грудня за кордоном продовжували перебувати 8667 (9%) уч_ениць, а поза межами області — 1343 (1%) уч_ениці. Найбільша частка уч_ениць у Чернігівській області виїхали з Чернігівської громади, де станом на початок навчального року за кордон виїхало 5681 (20%), а за межі області — 2822 (10%) уч_ениць. Якщо станом на грудень кількість тих, хто перебували за кордоном, майже не змінилася — 5586 (20%), то кількість тих, хто перебували за межами області, скоротилася до 928 (3%).

Чернігівська область — одна з областей, у якій продовжують перебувати поза областю досить невелика частка вчитель_ок. Згідно з даними Чернігівської ОВА, на початок навчального року до області повернулися 202 (2%) вчитель_ки. Станом на грудень за кордоном продовжували перебувати 183 (2%) вчитель_ки, а за межами області — 14 (0,1%).

Київська область

За даними Київської ОВА, станом на початок 2022/2023 навчального року за межами України перебували 26 107 (11%) уч_ениць, а повернулися з-за кордону 2162 уч_ениці (1%). За межами області в межах України перебували 8604 (4%) уч_ениці. Станом на початок навчального року у школи Київської області було зараховано 7375 (3%) дітей-ВПО.

Станом на грудень 2022 року трохи зменшилася кількість уч_ениць, які продовжували перебувати за кордоном — їх було 24 909 (10%); і трохи збільшилася кількість тих, хто перебували за межами області в межах України (4%). Найбільша частка дітей виїхали з Ірпінської, Вишневої та Вишгородської громад — більше половини від кількості уч_ениць, зарахованих у 2022/2023 навчальному році. Примітно, що в інших громадах, які суттєво постраждали, частка тих, хто виїхали поза межі області (як за кордон, так і в межах України), доволі невелика. Наприклад, у Бородянській громаді, де постраждали 93% шкіл, поза межами області

станом на грудень перебували лише 6% уч_ениць. Можна припустити, що решта уч_ениць виїхали за межі населеного пункту у межах області. Примітно, що у деяких громадах, де освітня інфраструктура не постраждала — наприклад, у Золочівській та Переяславській громадах, — п'ята частина та більше уч_ениць перебувають поза межами області.

Таблиця 1. Розподіл громад з найбільшою часткою учнівства, яке виїхало за кордон та у межах України

Район	Назва громади	Частка уч_ениць за кордоном	Частка уч_ениць поза областю в межах України	Частка постраждалих шкіл
Бучанський	Ірпінська	47%	13%	45%
	Вишнева	42%	29%	13%
	Гостомельська	31%	15%	100%
	Бучанська	18%	13%	52%
Вишгородський	Вишгородська	33%	30%	22%
	Димерська	8%	15%	55%
	Петрівська	13%	7%	50%
Бориспільський	Золочівська	25%	5%	0
	Переяславська	16%	5%	0

Харківська область

З Харківської області, у порівнянні з Київською та Чернігівською, виїхало більше вчитель_ок та уч_ениць, що пов'язано з довшим періодом окупації Харківської області та тривалішими бойовими діями. За даними Харківської ОВА, станом на початок навчального року з області за кордон виїхали третина уч_ениць (67 302—30%), а ще 29 134 (13%) виїхали в межах України. Станом на грудень 2022 року велика частка учнівства, яке залишило область (як за кордон, так і в межах України), виїхали з Ізюмського, Харківського та Чугуївського районів, котрі найбільше постраждали від російської агресії. З громад, у яких пошкоджено 100% шкіл, виїхали щонайменше 60% учнівства. У деяких із таких громад за межі області виїхали майже всі діти шкільного віку: Циркунівська—95%,

Борівська—95%, Золочівська—99%, Вільхуватська—100%. У більшості громад найбільша частка дітей виїхали у межах України, за винятком двох громад Харківського району, де за кордон виїхало більше половини учнівства—Циркунівської (61%) та Липецької (56%).

Таблиця 2. Розподіл громад з найбільшою часткою учнівства, яке виїхало за кордон та у межах України⁴⁴

Район	Назва громади	Частка уч_ениць за кордоном	Частка уч_ениць поза областю в межах України	Частка постраждалих шкіл
Ізюмський	Барвінківська	19%	56%	73%
	Балаклійська	27%	59%	100%
	Борівська	40%	55%	88%
	Савинська ⁴⁵	35%	80%	60%
	Оскільська ⁴⁶	25%	89%	100%
	Кун'євська	11%	62%	80%
Харківський	Дергачівська	33%	48%	100%
	Липецька	56%	29%	90%
	Малоданилівська	29%	56%	50%
	Вільхівська	27%	34%	100%
	Циркунівська	61%	34%	100%
	Роганська	30%	39%	100%
Чугуївський	Печенізька	18%	41%	75%
	Чугуївська	28%	24%	75%
Богодухівський	Золочівська	16%	83%	100%
Куп'янський	Вільхуватська	14%	86%	50%

⁴⁴ У таблиці наведені дані громад, звідки виїхало більше 50% учнівства. Також варто зазначити, що ми не отримали від Харківської ОВА повних даних щодо кількості уч_ениць, які виїхали з деяких громад Чугуївського, Куп'янського та Харківського р-н.

⁴⁵ Дані щодо цієї громади були отримані в такому вигляді від Харківської ОВА, загальна частка дітей за кордоном становить 115%, що означає, що у цих даних є певні неточності.

⁴⁶ Дані щодо цієї громади були отримані в такому вигляді від Харківської ОВА, загальна частка дітей за кордоном становить 114%, що означає, що у цих даних є певні неточності.

У школи області було зараховано 64 284 уч_ениць-ВПО, що становить 29% від загальної кількості школяр_ок. За межі області виїхали 1812 (9%) педагогічних працівни_ць, а ще 1932 (10%) виїхали за кордон⁴⁷.

Переміщення вчительства

У першому семестрі 2022/2023 навчального року невелика кількість вчитель_ок перебували за кордоном і мали можливість проводити онлайн-заняття. За словами директор_ок і представни_ць органів влади, кілька вчитель_ок, які виїхали з України, звільнилися через те, що не могли виконувати свої робочі обов'язки, зокрема якщо школа перейшла на змішану або очну форму навчання, або тому що вони не планують повертатися в Україну.

Водночас директор_ки зазначали, що в їхніх закладах немає проблем з педагогічними кадрами через переміщення вчительства, оцінювали ситуацію як «стабільну», «нормальну». Деякі заклади взяли нових працівни_ць на вакантні посади. Директор_ка школи у Чернігівській області зазнача_ла, що намагаються «своїми силами» замінити тих, хто виїхали.

Станом на сьогодні вже 6 наших педагогічних працівників, які вимушені були звільнитись, оскільки їхнє місце перебування за кордоном не дозволяло навіть дистанційно працювати. Хоча я дуже гнучко, я вважаю, намагалась підійти, намагалась зберегти кожного. Тобто різні умови. Будь ласка, тільки долучайтесь. І виставляли всі дистанційні класи, переформатовували. Тільки щоб зберегти їх всіх. Як на мене, це найжахливіше.

Директорка, Чернігівська область

Переміщення учнівства

За словами освітян_ок, вони запитували у батьків перед початком навчального року 2022/2023, де вони перебувають і чи планують повертатися. Це впливало на рішення щодо навчання їхніх дітей, зокрема форми навчання. В інтерв'ю зазначали, що загалом кількість учнівства не змінилася суттєво, згадували, що «одні приходять, інші уходять».

Частина батьків, які виїхали за кордон, вирішили припинити навчання своїх дітей в українських школах. Інші батьки прийняли рішення перевести своїх дітей на сімейну форму навчання. Деякі з тих, хто виїхали за

⁴⁷ Дані МОН.

кордон, отримали довідку про навчання в українських школах, а тому мають можливість не відвідувати заклади освіти у тих країнах, де вони перебувають.

На це рішення, зокрема, впливало законодавство країн, у які вони виїхали, адже в більшості країн відвідування закладів загальної середньої освіти є обов'язковим для тимчасово переміщених осіб. Натомість ВПО мали обрати одну школу через зумовлену нормативно-правовими обмеженнями неможливість навчатися в двох українських закладах одночасно.

На думку учасниць інтерв'ю, переміщення учнівства за кордон супроводжується збільшенням навантаження для тих, хто навчається в українському й іноземному закладах освіти одночасно. В інтерв'ю освітянки зазначали, що таким дітям «важко», «складно», вони «втомлені», «не мають сил». Це могло посилюватися через складнощі з адаптацією в новому середовищі, зокрема через мовні або культурні відмінності.

[Мама] сказала, що «ми будемо навчатися», попри те, що їм складнувало. Тому що дівчинка відвідує німецький заклад освіти, навчається 6 днів на тиждень. Але все одно вони виконують завдання, по можливості, виходять інколи і на онлайн-уроки, суміщають, хоча це дуже їм складно.

Директорка, Чернігівська область

Вчительки згадували, що деякі діти, які перебувають поза Україною, можуть підключатися до онлайн-уроків у той час, коли в закордонних закладах освіти немає уроків, а також під час канікул. Частина таких учениць перейшли на сімейну форму навчання замість навчатися лише у школі в країні тимчасового перебування. Ймовірно, це пов'язано з тим, що батьки планують повернутися в Україну й не хочуть, щоби їхні діти втратили місця в українських школах і зв'язок з ними. Водночас це може впливати на погіршення освітніх результатів.

В нас діти є і у Фінляндії, є в Німеччині, є в Латвії і в Австрії. То вони зранку в їхній заклад, там же такі вимоги, вони повинні бути там теж, займатися і їхню мову вчити. А у другій половині дня — наші вчителі.

Батьки, Харківська область

Учнівство, яке перемістилося в межах України, могло не одразу адаптуватися до нового середовища. Водночас, на думку деяких освітянок з громад у фокусі дослідження, у дітей-ВПО не виникало труднощів з

адаптацією в колективі їхніх шкіл. Одна з директорок зазначила, що в їхньому закладі намагалися рівномірно розподілити ВПО, щоби у класах не було забагато або замало учениць.

Мешканки однієї з громад Харківської області, яка розташована поруч з кордоном з Росією, згадували про проблему, яка пов'язана з тим, що, попри нормативно-правові обмеження, деякі діти-ВПО навчаються в двох українських школах одночасно. Оскільки частина учнівства виїхала у більш безпечні регіони, то там вони можуть навчатися очно, натомість у своєму «рідному» закладі — дистанційно. Попри те, що у першому семестрі 2022/2023 навчального року такі випадки були скоріше одиничними, деякі учасниці інтерв'ю згадували про них. Вони зазначали, що навесні 2022 року «закривали очі» на цей факт, проте з нового навчального року адміністрації шкіл вимушені були просити батьків визначитися, в якому закладі будуть навчатися їхні діти, щоб уникнути нарахування освітньої субвенції на ту ж дитину двічі. Як результат, частина батьків забрали документи зі шкіл на Харківщині.

[Батьки] сказали, що ви нас вибачте, но ми, мабуть, підемо в школу де не віртуальна вчителька, а справжня вчителька.

Вчителька, Харківська область

Освітянки згадували про те, що не в усіх школах вдалося організувати дистанційне навчання, коли очна форма не є можливою, тому учениці цих закладів перейшли в ті, де можливо навчатися дистанційно.

Переміщення учнівства включає не лише переїзд у регіони України, віддалені від активних бойових дій, або за кордон, воно відбувається і всередині областей, на території яких пролягає лінія фронту. До прикладу, у школу в одній із громад у Харківській області перейшло учнівство з окупованих населених пунктів або деокупованих, але зі зруйнованою інфраструктурою, зокрема з Куп'янська. Частина таких дітей повернулися у свої громади після деокупації й продовжують навчання в «рідних» школах. Водночас деякі учениці-ВПО продовжують мешкати у громадах, які ми опитували, бо не можуть повернутися в громади, з яких вони виїхали, з низки причин, зокрема через зруйноване житло або інфраструктуру. Проте після відновлення дистанційного навчання у їхніх «рідних» школах вони перестали навчатися в закладах, які були в фокусі нашого дослідження, й повернулися у заклади, у яких навчались до повномасштабного вторгнення.

Респондент_ки з громад Харківської області згадували, що під час окупації деякі батьки разом з дітьми були переміщені або депортовані в Росію⁴⁸. Частина з них згодом виїхали в інші країни, натомість інші залишилися в Росії й пішли в російські заклади освіти. Водночас частина з них не повернулися в Україну навіть попри те, що їхні населені пункти деокупували восени. З частиною уч_ениць та їхніх батьків втрапився зв'язок. Освітян_ки також зазначали, що, за їхніми спостереженнями, більшість батьків не захотіли відвідувати російські заклади, а тому, навіть досі перебуваючи в Росії, вони дистанційно відвідують українські заклади освіти. Водночас одн_а з директор_ок згадувала про питання, що робити з учнівством, чиї батьки перебувають на окупованих територіях або виїхали у Росію.

Ми не розуміємо, що в такому плані робити. Відрахувати ми їх не можемо. Хіба що через півроку. Дитина, знову ж таки, не винна в тому, що відбувається.

Директорка, Харківська область

За словами освітян_ок із громад Харківської області, деякі уч_ениці переміщалися у межах України або області, якщо в їхньому населеному пункті працівни_ці шкіл йшли на співпрацю з окупаційними адміністраціями. Також у деяких школах дистанційно вчать діти, які зараз перебувають в окупованих населених пунктах і не мають можливості навчатися за українською шкільною програмою.

Через переміщення учнівства трансформувалися класи. У деяких школах з'явилися класи, які навчаються лише дистанційно, бо складаються з дітей, які перебувають за кордоном. Наприклад, у школі в громаді Чернігівської області, яка перший семестр 2022/2023 навчального року мала дистанційну форму навчання через ремонтні роботи, є розподіл на «очні» й «дистанційні» класи. Після завершення ремонту «очні» класи повернуться у школу. Натомість «дистанційні» продовжать онлайн-навчання, бо в них вчать ті, хто виїхав за кордон. Ці зміни могли вплинути на психоемоційний стан учнівства, адже, на думку учасни_ць інтерв'ю, уч_ениці сумують за друзями, які переїхали і внаслідок цього перейшли в інший клас.

Вчитель_ки зазначали, що одним із викликів є неможливість зібрати клас одночасно. Крім цього, згадували про непостійну кількість дітей через те, що учнівство повертається або виїжджає.

⁴⁸ За даними Національного інформаційного бюро, станом на 6 лютого 2023 року з України депортували 16 222 дітей (<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3666197-z-ukraini-deportovali-16-222-ditini.html>).

Якщо діти в нас знаходяться за кордоном, ми знаємо, що вони повинні відвідувати заняття у місцевих школах. І тому наші заняття вони відвідують або після обіду, або в зручній за домовленістю з педагогами час. Тобто ми не можемо одночасно зібрати весь клас для того, щоб провести заняття.

Депутатка обласної ради, Харківська область

Висновки

- Переважна більшість дітей (90%) мають хоча б якийсь гаджет для навчання, найчастіше мобільний телефон, однак наявність гаджету для навчання та робочого місця залежить від соціоекономічного статусу родини. Найбільша частка дітей, які вчаться за допомогою телефона, серед дітей з родин із найнижчим рівнем добробуту⁴⁹ — 69%.
- Дані опитування та глибинних інтерв'ю свідчать, що під час повномасштабного вторгнення батьки стали частіше брати участь у навчанні їхніх дітей. Найбільш залучені батьки учениць 1-4 класів, найменше — батьки старшокласниць.
- Діти, які вчаться дистанційно, в середньому мають більше навантаження поза відвідуванням уроків, ніж діти, які вчаться на очному або змішаному форматі. 17% батьків дітей, які навчаються дистанційно, зазначили, що їхні діти щодня проводять більше 5 годин за навчанням вдома додатково до відвідування уроків.
- 22% респонденток з північних і східних областей вважають, що їхні діти пропустили понад 30 днів навчання з початку вторгнення. Водночас оцінка втраченого часу навчання батьками ймовірно є нижчою, ніж справжня кількість пропущених днів навчання через війну. З огляду на це оцінка втраченого часу навчання залишається завданням для майбутніх досліджень.
- Переважна більшість (85%) батьків вважають, що освітні прогалини у знаннях і навичках, які виникли у дітей унаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення, матимуть вплив на їхню освіту та майбутнє.

⁴⁹ На питання «Яке з тверджень найбільш точно описує матеріальне становище вашого домогосподарства станом на зараз?» обрали варіант «Не вистачає грошей на їжу» (усі варіанти відповідей: «Не вистачає грошей на їжу»; «Вистачає грошей на їжу, але не завжди можемо купити одяг»; «Достатньо грошей на їжу та одяг, але не завжди можемо купити побутову техніку»; «Вистачає грошей на побутову техніку, але не можемо купити автомобіль або квартиру»; «Можемо купити автомобіль та інші речі подібної вартості»).

- Більшість батьків (72%) вважають, що потрібні додаткові заходи для компенсації освітніх прогалин. Серед найбільш популярних заходів — додаткові заняття у школах, з репетитор_ками та опрацювання матеріалу самостійно/за допомогою родини⁵⁰. Водночас лише такі заходи, як продовження та повторення навчального року, є менш популярними серед батьків і не знаходять підтримки у освітян_ок.
- 61% батьків спостерігають у дітей симптоми стресу, такі як погіршення якості та тривалості сну, проблеми з концентрацією, труднощі у спілкуванні тощо. Діти мають високий рівень тривожності — 42% батьків спостерігають у своїх дітей стан тривоги, ще 14% вважають, що їхні діти тривожаться часто або весь час.
- Внаслідок необхідності навчатися дистанційно діти відчувають самотність. 24% батьків згадали брак спілкування як одну з головних проблем їхніх дітей.
- Значного стресу й погіршення психоемоційного стану з початком повномасштабного вторгнення зазнали вчитель_ки, зокрема у громадах, де велися активні бойові дії чи які були окуповані. На це вплинули також пошкодження або руйнування їхніх шкіл російськими військами. Вчитель_ки описували відчуття, які вони переживали, як депресивний стан, відчуття втрати, сум за минулим тощо.
- Через повномасштабне вторгнення частина учнівства та вчительства вимушені були змінити місце проживання. У квітні 2022 року за кордон виїхали 605,5 тисяч уч_ениць (14% від загальної кількості) та 23 тисячі вчитель_ок (4% від загальної кількості). Частина з них повернулися до своїх громад до початку нового навчального року. Станом на грудень 2022 року за кордоном продовжували перебувати 13% учнівства і 3% вчительства.
- Частина батьків, які виїхали за кордон, прагнули зберегти місце в українській школі, а також зв'язок із нею. Тому деякі уч_ениці продовжували навчатися в українській школі дистанційно, водночас частина батьків перевели дітей на сімейну форму навчання. Це збільшує навантаження як на учнівство, так і на вчительство: частина освітян_ок згадували про додаткові заняття або консультації для уч_ениць, які перебували за кордоном.

⁵⁰ Респондент_ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

- Частина уч_ениць з населених пунктів, де велися бойові дії, тимчасово окупованих або деокупованих, але з пошкодженою або зруйнованою інфраструктурою, переїхали у більш безпечні регіони України, де вони могли перевестися в місцеву школу або продовжити навчання у попередній школі в дистанційному форматі. Водночас деякі діти повернулися у свої громади після завершення активних бойових дії або деокупації і продовжили навчання в рідних школах.
- Частина батьків і дітей були вимушені переміститися або були депортовані в Росію під час окупації. Деякі з них продовжували відвідувати українські школи у першому семестрі 2022/2023 навчального року, навіть попри те, що, ймовірно, мали відвідувати російські заклади загальної середньої освіти. Деякі уч_ениці, які протягом першого семестру 2022/2023 навчального року перебували у тимчасово окупованих населених пунктах, дистанційно навчалися в українських школах.

Розділ 4. Відновлення освітньої інфраструктури та співпраця громад і шкіл зі стейкхолдерами

Питання післявоєнного відновлення України, і зокрема відновлення освітньої інфраструктури для універсального доступу до якісної середньої освіти, є амбівалентним. З одного боку, у частині країни тривають активні бойові дії, значні території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, АР Крим і Севастополь перебувають під тимчасовою окупацією, країна зазнає регулярних ракетних обстрілів, і передбачити тривалість та масштаб бойових дій зараз неможливо.

З іншого боку, середня освіта є надзвичайно важливим суспільним благом та правом, що гарантується Конституцією України, і відновлення доступу до неї є одним із пріоритетів держави. Крім того, деякі школи пошкоджені не надто сильно і можуть із вкладенням ресурсів швидко повернутися до роботи, а серйозніше пошкоджені будівлі вимагають консервації, щоб уникнути подальшого руйнування, тож деякі роботи з відновлення доцільно та/або необхідно проводити якнайшвидше.

У цьому розділі йтиметься про те, як планується і відбувається відновлення шкільних будівель та освітнього середовища, а також забезпечується доступ до середньої освіти в умовах повномасштабної війни, які зовнішні стейкхолдери залучені до цих процесів і як громади та школи взаємодіють із ними.

4.1 Державна політика щодо відновлення пошкоджених і зруйнованих шкіл

Планування відновлення зруйнованої під час повномасштабної війни інфраструктури почалося невдовзі після відступу російських військ з півночі України, і вже 4 липня на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано було презентовано розроблений українським урядом проєкт Плану швидкого відновлення вартістю 17,4 млрд доларів. Цей план включав відновлення пошкоджених і зруйнованих шкіл, зокрема на Київщині, Сумщині та Чернігівщині.

Протягом літа 2022 року з державного та місцевих бюджетів різних рівнів було виділено кошти на відновлення тих шкіл, які мали незна-

чний обсяг пошкоджень. Насамперед ішлося про заміну вибитих вікон, дверей і ремонт пошкоджених дахів.

До прикладу, для негайної ліквідації наслідків російської агресії на Київщині з резервного фонду державного бюджету було виділено 400 млн гривень, які використали для ремонту незначних пошкоджень, про які йшлося вище⁵¹.

У жовтні 2022 року рішенням Верховної Ради було створено Фонд ліквідації наслідків збройної агресії у складі спеціального фонду державного бюджету з метою ліквідації наслідків (у т. ч. гуманітарних, соціальних, економічних), спричинених збройною агресією РФ проти України⁵². Цей Фонд має наповнюватися коштом конфіскованого російського майна в Україні та з прибутків НБУ і спрямовуватися на відновлення, серед іншого — на будівництво, капітальний ремонт громадських будівель (які були зруйновані або пошкоджені внаслідок збройної агресії РФ), розроблення проєктно-кошторисної документації для зруйнованих об'єктів; закупівлю шкільних автобусів, закупівлю комп'ютерного та мультимедійного обладнання для закладів освіти, що знаходяться на територіях, де були бойові дії. Бюджет Фонду на 2023 рік становить 52 млрд гривень.

Крім негайного відновлення, йде робота над більш довгостроковим планом, що включає не лише відбудову зруйнованої інфраструктури, а й розвиток — у сфері освіти, до прикладу, це передбачає і заходи щодо забезпечення доступу до освіти в умовах війни, і продовження реформи НВШ та створення більш спроможної шкільної мережі⁵³. У грудні 2022 року на основі цього плану МОН презентувало власну програму розвитку освіти, однак цей документ є радше декларацією намірів, аніж конкретним планом дій, і не містить кроків та строків його реалізації чи бюджету⁵⁴.

У середньостроковій перспективі післявоєнне відновлення України, відповідно до планів органів влади, планується проводити з широким залученням коштів міжнародних партнерів і з орієнтацією на інтегра-

⁵¹ Київська обласна військова адміністрація (2022) Олексій Кулеба: поточні ремонти покрівель, заміна вікон та дверей тривають на 248 об'єктах, по 52-х — роботи завершено (відео). <https://koda.gov.ua/oleksij-kuleba-potochni-remonty-pokrivel-zamina-vikon-ta-dverej-tryvayut-na-248-obyektah-po-52-h-roboty-zaversheno-video/>.

⁵² Верховна Рада України (2022) Верховна Рада України прийняла Закон щодо створення фонду ліквідації наслідків збройної агресії. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229375.html>.

⁵³ План відновлення України. <https://recovery.gov.ua/>.

⁵⁴ МОН (2022) Міністр освіти і науки України презентував програму великої трансформації «Освіта 4.0: український світанок». <https://mon.gov.ua/ua/news/ministr-osviti-i-nauki-ukrayini-prezentuvav-programu-velikoyi-transformaciyi-osvita-40-ukrayinskij-svitanok>.

цію України в ЄС. Однак ці плани поки що також залишаються досить загальними.

4.2 Збір інформації про пошкодження

Одним із перших кроків громад, де було пошкоджено школи, стала фіксація пошкоджень і збір інформації про завдану шкоду. Збір цієї інформації відбувався у три етапи. Перший — це оперативні дані, що включали повідомлення керівництва школи та громади про факт пошкоджень чи руйнувань і їхній загальний характер, а також про поранених або загиблих учасни_ць освітнього процесу. Цей етап відбувався під час активних бойових дій та/або тимчасової окупації:

“

6 березня прилетіло ввечері в мою школу, в нашу. І тут були мої колеги, тут була вчителька із сім'єю і сторожі, які мені і зателефонували. Я живу не досить далеко від школи, але комендантська година. Тобто в той момент приїхати я не змогла. Мені здавалось, що це було пів восьмого, десь 7:30. Я весь час була на телефоні, викликала всі ймовірні служби, бо, як мені сказали по телефону, «Школа горить!». Тобто було якесь попадання. І я розуміла, що якщо не дай бог, то може там взагалі нічого не залишитись.

Директорка, Чернігівська область

У випадку, якщо директор_ки шкіл залишалися у своєму населеному пункті протягом цих періодів, вони збирали та передавали інформацію про ці пошкодження та руйнування безпосередньо до органів управління освіти громади, а якщо були в евакуації — дізнавалися її від працівни_ць школи, які залишалися у населеному пункті. За свідченням опитаних освітніх управлі_нок у Київській та Чернігівській областях, протягом періоду активних бойових дій управління освіти громад збирало дані про стан закладів освіти, оновлюючи їх після кожного обстрілу. Освітня_ки засвідчили, що постійно підтримували зв'язок одне з одним: директор_ки — з вчитель_ками, вчитель_ки — з батьками та уч_еницями, управління освіти — з директор_ками, наскільки це було можливо в умовах перебоїв з електроенергією та зв'язком.

Ця оперативна інформація про пошкоджені та зруйновані школи передавалася до обласного рівня, а звідти — на рівень уряду⁵⁵.

Залежно від характеру, інтенсивності та тривалості бойових дій і тимчасової окупації, початковий збір інформації був більш чи менш повним та оперативним. У Харківській області доступ до інформації про громади, що знаходилися під тимчасовою окупацією, був дуже обмеженим, тож інформація про пошкодження та руйнування шкіл, яку отримували освітні управлі_ки на підконтрольній Україні території, була уривчатою, надходила із запізненнями або не надходила взагалі. Тож повна картина стану освітньої інфраструктури у цій області стала зрозуміла лише у жовтні-листопаді 2022-го, після деокупації та відновлення зв'язку. В одній із громад Харківської області інформація про руйнування у школі надходила також від військових, які перебували у населеному пункті.

Збір і передача інформації про пошкодження та руйнування шкіл на тимчасово окупованих територіях і в зоні активних бойових дій ство-

⁵⁵ Зокрема, ця інформація використовувалася для створення і оновлення мапи: <https://saveschools.in.ua/>.

рювали безпекові ризики для освітян_ок та управлін_ок і вимагали від них значних зусиль:

“

Люди працювали дистанційно, це м'яко кажучи. У них не було можливості використовувати комп'ютер або ще щось. І, ну, виключно в телефонному режимі вони щось [інформацію про стан шкіл] надиктовували, я щось записувала від руки. А потім якось це або на комп'ютері, або також від руки, фотографувала, для того щоб якось звести цю інформацію. Але це я кажу про обстріли. А що стосується окупації, насправді, отримати інформацію майже неможливо. Бо в людей зазвичай нема зв'язку, або якийсь російський оператор. І ми не знаємо, як туди дзвонити. Або нема зв'язку взагалі. І бувають такі випадки, коли вони йдуть там на якийсь пагорб, щоб подзвонити, і їх розстрілюють. І це не поодинокі випадки. Тож воно того не варте, знаєте? Інформація, яку потрібно зібрати, вона не варта життя людей взагалі. Тож, що стосується окупованих територій, можу сказати, напевно, ми взагалі не... Поки вони не вийшли з окупації, деякі у вересні, а деякі пізніше трошки, в жовтні. Коли вони були в окупації, ми не мали зовсім інформації.

Представниця обласного департаменту освіти, Харківська область

Другий етап збору інформації відбувався після завершення активних бойових дій та/або деокупації. За нього відповідали представни_ці органів місцевого самоврядування. Їхні дії регулювалися законодавством і роз'ясненням від Міністерства розвитку громад та територій, ухваленим і оприлюдненим у квітні-серпні 2022 року⁵⁶. На цьому етапі представни_ці місцевої влади проводили огляд будівлі школи, фото- та відеофіксацію пошкоджень, складаючи на основі цього цю інформацію в акті візуального огляду:

“

З 10 квітня ми відновили свою роботу. І відтак ми почали збирати інформацію з фотографіями, відеозаписами стану шкіл. В принципі, з того часу якось і у Києві стало спокійніше. І територія Сумської області була більш-менш звільнена. Через різні державні установи, це і Міністерство громад та територій, Міністерство освіти, розпочався збір інформації про пошкодження. Тобто ми спочатку звели свою інформацію, а потім передавали її і на місто, і на обласний департамент освіти, і на обласну військову адміністрацію, і розпочався у нас процес фіксації тих пошкоджень, які ми мали після звільнення території.

Представниця управління освіти громади, Київська область

⁵⁶ Міністерство розвитку громад та територій України (2022) Нормативно-правове регулювання питань обстеження та виконання першочергових робіт з відновлення пошкоджених об'єктів. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/normatyvno-pravove-regulyuvannya-pytan-obstezhennya-ta-vykonannya-pershochergovykh-robit-z-vidnovlennya-poshkodzhennyh-obyektiv/>

24 червня 2022 року Міністерство розвитку громад і територій ухвалило наказ про створення системи моніторингу завданих пошкоджень та руйнувань. У цю систему мають вноситися дані про житлові та громадські будівлі, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ, зокрема про школи, із зазначенням ступеню пошкодження (менше 20%, 20-40%, більше 40%)⁵⁷. На момент написання звіту публічної інформації про те, чи така система створена і чи зібрані до неї дані про постраждалі школи, немає.

Третім етапом (який у деяких випадках відбувався одночасно з другим, а в деяких затримувався) було складання технічного звіту про стан конструкцій, де визначається, чи є стан будівлі задовільним і який ступінь пошкодження. За словами опитаних, цей етап оцінки руйнувань може становити проблему для громади, бо вимагає залучення технічних фахівців, чия роботу потрібно оплатити, а на це не завжди знаходилися ресурси. У Харківській області для виконання цієї роботи залучали фахівців, спрямованих обласною владою, а в Чернігові виготовлення технічних звітів було оплачене коштом громадської організації.

Крім інформації про стан будівлі, представники місцевої влади фіксували втрачене або знищене майно відповідно до інвентаризаційних описів, а у випадку мародерства зверталися із заявою про злочин до правоохоронних органів.

Оцінка вартості пошкодженої та зруйнованої освітньої інфраструктури органами місцевого самоврядування у громадах, що були у фокусі цього дослідження, не проводилася, однак на рівні області на Чернігівщині ми отримали інформацію про загальну оцінку втрат у сфері освіти більше 14 млрд гривень. З огляду на те, що точних даних про пошкодження кожної школи на національному рівні не збирають, наявні розрахунки про вартість збитків, по-перше, стосуються саме будівель, але не включають вартість втрат в освітньому середовищі (меблі, техніка, навчальне приладдя тощо), а по-друге, є досить приблизними і відображають радше вартість відбудови, ніж обсяг збитків — адже приміщення багатьох шкіл є старими, і встановити вартість елементів будівлі, яка споруджувалася десятки років тому, неможливо.

За словами освітніх управлінок, збір інформації про пошкодження, руйнування та втрачене майно відбувається постійно і на запит різних

---

⁵⁷ Верховна Рада України (2022) Порядок реалізації експериментального проекту щодо моніторингу завданих пошкоджень та руйнувань за регіонами України внаслідок збройної агресії Російської Федерації на основі геоінформаційної системи. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/726-2022-%D0%BF#n16>.

органів влади, зокрема Офісу Президента, МОН, Мінрегіонрозвитку, ОВА. Ця діяльність створює додаткове навантаження на директор_ок та управління освіти громад:

Всі збирають приблизно одне і те саме, але різне. І наші бідні органи управління освіти в громадах, ну, вони, і так тут війна, а тут ще подай 20 звітів.

Представниця обласного департаменту освіти, Харківська область

При цьому після збору даних для цього звіту можна припустити, що різні області запитують у громад дещо відмінні дані, а послідовний і систематичний збір інформації про втрати в освітній інфраструктурі та шкоду, завдану освітньому середовищу, не здійснюється.

4.3. Консервація та відбудова будівель

У Київській та Чернігівській областях перший етап відновлення — ремонт легко пошкоджених і консервація пошкоджених сильніше шкіл — розпочався досить активно.

На Чернігівщині⁵⁸ було відремонтовано 59% пошкоджених шкіл, або 41 заклад. У 7 громадах поремонтували всі пошкоджені школи — але це були громади, де пошкоджень зазнали 1-2 школи. За словами представни_ці обласної влади, на початок 2023 року більша частина роботи з ремонту пошкоджених закладів освіти була виконана. Активна її фаза проходила під час підготовки до нового навчального року. У стадії відновлення в області перебувають 20 шкіл, потребують відновлення ще 6 шкіл. Протягом 2023 року в області планується завершити всі ремонти, що зараз тривають.

У Чернігівській громаді, яка найбільше в області постраждала від руйнувань освітньої інфраструктури, було відремонтовано 18 із 27 постраждалих шкіл. Дві зруйновані школи були ліквідовані, одну з пошкоджених закрили через брак уч_ениць, тож із 31 школи, що залишилася, 23 працюють, 7 — у стані ремонту, одна не навчає очно через брак укриття. Чернігівська громада також планує завершити відновлення всіх шкільних будівель до початку 2023/2024 навчального року, аби повернутися до навчання у звичайному режимі.

⁵⁸ Станом на 25.01.2023 р.

На Київщині відновлено 71% шкіл, що зазнали руйнувань,— 87 закладів. У 10 громадах було відновлено всі школи, що постраждали. Зокрема, у Бородянській та Бучанській громадах відремонтувати по 10 шкіл, у Макарівській— 11, у Іванківській— 8.

Натомість на Харківщині відновлення практично не відбувалося. Було відремонтовано 13 із 296 шкіл, що постраждали. Це пояснюється суттєво пізнішою деокупацією Харківщини порівняно з двома іншими областями, продовженням бойових дій у частині регіону та інтенсивними обстрілами, а також значно більшими масштабами руйнувань.

За словами представниці обласного органу влади, громади, що тривалий час були під окупацією та/або зазнали значних руйнувань, після звільнення зіткнулися з необхідністю передусім відновити критичну інфраструктуру та житло. При цьому значна частина їх мешканців після деокупації евакуювалися у більш безпечні та комфортні умови. Тож відновлення пошкоджених шкіл не є першим пріоритетом ще й тому, що частина учениць покинули громади і не можуть повернутися через зруйноване житло та критичну інфраструктуру.

В нас 14 закладів, і із них 5 повністю зруйновані. Але зруйновані не тільки заклади освіти, зруйновані мікрорайони селищ. І я розумію, що відбудова буде. Недостатньо відбудувати сам заклад. Треба відбудувати саме мікрорайони. Чи захочуть люди повертатись? Наскільки швидко це все буде? Наскільки швидко вони будуть повертатись? Це вже буде вирішувати[ся] згідно обставин, які будуть складатись на сьогоднішній момент.

Представниця управління освіти громади, Харківська область

Втім, область планує продовжувати відновлювальні роботи в межах наявних ресурсів. Пріоритетами у відновленні пошкоджених будівель є консервація, ремонт пошкоджених дахів і систем опалень, аби будівлі не руйнувалися ще сильніше через вологу та холод.

У громадах, що були у фокусі цього дослідження, відновлення шкіл перебуває на різних стадіях, і отримана від них інформація дозволяє деталізувати етапи відновлення шкіл.

Школи, які зазнали легких або помірних руйнувань, місцева влада намагалася повернути у стан, придатний до використання для освітнього процесу в очному або змішаному форматі, або законсервувати, щоб стан будівлі не погіршився.

У закладах, що були пошкоджені, але не зруйновані, працівни_ці за можливості самостійно здійснювали консервацію (забивали вибиті вікна та двері, спускали воду з системи опалення тощо) одразу після влучання, інколи з ризиком для власної безпеки:

Я написала знову в групу: «Шановні колеги, в нас трапилась біда. І було влучення в нашу школу. Якщо у вас можливість, завтра всі збираємось в школі». Тобто це люди читали. Тобто хто міг. Прийшло небагато. [...] Ви знаєте, ми забивали вікна, а воно тут свистіло все над нами.

Директорка, Чернігівська область

Після завершення бойових дій та/або деокупації відбувався огляд шкіл, прибирання уламків і решток, розчищення завалів. До цього у багатьох школах були залучені вчитель_ки та батьки. Останні виявляли ініціативу щодо допомоги у відбудові шкіл, де навчаються їхні діти. Також є свідчення залучення до цього етапу волонтер_ок з-за меж громади чи населеного пункту — на Київщині розбирати завали та прибирати будівельне сміття допомагали студент_ки-будівельни_ці та просто охочі допомогти, які приїжджали до громад.

Після проведення огляду й оцінки пошкоджень у школах, що не були повністю зруйновані, починалися ремонти. Переважно це передбачало заміну вікон (їхня кількість дуже значна — сотні для кожного закладу), дверей, косметичний ремонт класних кімнат і коридорів, у окремих випадках — ремонт даху та системи опалення. У деяких із досліджених шкіл пошкодження були в окремій частині будівлі, тож зруйновану частину ізолювали, а в решті будівлі проводили ремонт і продовжували її використання.

В одній із досліджених шкіл (на Харківщині), що зруйнована повністю, відновлення не проводилося взагалі, й уч_ениці навчаються дистанційно. Натомість школа на Київщині, визнана аварійною, була законсервована (відновлено дах і вставлено вікна та двері) спільними зусиллями місцевої влади та Міжнародного комітету Червоного Хреста. Там планують почати капітальний ремонт у межах Програми відновлення України⁵⁹ за кошти Європейського інвестиційного банку.

⁵⁹ Міністерство розвитку громад та територій України. Наказ від 09.12.2022 № 253 «Про затвердження переліку проектів, які фінансуються за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України». <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0253914-22#Text>.

За свідченнями освітян_ок та управлін_ок, до відбудови шкіл у громадах активно долучаються не лише учасни_ці освітнього процесу, а й місцеві бізнеси та просто мешкан_ки сіл і міст. Ідеться і про згадану вище участь у прибиранні та розчищенні завалів, і про внесок будівельними матеріалами та роботою у ремонті шкіл.

У одній із громад Київщини місцеві мешкан_ки влаштували краудфандингову кампанію для збору коштів на відновлення вікон у школі:

Так, ми поставили баночки, коробочки в магазинах наших, написали там, для чого це. І люди, які хотіли, — кидали. Деякі просто в школу приносили, складали, і потім були куплені вікна.

Вчителька, Київська область

Крім того, місцеві органи влади намагаються ефективно використовувати наявні ресурси: у двох громадах для ремонтів використовувати матеріали з інших шкіл, що також зазнали руйнувань, але поки що не відновлюються (наприклад, елементи покрівлі, системи опалення, меблі).

В одній зі шкіл на Київщині більшість роботи з відновлення провели працівни_ці школи та громада села:

Колектив згуртувався і вирішив, дякуючи ще старості села, який допомагав нам, знаходив нам можливість фінансування, — це і місцевих підприємців, і шукав, хто б міг допомогти. До кого ми тільки не зверталися зі своїми проханнями. Тому що, самі розумієте, навіть щоб поштукатурити щось, зробити якийсь косметичний ремонт, треба для цього якись мати або кошти, або ж матеріал. То нам надавали, люди приносили і сатенгіпс той самий, і фарбу. Нам держава на той момент жодною копійкою чи якоюсь, людьми не допомогла. Ми працювали все самотужки. Влітку, ціле літо, хоч ми повинні були бути у відпустці. Коли нам у вересні місяці вже встановили вікна, встановлювали нам від Департаменту відділу освіти, були замовлені всі вікна, всі 158 вікон ми теж встановлювали самотужки. Нам їх привезли, нам допомогли військові розгрузити їх, занести. І потім вже згуртувалися батьки, жителі села чоловічої статі, які могли хоч щось з цього робити, — вони приходили до нас. І в будь-який день це було — чи в вихідний, чи в робочий день, чи в вечірній теж час, — вони приходили і допомагали встановлювати ці вікна.

Директорка, Київська область

Таким чином, вартість відновлення, принаймні на етапі некапітальних ремонтів, мінімізується.

Крім відновлення будівель, досліджені школи також доклали зусиль для відновлення освітнього середовища. В умовах обмежених ресурсів необхідні меблі шукали на складах чи в інших закладах, які не постраждали. У Київській області кілька шкіл отримали або планують отримати нове обладнання для навчальних (наприклад, математики, хімії, інформатики) та сервісних (психолога, соціального педагога) кабінетів від міжнародних організацій та обласних органів влади — однак немає свідчень, що його надали саме на заміну знищеного під час бойових дій та окупації.

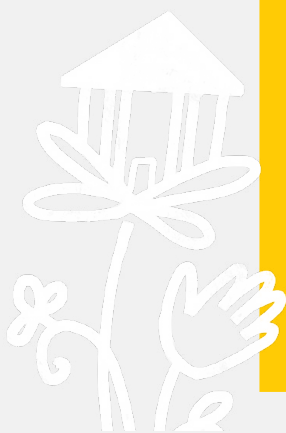
Варто зауважити, що громади у процесі відновлення орієнтувалися на зібрану від шкіл і самостійно інформацію про стан приміщень, втрати в освітньому середовищі та потреби уч_ениць. Їхніми партнерами у плануванні відновлення є обласні військові адміністрації — саме з ними насамперед взаємодіють місцеві управління освіти. Учасни_ці дослідження не знайомі з планами відновлення на національному рівні та не орієнтуються на них.

З дослідження можна зробити висновок, що лідерство у відновленні освітньої інфраструктури зараз належить органам місцевого самоврядування, у власності яких перебувають школи, а ОВА здійснюють координацію цієї активності на рівні області та долучаються до роботи зі стейкхолдерами, насамперед міжнародними та благодійними організаціями, щодо відбудови. Втім, це створює ризики щодо послідовності та системності відбудови на рівні країни. На національному рівні МОН докладає зусиль до координації проєктів забезпечення уч_ениць і вчитель_ок технічними засобами навчання, які реалізують міжнародні та благодійні організації. Координацію та планування відбудови інфраструктури має здійснювати Міністерство інфраструктури, яке нещодавно було об'єднане з Міністерством розвитку громад і територій (саме друге з них співпрацювало з громадами щодо фінансування та координації інфраструктурних проєктів — наприклад, капітальних ремонтів опорних шкіл). Однак поки що ні на рівні областей, ні на рівні громад ми не отримали інформації щодо планів Мінінфраструктури, пов'язаних із відбудовою шкіл.

4.4 Відновлення доступу до освіти

Через руйнування шкільних будівель, атаки на енергетичну інфраструктуру та безпекову ситуацію доступність середньої освіти в Україні погіршилася. Процес відновлення передбачає, крім ремонту буді-

вель, також інші заходи з підвищення доступності. Насамперед ідеться про забезпечення вчителів та учениць технічними засобами для дистанційної освіти, спорудження або ремонт укриттів у школах, аби уможливити очну чи дистанційну освіту, а також про закупівлю шкільних автобусів.

Фінансуються ці активності з державного та місцевих бюджетів, а частково — коштом міжнародних партнерів і благодійних організацій.

У державному бюджеті на 2023 рік передбачено дві субвенції місцевим бюджетам: на придбання шкільних автобусів (1 млрд гривень) та на ремонт і спорудження укриттів (1,5 млрд гривень).

Крім того, у 2022 році шкільні автобуси купувалися коштом залишків освітньої субвенції з місцевих бюджетів.

Європейська комісія надала 14 млн євро з чинного контракту з Польським банком розвитку «Bank Gospodarstwa Krajowego» на придбання шкільних автобусів. Комісія також запустила загальноєвропейську кампанію солідарності з надання Україні шкільних автобусів через Механізм цивільного захисту ЄС. Загалом із ЄС та країн-членів було спрямовано близько 240 автобусів⁶⁰.

⁶⁰ ReliefWeb (2022) EU and Ukraine sign €100 million for the rehabilitation of war-damaged schools. <https://reliefweb.int/report/ukraine/eu-and-ukraine-sign-eu100-million-rehabilitation-war-damaged-schools-enuk>.

Технічні засоби для навчання, зокрема для дистанційної освіти (насамперед ноутбуки або планшети), є однією з найбільш нагальних потреб учасниць освітнього процесу, бо значна кількість техніки зазнала пошкоджень чи була викрадена під час бойових дій та окупації, а потреба у них зросла через збільшення частки учениць на дистанційному та змішаному навчанні.

Станом на 13 лютого 2023 року зусиллями міжнародних і благодійних організацій та бізнесу вчителькам⁶¹ було надано майже 79 тисяч технічних засобів — це становить 44% від заявленої школами потреби у них⁶². Ще 16 тисяч гаджетів для вчительок очікуються протягом 2023 року.

Близько 9 тисяч гаджетів було надано ученицям — переважно з Дніпропетровської, Миколаївської, Харківської та Запорізької областей. Зважаючи на те, що більшість учениць на дистанційному та змішаному навчанні користуються в освітньому процесі телефоном, потреба у технічних засобах навчання для дітей є дуже актуальною.

Наявність укриттів у школах є вимогою законодавства й умовою відновлення очного навчання. На відміну від потреби у шкільних автобусах і комп'ютерах, облаштування укриттів є новою задачею для місцевої влади та закладів освіти. Цей процес розпочався у червні—серпні 2022 року. За цей період зусиллями та коштом місцевої влади (з державного бюджету кошти на це не виділялися) частину шкіл було забезпечено укриттями.

За даними МОН, станом на січень 2023 року укриття облаштовані для 71% шкіл по всій Україні, з них 13% облаштовані у власних захисних спорудах цивільного захисту, 50% — у власних спорудах подвійного призначення й укриттях, а 9% — в укриттях інших будівель (Таблиця 8). Загальна кількість укриттів покриває 62% всіх учениць. Найбільше облаштованих укриттів у власних спорудах цивільного захисту або укриттях у Івано-Франківській (92%), Тернопільській (91%), Львівській (78%), Чернівецькій (76%), Кіровоградській (78%), Полтавській (73%) областях та у Києві (91%). У Київській області облаштовано 63% укриттів.

Натомість у прифронтових областях, розташованих ближче до кордону з Росією або до зони бойових дій, ситуація гірша. У Запорізькій області облаштовано у власних спорудах всього 54% укриттів, у Дні-

⁶¹ Інформація надана щодо вчительок шкіл та закладів професійної освіти.

⁶² Збір інформації про потреби відбувався від шкіл до місцевих та обласних управлінь освіти.

пропетровській — 56%, в Одеській — 59%, у Сумській — 61%. Найгірша ситуація з облаштуванням укриттів у школах у Миколаївській (28%), Чернігівській (27%) та Харківській (6%) областях. Водночас у Чернігівській області доволі велика частка укриттів в інших спорудах — 13%, що означає, що частина уч_ениць мають ходити в інші будівлі під час повітряних тривог.

4.5 Плани розвитку освіти та шкільна мережа

Планування та стратегія в контексті середньої освіти для громад, що були у фокусі цього дослідження, є складним питанням. Управлін_ки та освітян_ки акцентують, що будь-яке планування зараз може бути лише короткостроковим — як через непевну безпекову ситуацію (особливо на цьому наголошували у Харківській області), так і через величезну кількість поточних проблем, пов'язаних з руйнуваннями та повномасштабною війною загалом, які доводиться вирішувати. Тож середньо- та довгострокові плани розвитку видаються неактуальними.

Наголошували учасни_ці дослідження і на тому, що областям і громадам доведеться відмовитися або сильно відкласти реалізацію тих планів розвитку освіти, які були у них до повномасштабної війни, адже всі ресурси підуть на відбудову освітньої інфраструктури та забезпечення доступу до освіти в цих умовах:

У нас до війни був такий шикарний план розвитку освіти, нам взагалі такий красивий, ми їм так пишалися! А зараз, ну... Його можна просто в стіл положити і все, про це взагалі не йде мова найближчі, я не знаю скільки... пару десятків років.

Обласний департамент освіти, Харківська область

Планування відновлення освітньої інфраструктури зачіпає також питання розвитку шкільної мережі. Ця проблема гостро стоїть в Україні вже кілька десятиліть — у країні надмір маленьких сільських шкіл з поганим станом освітнього середовища, низькою якістю освіти та високими видатками на 1 уч_еницю⁶³.

Кількість шкіл у всіх трьох областях дещо скоротилася, але незначно: деякі з повністю зруйнованих закладів було ліквідовано, діяльність інших — призупинено, але вони далі існують як юридичні особи. Пред-

⁶³ Національний проєкт «Децентралізація». Критерії формування спроможної освітньої мережі в ОТГ. <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/461/1.pdf>.

ставни_ці місцевих органів влади й ОВА засвідчили, що створення більш ефективної мережі шкіл (насамперед переведення дітей з маленьких сільських шкіл, де існував дефіцит вчителів_ок і низький рівень освітнього середовища, до опорних шкіл з кращою якістю освіти) було їхнім пріоритетом і до повномасштабної війни та залишається ним далі. Втім, ці питання, як і інші плани розвитку освіти, зараз відкладені у дещо невизначене майбутнє через більш гостру потребу у відбудові зруйнованого та забезпеченні доступу до освіти в умовах обстрілів і відключень світла.

Місцеві органи влади планують враховувати плани розвитку шкільної мережі під час відбудови.

Наприклад, в селі Х, там школа була на 40 уч_ениць. Її дуже не хотіли закривати, бо не хотіли возити батьки далеко, маленька дитина, навіть на автобусі, якщо він є... Все одно не хотіли. А коли вона зруйнована повністю, вщент, то ніхто її не буде, насправді, ремонтувати. На жаль, це так. Школа на 40 дітей, а ремонту буде на декілька мільярдів там. Тож буде вирішуватися питання щодо оптимізації мережі, щоб ці діти ходили в школи, ну... скажімо так, гарантування якогось автобусу, щоб обов'язково. І там вони будуть ходити в школи в територіальному центрі.

Представниця обласного управління освіти, Харківська область

4.6 Роль міжнародних, громадських і благодійних організацій у відновленні освітньої інфраструктури

Як уряд України на національному рівні, так і громади, які є власниками шкіл, відзначають вагомий роль міжнародних партнерів України та міжнародних і неурядових організацій у післявоєнному відновленні загалом і у відновленні освітньої інфраструктури зокрема.

Крім згаданих вище коштів на шкільні автобуси, ЄС виділив 100 млн євро на відновлення освітньої інфраструктури України, розділені на дві складові⁶⁴. Перша — 34 мільйони євро гуманітарної допомоги, спрямовані через структури ООН (ПРООН та Офіс ООН з обслуговування проєктів). Ці кошти спрямують на ремонт легких і середніх пошкоджень, зокрема ремонт вікон, дахів, дверей, каналізації та опалення, а

⁶⁴ ReliefWeb (2022) EU and Ukraine sign €100 million for the rehabilitation of war-damaged schools. <https://reliefweb.int/report/ukraine/eu-and-ukraine-sign-eu100-million-rehabilitation-war-damaged-schools-enuk>.

також на забезпечення обладнанням класів у навчальних приміщеннях і бомбосховищах. Друга — 66 мільйонів євро — надійде безпосередньо в український державний бюджет. Поки що МОН та інші урядові структури не оприлюднювали інформації щодо очікуваного терміну надходження цих коштів та підходу до їх розподілу.

Діяльність міжнародних і благодійних організацій, яку координує МОН⁶⁵, концентрується насамперед на постачанні техніки (комп'ютери для вчитель_ок і уч_ениць, обладнання для цифрових освітніх центрів), програмних засобів для дистанційної освіти, а також на виготовленні та поширенні навчальних матеріалів (зокрема паперових і цифрових підручників).

Структури ООН також залучені до постачання згаданих вище технічних засобів навчання для вчитель_ок: ЮНІСЕФ надали 5000 ноутбуків для вчитель_ок, ЮНЕСКО разом з Google — 50 000 ноутбуків для вчитель_ок.

Міжнародна організація Save the Children теж надає технічні засоби навчання для вчитель_ок, а також обладнання для цифрових освітніх центрів. Крім того, ця організація разом зі Світовим банком, ПРООН та Освітнім кластером проводять оцінку втрат і потреб закладів вищої освіти.

ЮНІСЕФ надав гранти у розмірі гривневого еквіваленту 3000 доларів тисячі опорних шкіл для підготовки шкіл до навчального року⁶⁶. Ці кошти могли спрямовувати на поточні ремонти, ремонти системи опалення, придбання генераторів і пального та придбання техніки і навчального обладнання. Їх отримали школи в усіх регіонах країни незалежно від наявності пошкоджень.

У громадах, що були у фокусі дослідження, згадували також підтримку у відновленні шкіл від Міжнародного комітету Червоного Хреста, благодійного фонду savED за підтримки Посольства Фінляндії в Україні, Finn Church Aid, благодійної організації «Будуємо Україну разом». Йшлося про відновлення пошкоджених шкільних будівель, зокрема дахів і вікон, ремонт класних кімнат.

---

⁶⁵ МОН (2022) Міжнародна підтримка сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану. <https://mon.gov.ua/ua/news/mizhnarodna-pidtrimka-sferi-osviti-ta-nauki-ukrayini-v-umovah-voyenno-go-stanu>.

⁶⁶ Кабінет Міністрів України (2022) Постанова від 13 вересня 2022 р. № 1112 «Про реалізацію спільного з Міжнародним надзвичайним фондом допомоги дітям при Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту щодо надання фінансової підтримки опорним закладам загальної середньої освіти для підготовки до 2022/23 навчального року». <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-spilnoho-z-mizhnarod-a1112>.

Ще один напрям підтримки від міжнародних і неурядових організацій, яку отримали досліджувані громади, — це заходи з психологічної допомоги уч_еницям та/або навчання для вчитель_ок щодо роботи з психоемоційним станом дітей під час війни.

Освітні управлін_ки на обласному та місцевому рівні засвідчили, що регулярно взаємодіють з міжнародними і благодійними організаціями — до прикладу, Харківська ОВА регулярно (раз на 1–2 тижні) проводить зустрічі з донорами, її представни_ці обговорюють зроблене, потреби та перспективи. Втім, саме на Харківщині роль донорів у відновленні шкільних будівель не була активною — за словами однієї з освітніх управлінок, міжнародні та благодійні організації поки що не ризикують вкладати кошти у відновлення регіону через близькість лінії фронту та постійні обстріли.

Роль обласних органів влади у взаємодії з донорами — інформувати їх про потреби громад (оскільки область збирає відповідну інформацію), координувати допомогу й інформувати громади про можливості, пропонувані донорами.

За словами однієї з учасниць дослідження, донори та благодійники звертаються до місцевої влади, а та визначає — виходячи з того, що може зробити організація, якими фінансовими ресурсами володіє і якими є потреби шкіл, — на що можна розраховувати і який об'єкт можна запропонувати для відновлення. Потім відбувається ознайомчий візит у заклад і підтверджуються наміри про роботу.

Також під час дослідження освітні управлін_ки наголосили, що саме місцеві органи влади виступають представниками та «гарантами» громади, і донори мають до них більше довіри. Тож не школа, а органи влади громади чи області є «точкою входу» для багатьох міжнародних і благодійних організацій, які допомагають із відновленням освітньої інфраструктури.

Міжнародні та благодійні організації, які пропонують допомогу у відновленні шкіл, як можна висувати зі слів освітян_ок та управлінок, мають опцію бути гнучкими у пропонованій допомозі та виходити з потреб закладу освіти:

Ну от бачите, представники UNICEF. Я з ними зустрілася. Ну, завжди, там, анкетку треба заповнити, що пошкоджений заклад. Вони приїжджають, обов'язково дивляться, фотографують, і ми їм фотографії присилаємо. Потім вони записують, пропонують, оце пропо-

нували укриття. Я кажу: в нас укриття вже є, нам виділив засновник кошти, і вже воно зроблено. Вони тоді: «Давайте, може, кабінети якісь пошкоджені, як ваша думка?» То зійшлися на тому, що кабінет інформатики.

Директорка, Київська область

У деяких випадках, навіть якщо міжнародна або благодійна організація не може самостійно задовольнити потребу громади, вона надає підтримку у пошуку необхідних ресурсів, залучаючи кошти інших донорів для відновлення освітньої інфраструктури у громаді, з якою працює.

За свідченнями учасни_ць дослідження, масштаб допомоги міжнародних і благодійних організацій є різним — від закупівлі комп'ютерної техніки до фінансування ремонтів, однак, на їхню думку, донори переважно не беруться за дуже масштабні проекти на кшталт капітального ремонту чи відбудови цілої школи.

Управлін_ки й освітян_ки говорять про міжнародні та благодійні організації, з якими контактують, з вдячністю, і сприймають їх як важливих (хоча й не ключових) стейкхолдерів у післявоєнному відновленні. Водночас взаємодія з ними — збір та надання інформації, підготовка візитів, заповнення заявок на кошти — займає час, і коли школа або громада не отримує кошти або іншу допомогу, освітян_ки відчувають розчарування та недовіру.

4.7 Потреби громад для відновлення освітньої інфраструктури

Оцінити, скільки з пошкоджених і зруйнованих шкіл ще потребують відновлення, якою є його вартість та масштаб робіт, за наявними даними складно, зокрема через характер відбудови, про який ішлося вище. Частина постраждалих шкіл ремонтують не повністю, усуваючи лише найнагальніші та найбільш загрозливі пошкодження.

На прикладі досліджених областей можна виснувати, що в регіонах, де бойові дії та окупація закінчилися навесні, значну частину роботи зі швидкого ремонту шкіл, які зазнали менш серйозних пошкоджень, вже було проведено, і для громад Київщини та Чернігівщини пріоритетом є капітальна відбудова важко пошкоджених або зруйнованих шкіл, більш вартісні етапи ремонту шкіл, які зараз функціонують, але не в оптимальному стані, а також відновлення освітнього середовища. Натомість на Харківщині потрібно відбудувати майже половину шкіл області.

Кількісні дані про потреби збираються лише стосовно гаджетів і шкільних автобусів, а також кількості шкіл, які не мають укриттів. Це відображає пріоритети органів національної та місцевої влади — забезпечити максимальний доступ до середньої освіти.

Потреба у шкільних автобусах є значною—2687 для всієї України; може, по 10% цієї кількості потребують Дніпропетровська та Херсонська області. Київській області необхідно 85 автобусів, Чернігівській—63, Харківській—140.

Потреба у комп'ютерах для вчитель_ок також залишається, попри значну кількість вже наданої освітян_кам техніки — наприклад, у Харківській області технічних засобів для роботи потребують 6740 вчитель_ок, у Київській—219, у Чернігівській—566.

Окремою проблемою є потреба у гаджетах для дистанційної освіти для уч_ениць. За свідченнями освітян_ок, громади фіксують потреби у гаджетах лише для дітей, які їх зовсім не мають, або дітей з родин, які потребують соціального захисту. Кількість гаджетів для дистанційної освіти, які отримали уч_ениці, у 20 разів менша за ту, що отримали вчитель_ки. З огляду на те, що, як ішлося вище в цьому звіті, майже половина дітей навчаються за допомогою телефона, припускаємо, що реальна потреба у гаджетах, які дозволять учнівству навчатися більш комфортно, є недооціненою.

З точки зору батьків, основні потреби їхніх дітей у контексті середньої освіти—це повернутися до очного навчання. 24% опитаних батьків зазначили, що їхній дитині складно зосередитися під час онлайн-завдань. 24% дітей не вистачає спілкування з однолітками. Це особливо поширено серед дітей, які навчаються дистанційно, — близько половини батьків з цієї групи вказали цю проблему. Дітям, які вчатьсЯ дистанційно, також бракує уваги та підтримки вчитель_ок—27% батьків з цієї групи назвали це серед основних проблем. Потреба повернутися до очного навчання є також дуже нагальною для вчитель_ок, з якими проводилися інтерв'ю, — вони прагнуть цього і через вищу якість очної освіти, і через потреби уч_ениць у спілкуванні, і через великий обсяг роботи на дистанційній та змішаній формі здобуття освіти.

Для батьків актуальним є також створення більш комфортного освітнього середовища—42% батьків, чії діти вчатьсЯ офлайн, вказали серед головних проблем некомфортні умови у школі (брак опалення, водопостачання, електроенергії). Тільки 7% опитаних у цій групі відповіли, що однією з проблем є брак сховища або необлаштоване сховище.

Рис. 21. «Які проблеми у тому форматі навчання, який є зараз, найчастіше виникають у вашої дитини?»

Примітка: Респондент_ки могли обрати до трьох варіантів відповіді. Наведено відповіді, які набрали більше 1% відповідей респондент_ок, решта відповідей: «Важко відповісти», «Нічого з вищеперерахованого». N=2045.

Узагальнивши, чого потребують освітян_ки для відновлення освітньої інфраструктури, можна розділити їхні потреби на кілька потоків:

Перша черга потреб — забезпечити якомога ширший доступ до середньої освіти зараз.

Для регіонів, де можливе очне та змішане навчання — це спорудження та ремонт укріттів у школах, а також облаштування освітніх просторів в укріттях, у тому числі для позашкільних активностей, екстрений ремонт шкільних будівель або ремонт незначних пошкоджень, облаштування модульних (тимчасових) шкіл, шкільні автобуси, генератори та доступ до інтернету, гаджети для навчання.

Для регіонів та громад, де можливе лише дистанційне навчання, — це генератори, доступ до інтернету, гаджети для уч_ениць і вчитель_ок.

Друга черга потреб — відновити освітню інфраструктуру для повернення до очного навчання.

Це ремонт шкіл із серйозними пошкодженнями, переоблаштування під школи інших приміщень у власності громад (адміністративних будівель, будинків культури тощо), які не постраждали під час бойових дій.

Також це відтворення освітнього середовища (меблі, навчальне обладнання, техніка, господарська частина) у школах, що зазнали пошкоджень.

Третя черга потреб — забезпечити універсальний доступ до якісної освіти, або, за словами однієї з освітянок, «зробити краще, ніж було».

Йдеться про капітальний ремонт серйозно пошкоджених, зруйнованих шкіл та шкіл, що потребують капітального ремонту, відповідно до актуальних потреб громад у закладах середньої освіти та планів розвитку шкільної мережі.

Також це передбачає створення освітнього середовища, що відповідає вимогам шкільної реформи та державним стандартам (будівельно-архітектурним, гігієнічним тощо) у всіх школах.

Потреби у знаннях і навичках, озвучені під час дослідження, включали такі теми як взаємодія з міжнародними та благодійними організаціями, фандрайзинг та грантовий менеджмент і психологічна допомога ученицям та самим собі.

Висновки

- Уряд пріоритезує якомога швидше забезпечення або відновлення універсального доступу до середньої освіти, і в районах, де шкільна інфраструктура постраждала, йдеться про засоби доступу до дистанційної освіти — інтернет, комп'ютери, джерела живлення. Плану щодо відновлення шкільних будівель уряд поки не затвердив, і в цьому напрямку політичне лідерство належить органам місцевого самоврядування, у власності яких перебувають школи. На рівні областей здійснюється координація зусиль щодо збору інформації про втрати та зусиль щодо відновлення.
- Інформація про пошкодження шкіл і їхнє відновлення по вертикалі від школи до уряду збирається оперативно, але не є повною та послідовною від області до області.
- Громади після оцінки пошкоджень консервують приміщення шкіл, аби руйнування не посилювалися через погоду (лагодять дахи, вікна, двері), та приступають до ремонту не надто серйозних ушкоджень. Сильно пошкоджені або зруйновані школи консервують для подальшого капітального ремонту.

- Підхід до відновлення шкіл залежить від обсягу руйнувань і тривалості бойових дій та/або окупації. В областях, де активні бойові дії скінчилися навесні, — Київській та Чернігівській — більшість пошкоджених шкіл вже відремонтували. Натомість у Харківській області заледве почалося не лише відновлення, а й його планування через непевну безпекову ситуацію.
- Громади та області планують враховувати плани розвитку освітньої мережі, аби відновлювати ті школи, які спроможні надавати якісну освіту.
- Для якомога швидшого відновлення доступу до освіти у школах будують і ремонтують укриття, закуповують шкільні автобуси, а вчитель_ок забезпечують ноутбуками для роботи. Ці заходи фінансують з державного та місцевих бюджетів, коштами ЄС і міжнародних та благодійних організацій.
- Міжнародні та благодійні організації вже є важливими партнерами громад у відновленні шкіл і забезпеченні доступу до освіти, беручи на себе частину ремонтів, надаючи комп'ютери, джерела живлення та інші необхідні школам ресурси. Міжнародні та благодійні організації співпрацюють насамперед з органами місцевого самоврядування на рівні області та громад, пропонуючи підтримку у відновленні освітньої інфраструктури в межах своїх можливостей.
- Громади потребують як засобів для забезпечення або відновлення доступу до освіти (інтернету, техніки, зокрема для уч_ениць, коштів на ремонт чи спорудження укриттів, шкільних автобусів), так і коштів на завершення відбудови шкіл та відновлення і вдосконалення освітнього середовища.

Рекомендації

Для того, аби гарантувати право українських дітей на середню освіту та подолати наслідки збройної агресії РФ проти України в освітній сфері, автор_ки цього звіту рекомендують злагоджені дії всіх стейкхолдерів — уряду України, органів місцевого самоврядування, міжнародних, благодійних, громадських організацій, освітянської спільноти та батьків — у трьох напрямках. Перший — це забезпечення універсального доступу українських дітей до середньої освіти в умовах повномасштабної війни. Другий — подолання негативного впливу, який повномасштабна війна мала на учнівство та вчительство. Третій — це відновлення системи середньої освіти в Україні, у тому числі освітньої інфраструктури.

1. Забезпечення доступу до освіти в умовах воєнного стану

Через вимушене переміщення, руйнування шкіл, відключення електроенергії, повітряні тривоги та бойові дії частина українських уч_ениць не має змоги повноцінно навчатися у школі, а інколи — навчатися взагалі. Відновлення та забезпечення доступу до середньої освіти тут і зараз, попри те, що повномасштабна війна триває, має бути першим пріоритетом.

Воно вимагає постійного вивчення потреб, проблем та викликів у регіонах і для груп дітей, яких російська агресія позбавила доступу до середньої освіти, а також пошуку гнучких форматів її надання. Задачами є мінімізувати кількість уч_ениць, які вчать лише дистанційно та тільки в асинхронному режимі, забезпечити всім дітям і вчитель_кам доступ до школи та/або до технічних засобів для дистанційного навчання.

1. Постійний моніторинг доступності середньої освіти у розрізі громад з оцінкою частки дітей, які навчаються дистанційно, та можливостей для синхронного дистанційного навчання.

Забезпечення доступу до середньої освіти є відповідальністю місцевих органів влади, проте в умовах повномасштабної війни громади потребують підтримки у виконанні цього завдання. Важливо на національному рівні розуміти ситуацію з доступом до середньої освіти, попередити ще більш значні освітні прогалини та врахувати потреби вразливих груп. Створення системи збору інформації про доступ до середньої освіти і потреби шкіл дозволить краще ко-

ординовати державну політику та донорську допомогу і надавати підтримку там, де вона найбільше необхідна.

2. Створення можливостей для змішаного навчання у громадах зі зруйнованими школами: освітніх центрів, модульних шкіл, тимчасових навчальних приміщень у громадських будівлях, що вціліли.

Забезпечення доступу до освіти, зокрема у громадах, що перебували в зоні активних бойових дій та/або під тимчасовою окупацією, не тотожне виключно відбудові шкіл. З огляду на масштаб руйнувань освітньої інфраструктури, швидке та/або одночасне фізичне відновлення сотень шкіл є неможливим. При цьому у громади, де вціліло житло та критична інфраструктура і вже не відбуваються активні бойові дії, повернулася суттєва частка жителя_ок, у тому числі дітей шкільного віку, які повністю або частково позбавлені доступу до освіти. Проміжним рішенням для таких громад є тимчасові освітні простори, якими можуть користуватись уч_ениці⁶⁷, якщо їхні заклади повністю або частково зруйновані. Такими просторами можуть бути: а) модульні тимчасові школи; б) переобладнані під освітні заклади інші приміщення, що вціліли (будинки культури, адміністративні будівлі, орендована громадою приватна власність тощо); в) освітні простори, які зараз активно розгортаються в різних регіонах. Це перша освітня допомога.

3. Забезпечення учасни_ць освітнього процесу навчальними та методичними матеріалами (зокрема паперовими підручниками) і гаджетами, що підходять для дистанційного навчання, насамперед у регіонах, де з безпекових причин усі або переважна більшість дітей навчаються дистанційно.

Дистанційне навчання не є оптимальним ані для уч_ениць, ані для вчитель_ок, однак через міркування безпеки для багатьох із них це вимушений крок, якого не можна уникнути. Проте необхідно створити у громадах, де діти не можуть навчатися очно чи змішано, кращі умови для дистанційного навчання. Зокрема, треба забезпечити дітей гаджетами, що краще підходять для навчання, ніж мобільні телефони, і надати їм паперові підручники. Для вчительства, крім гаджетів та інтернету, для роботи потрібна методична підтримка щодо здійснення дистанційного навчання.

---

⁶⁷ Digital Learning Centers. Access to education for children living in the war affected regions. <https://www.google.com/url?q=https://drive.google.com/file/d/1AJ7ONfifQLrRh7bs6odP3jKmtaWU-VmbD/view?usp%3Dsharing&sa=D&source=docs&ust=1676902423343056&usq=AOvVaw3a4hmbmEu64MHQcXy2eZtc>.

4. Спорудження й облаштування шкільних сховищ.

Для чималої кількості громад уздовж кордону з Білоруссю та Росією, у тому числі громад Київської та Чернігівської областей, єдиною можливістю спільно навчатись очно є навчання в укриттях. Адже невідомо який час зберігатиметься постійна загроза артилерійських і ракетних обстрілів. Облаштовані укриття мають бути повноцінними, безпечними та комфортними просторами, зі зв'язком і доступом до мережі, обладнаними всіма необхідними засобами навчання. Такі освітні підземні простори не дадуть можливості навчатись одночасно всім дітям певної школи, але можуть забезпечити принаймні кількогодинні заняття по змінах. Крім того, навіть після завершення масштабних бойових дій Україна буде жити з постійною загрозою авіабомбардувань, ударів ракетами та БПЛА. Тому облаштовані укриття, за прикладом Ізраїлю, будуть, на жаль, звичним обов'язковим елементом життя та навчання.

5. Забезпечення потреби у шкільних автобусах і розширення маршрутів їхньої роботи, забезпечення транспортом вчитель_ок.

Шкільні автобуси були важливою складовою забезпечення доступу до якісної середньої освіти для дітей із сіл і до повномасштабного вторгнення. Зараз їхня роль стає ще більш важливою: вони можуть підвозити не лише до опорних шкіл, а й до шкіл, де є укриття, з населених пунктів, де школа була зруйнована, туди, де вона вціліла тощо. Громади потребують не лише відновити свій автопарк, а й розширити його.

Необхідно також забезпечити транспортом вчитель_ок, аби вони могли бодай кілька разів на тиждень навчати очно дітей (насамперед уч_ениць початкових класів) у населених пунктах, де школи не працюють або де їх немає, — навіть у регіонах, де все навчання дистанційне.

2. Подолання наслідків війни для учнівства та вчительства (освітні втрати, перевантаження, психоемоційний стан)

Труднощі та виклики повномасштабної війни сильно вплинули на всіх учасни_ць освітнього процесу. І психоемоційний стан учнівства та вчительства, і навчальні результати, і умови праці зазнали негативного впливу через російську збройну агресію. Необхідно

вивчити масштаб та силу цього впливу і вжити заходів, аби його компенсувати.

1. Виміряти освітні втрати, особливо дітей із вразливих груп.

Рік повномасштабної війни, якому передували два роки пандемії COVID-19, не міг не вплинути на навчальні результати українських уч_ениць. Проте досі системна оцінка освітніх втрат не проводилася. Необхідно на національному рівні дослідити, наскільки великими є ці втрати у кожній освітній галузі та на кожному рівні середньої освіти, а також надати вчителю ефективні інструменти для діагностики таких втрат.

2. Вивчити вплив повномасштабної війни на вразливі групи учнівства.

Жертвами російської агресії стали без винятку всі діти України. Проте є ті категорії учнівства, які є значно більш вразливими:

- Уч_ениці, які навчаються у сільській місцевості. Адже і до повномасштабної війни вони перебували у значно гірших умовах доступу до якісної освіти, ніж їхні однолітки з міських шкіл⁶⁸. Крім того, більшість звільнених населених пунктів (у регіонах, проаналізованих у цьому звіті), — це села або невеликі містечка, де мешкан_ки мають мінімальну фінансову спроможність самостійно відновити вкрадені засоби навчання чи найняти тьютор_ок для своїх дітей.
- Уч_ениці з особливими освітніми потребами. З 2017 року в Україні впроваджувалася національна політика з інтеграції дітей з ООП в освітній процес у звичайних школах, створювались інклюзивні класи з відповідним матеріально-технічним забезпеченням, а також із допомогою асистент_ок вчитель_ок. Війна, руйнування, обстріли, неможливість навчатись офлайн де факто відкинули цих дітей до ситуації браку навчання з рештою уч_ениць і кваліфікованої допомоги з розвитком.
- Уч_ениці з родин, де є загиблі під час війни, зокрема у яких загинули батьки.

Цю вразливість певних категорій, на наше переконання, слід враховувати при дослідженні освітніх втрат, дизайні та наданні допомоги у відновленні доступу до освіти.

⁶⁸ Український центр оцінювання якості освіти (2018) Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018.

3. Запустити Національну програму з компенсації освітніх втрат (learning loss recovery).

Заходи з компенсації освітніх втрат, спричинених повномасштабною війною, слід планувати та координувати на національному рівні, аби надати достатньо ресурсів — як фінансових та технічних, так і методичних, — однак бути достатньо гнучкими, щоб враховувати особливості дітей з різних груп і ситуацію в окремих школах. Ефективними заходами можуть бути створення мережі тьютор_ок і фінансування тьюторингу малих груп з освітньої субвенції.

Крім того, важливо виокремити вікову групу уч_ениць початкової школи (6/7–10/11 років). Внаслідок трьох років браку стабільного очного навчання через пандемію та повномасштабну війну в Україні формується покоління дітей, частина яких практично не відвідували заклади дошкільної освіти та початкову школу. Цей віковий проміжок є засадничим для формування цілої низки базових навичок, умінь, ставлень, цінностей. Брак доступу до дошкілля суттєво і поступово знижує рівень успішності у школі в майбутньому⁶⁹. Дистанційне навчання суттєво обмежує можливості. Відтак при роботі з компенсації освітніх втрат варто пріоритизувати саме уч_ениць початкової школи.

Неодмінною складовою заходів з компенсації освітніх втрат має бути комунікаційна робота з батьками щодо того, що втрати такі є, і того, як вони можуть долучитися до роботи над їх компенсацією.

4. Забезпечити сталу роботу системи психоемоційної підтримки учасни_ць освітнього процесу.

Повномасштабна війна та спричинена нею соціальна ізоляція негативно вплинули на психоемоційний стан учнівства і вчительства, а також батьків, і ці проблеми є системними та потребують системних рішень. Необхідно сформувати програму психологічної підтримки для учасни_ць освітнього процесу, що включатиме як зусилля професійних психолог_инь, так і інтенсивне навчання вчитель_ок, як оцінювати психоемоційний стан дитини і власний, як діяти у випадку ознак травматичного розладу, як давати раду із втратою близьких людей тощо. Ця програма, серед іншого, може включати ширше застосування edutainment для психологічно-емоційної підтримки.

⁶⁹ Український центр оцінювання якості освіти (2019) Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти, 2018 рік. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Buklet_MDYAPO.pdf.

3. Відновлення системи середньої освіти, у тому числі інфраструктури

Середня освіта в Україні, учнівство та вчительство зазнали дуже важких, подекуди непоправних втрат через розв'язану РФ війну. Відновлення зруйнованого вимагатиме величезних ресурсів — фінансових, людських, організаційних. Важливо використати ці ресурси у спосіб, який дозволить не просто повернутися до статусу-кво до повномасштабної війни, а й використати їх як поштовх для розвитку. Відновлення у середній освіті має ґрунтуватися на таких підходах:

- Відновити краще, ніж було.

Це стосується як шкільних будівель та освітнього середовища, так і питань доступності та якості освіти: відновлення шкіл, які будуть частиною спроможної шкільної мережі, продовження реформи НУШ.

- Послідовність процесу відновлення та релевантність допомоги.

Різні типи допомоги у відновленні доступу до освіти мають бути вчасними та релевантними. На тих територіях, які були деокуповані та/чи де вже тривалий час не відбуваються бойові дії, недоречно обмежуватись лише базовими гуманітарними потребами. Варто розглядати певну послідовність і черговість дій у відновленні доступу до освітньої інфраструктури відповідно до орієнтовного таймлайну, про що також ішлося вище у цьому дослідженні.

- Індивідуальний підхід до кожного закладу.

Залежно від низки чинників — тривалості окупації, інтенсивності бойових дій, масштабу руйнувань, доступу до громад у певний період часу (з огляду на розмінування, відновлення зв'язку тощо) — різні регіони, а також різні громади в межах одного регіону, суттєво різняться за масштабом наслідків для доступу до освіти. Тому різні громади часто мають різні потреби у відновленні доступу до освіти. Крім того, навіть якщо громади деокуповані чи на них вже не відбуваються бойові дії, їхнє розташування через безпекові виклики може дозволити лише певний формат освітнього процесу — виключно дистанційне навчання, як відбувається, наприклад, у громадах 40-кілометрової зони вздовж кордону. Весь цей комплекс аспектів не дозволяє застосовувати універсальні інструменти відновлення доступу до освітніх активностей. Так звана «one size fits all» політика освітнього відновлення не працює.

Тому при формуванні напрямків і модальностей допомоги слід брати до уваги дуже локальний контекст окремих областей та громад у них з урахуванням всебічної оцінки саме місцевих потреб.

1. Створити систему збору інформації про руйнування закладів освіти.

Зараз немає реєстру пошкоджених і зруйнованих шкіл та інформації про ступінь пошкодження, тож оцінити обсяг втрат і вартість відновлення на національному рівні складно. Доцільно реалізувати урядову постанову про [моніторинг завданих пошкоджень та руйнувань за регіонами України внаслідок збройної агресії Російської Федерації на основі геоінформаційної системи](#), а також провести оцінку втрат в освітньому середовищі — наприклад, шляхом підрахунку зруйнованих навчальних кабінетів.

Також при формуванні поетапного плану відновлення освітньої інфраструктури у громаді чи регіоні важливо брати до уваги, що будь-якому фізичному відновленню має передувати оцінка пошкоджень, підготовка експертних звітів щодо візуального та технічного огляду об'єктів, експлуатаційної придатності приміщення навчального закладу, остаточного висновку щодо кошторису відновлювального/ремонтного бюджету, попередньо підготовленого інженер_ками та оцінювач_ками⁷⁰. Наявність комплексної оцінки ушкоджень у межах регіону та/чи громади дає можливість мати цілісне уявлення про масштаб ресурсів, які необхідні для відновлення, а також дозволяє сформувавши певну почерговість відновлювальних робіт.

2. Оновити плани розвитку освітньої мережі.

З огляду на занадто розгалужену шкільну мережу, яка протягом останніх 5–7 років перебувала на стадії повільної реорганізації відповідно до потреб і спроможностей громад, відновлення у сфері середньої освіти має передбачати переоцінку потреб з огляду на переміщення населення та плани щодо відбудови населених пунктів. Це необхідно зробити як у громадах, що були в зоні бойових дій та/або окупації, але не зазнали дуже значних руйнувань (відновлення громад, де руйнування зробили населені пункти непридатним для подальшого мешкання, має бути предметом окремого розгляду), так і для громад, які бойові дії не зачепили. Плани розвитку освітньої

⁷⁰ savED (2022). Education and War: Impact of the russian full-scale invasion on the school education sector of Chernihiv city. Overview Report. https://drive.google.com/file/d/1Ai38NABOBeRmWINnmF8_CLX-5Nm7bomyX/view.

мережі мають враховувати переміщення уч_ениць через воєнні дії та реформу НУШ, зокрема потребу створити мережу старших шкіл (ліцеїв), спроможних надавати профільну середню освіту.

3. Посилювати спроможність щодо планування та здійснення відновлення, а також подальшої реалізації освітньої політики на регіональному та місцевому рівнях.

В Україні є 3 рівні управління системою освіти:

- 1) рівень міністерства — відповідає за вироблення політик, розробку та затвердження державних стандартів (навчальних програм) і забезпечення навчальними матеріалами;

- 2) регіональний (обласний) рівень — відповідає за координацію реалізації національної політики, збір різноманітної статистичної інформації, створення спеціальних шкіл (інтернатів);

- 3) місцевий рівень — відповідає за забезпечення всіх дітей середньою освітою, формування та підтримку освітньої інфраструктури, організацію харчування для здобувач_ок освіти, організацію підвозу до навчальних закладів тощо.

На кожному з цих рівнів потрібні заходи: навчання персоналу щодо розробки та реалізації освітньої політики, технічні рішення для більш ефективного менеджменту, що базується на даних, підтримка досліджень, на які має спиратися політика тощо. Оскільки саме третій рівень, рівень громади, безпосередньо відповідатиме за відновлення освітньої інфраструктури, навіть якщо ресурси для цього надходять з різних джерел, спроможність місцевих органів влади ефективно планувати відновлення є дуже важливою.

Особливої підтримки потребують місцеві органи управління освітою з громад, які зазнали сильних руйнувань. Їм потрібна найбільш базова допомога — доступ до інтернету, техніка для офісної роботи, витратні матеріали тощо.

4. Забезпечити освітнє середовище у всіх школах відповідно до стандартів і рекомендацій МОН.

Відбудова зруйнованих і пошкоджених шкіл має включати не лише ремонт або спорудження нових будівель, а й створення або відтворення освітнього середовища, яке буде безпечним, комфортним, інклюзивним та стимулюючим до навчання і дозволить реалізувати

стандарти повної загальної середньої освіти найбільш повно. За законодавством, утримання шкільних будівель і створення освітнього середовища є відповідальністю власників шкіл, тобто переважно місцевої влади. Навіть до повномасштабної війни ресурсів на те, щоб освітнє середовище у кожній школі відповідало потребам і стандартам, не було. Коли до цього додається спад економіки через повномасштабну війну і необхідність відбудовувати зруйноване, потреба у підтримці місцевої влади у процесі створення освітнього середовища стає ще більш нагальною.

Необхідний чіткий план з розбудови належного освітнього середовища у кожній школі, що включатиме оцінку потреб відповідно до планів розвитку шкільної мережі, джерела фінансування та терміни виконання.

5. Продовжити реформу Нової української школи.

Системна реформа середньої освіти є ключовою для підвищення її якості та доступності. Новий етап реформи—базова середня освіта—стартував 2022/2023 навчального року, а 2027 року має розпочатися наступний—реформа старшої школи. Через пандемію COVID-19 і повномасштабну війну імпульс реформи помітно сповільнився, обсяг ресурсів, які на неї витрачалися, скоротився, а умови, в яких вона імплементується, змінилися. План імплементції НУШ потребує перегляду й оновлення. Також необхідно здійснити етапи, що їх не було належним чином реалізовано протягом останніх 2 років, зокрема перенавчання вчитель_ок базової школи, підготовку та друк навчальних матеріалів, створення електронної системи збору даних і менеджменту освіти, осучаснення системи оплати праці вчитель_ок, спрощення документообігу, оновлення системи моніторингу та незалежного оцінювання навчальних результатів, а також створення належного освітнього середовища.

Додаток 1. Характеристика шкіл, які були у фокусі дослідження

Таблиця 3. Характеристики шкіл, які були у фокусі дослідження

Назва області	Тип громади	Порядковий номер школи	Масштаб руйнувань	Перебувала в окупації/зоні бойових дій	Форма навчання
Київська	Сільська громада	Школа № 1	Повністю зруйнована	Населений пункт перебував в окупації три тижні	Змішана
	Сільська громада	Школа № 2	Будівля школи частково зруйнована	Населений пункт перебував в окупації тиждень	Очна
	Сільська громада	Школа № 3	Будівля школи частково зруйнована	Населений пункт перебував у зоні активних бойових дій	Дистанційна
	Сільська громада	Школа № 4	Будівля школи була пошкоджена, зокрема дах і вікна	Населений пункт перебував у зоні активних бойових дій	Змішана
Чернігівська	Міська громада	Школа № 5	Постраждали лише вікна	Населений пункт більше місяця перебував у зоні активних бойових дій	Змішана
	Міська громада	Школа № 6	Будівля школи постраждала від обстрілів	Населений пункт більше місяця перебував у зоні активних бойових дій	Дистанційна
	Сільська громада	Школа № 7	Будівля школи частково зруйнована	Населений пункт був в окупації	Дистанційна
	Сільська громада	Школа № 8	Будівля школи не постраждала, було розкрадено або знищено майно	Населений пункт був в окупації	Дистанційна

Назва області	Тип громади	Порядковий номер школи	Масштаб руйнувань	Перебувала в окупації/зоні бойових дій	Форма навчання
Харківська	Міська громада	Школа № 9	Приміщення школи повністю зруйноване, вцілів лише фасад	Населений пункт був в окупації до вересня	Дистанційна
	Міська громада	Школа № 10	Будівля школи частково постраждала, були вибиті вікна і постраждала покрівля	Населений пункт перебував у зоні активних бойових дій	Дистанційна
	Сільська громада	Школа № 11	Будівля школи не постраждала	Населений пункт не постраждав і не був в окупації	Дистанційна
	Сільська громада	Школа № 12	Будівля школи не постраждала	Населений пункт не постраждав і не був в окупації	Дистанційна

Додаток 2. Вторинні дані в описових таблицях⁷¹

Таблиця 4. Кількість уч_ениць, які продовжували перебувати за кордоном станом на початок навчального року 2022/2023 і на грудень 2022 року

Область	Кількість уч_ениць ЗЗСО	Уч_ениці ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном станом на початок навчального року 2022/2023		Уч_ениці ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном, осіб станом на грудень 2022 року	
		Кількість	Частка	Кількість	Частка
Вінницька	167546	13001	8%	11244	7%
Волинська	144644	12779	9%	8545	6%
Дніпропетровська	339784	43460	13%	49787	15%
Донецька	105396	29813	28%	27679	26%
Житомирська	137549	17807	13%	12621	9%
Закарпатська	168179	11219	7%	9720	6%
Запорізька	156188	29042	19%	34093	22%
Івано-Франківська	161006	12615	8%	12076	8%
Київська	241336	19523	8%	24909	10%
Кіровоградська	96936	7326	8%	7158	7%
Луганська	27050	5083	19%	6794	25%
Львівська	291863	11627	4%	14135	5%
Миколаївська	113998	22124	19%	23776	21%
Одеська	275393	39480	14%	40591	15%
Полтавська	140328	12691	9%	11174	8%
Рівненська	168236	11812	7%	9604	6%
Сумська	95966	13527	14%	11864	12%

⁷¹ За даними МОН, отриманими на запит про доступ до публічної інформації.

Область	Кількість уч_ениць ЗЗСО	Уч_ениці ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном станом на початок навчального року 2022/2023		Уч_ениці ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном, осіб станом на грудень 2022 року	
		Кількість	Частка	Кількість	Частка
Тернопільська	110030	12867	12%	12782	12%
Харківська	233739	60164	26%	65447	28%
Херсонська	66253	12721	19%	23707	36%
Хмельницька	140297	9847	7%	7135	5%
Черкаська	118017	9497	8%	9791	8%
Чернівецька	108636	8607	8%	8948	8%
Чернігівська	94090	4199	4%	8911	9%
Київ	338393	61246	18%	63752	19%
Всього	4040853	492077	12%	516243	13%

Таблиця 5. Кількість вчителів, які продовжували перебувати за кордоном станом на грудень 2022

Область	Чисельність педагогічних працівників	Учні ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном станом на початок навчального року 2022/2023	
		Кількість	Частка
Вінницька	18758	115	1%
Волинська	17485	126	1%
Дніпропетровська	27312	792	3%
Донецька	8734	991	11%
Житомирська	15689	344	2%
Закарпатська	18481	167	1%
Запорізька	13848	1519	11%
Івано-Франківська	20243	385	2%
Київська	20982	325	2%
Кіровоградська	10253	100	1%
Луганська	2412	334	14%
Львівська	33470	243	1%
Миколаївська	10677	687	6%
Одеська	23518	714	3%
Полтавська	14630	161	1%
Рівненська	18890	148	1%
Сумська	10007	197	2%
Тернопільська	14807	102	1%
Харківська	19460	1932	10%

Область	Чисельність педагогічних працівни_ць	Уч_ениці ЗЗСО, які продовжували перебувати за кордоном станом на початок навчального року 2022/2023	
		Кількість	Частка
Херсонська	6120	1531	25%
Хмельницька	15585	39	0%
Черкаська	12809	118	1%
Чернівецька	11820	142	1%
Чернігівська	10732	183	2%
м. Київ	25098	533	2%
Всього	401820	11928	3%

Таблиця 6. Кількість ВПО серед уч_ениць шкіл станом на початок навчального року 2022/2023 та станом на грудень 2022 року

Область	ВПО серед уч_ениць станом на початок навчального року 2022/2023		ВПО серед уч_ениць шкіл станом на грудень 2022 року	
	Кількість	Частка	Кількість	Частка
Вінницька	4525	3%	5182	3%
Волинська	1511	1%	2156	1%
Дніпропетровська	11561	3%	11510	3%
Донецька	5960	6%	41061	39%
Житомирська	1686	1%	1794	1%
Закарпатська	2530	2%	4292	3%
Запорізька	5200	3%	10346	7%
Івано-Франківська	3210	2%	4373	3%
Київська	4555	2%	7216	3%
Кіровоградська	4065	4%	6356	7%
Луганська	13631	50%	9942	37%
Львівська	3857	1%	6862	2%
Миколаївська	1631	1%	3166	3%
Одеська	4085	1%	6047	2%
Полтавська	5587	4%	5474	4%
Рівненська	1474	1%	2265	1%
Сумська	513	1%	1426	1%
Тернопільська	1548	1%	2053	2%
Харківська	1969	1%	6284	3%

Область	ВПО серед уч_ениць станом на початок навчального року 2022/2023		ВПО серед уч_ениць шкіл станом на грудень 2022 року	
	Кількість	Частка	Кількість	Частка
Херсонська	0	0%	0	0%
Хмельницька	2453	2%	4569	3%
Черкаська	2729	2%	3989	3%
Чернівецька	2636	2%	3104	3%
Чернігівська	1004	1%	1662	2%
Київ	3566	1%	11827	3%
Всього	91486	2%	162956	4%

Таблиця 7. Кількість втрачених шкільних автобусів і потреба у шкільних автобусах станом на 1.01.2023

Область	Кількість шкільних автобусів, залучених до евакуації	Кількість шкільних автобусів, які були передані на потреби ЗСУ	Кількість шкільних автобусів, знищених у результаті бойових дій, які не підлягають відновленню	Кількість шкільних автобусів, викрадених на територію РФ	Кількість шкільних автобусів, що залишилися на тимчасово окупованій території	Потреба у шкільних автобусах
Вінницька	0	60	0	0	0	135
Волинська	2	63	0	0	0	72
Дніпропетровська	50	58	0	0	0	258
Донецька	23	28	5	0	41	33
Житомирська	0	95	4	0	0	120
Закарпатська	0	75	23	0	0	139
Запорізька	4	9	0	0	0	16
Івано-Франківська	0	47	4	0	0	128
Київська	0	50	12	0	0	85
Кіровоградська	0	27	0	0	0	56
Луганська	0	6	0	0	146	200
Львівська	0	89	0	0	0	115
Миколаївська	2	66	15	7	2	103
Одеська	0	40	0	0	0	103
Полтавська	0	31	1	0	0	113
Рівненська	0	54	0	0	0	87
Сумська	0	37	2	1	0	66
Тернопільська	2	38	0	0	0	84

Область	Кількість шкільних автобусів, залучених до евакуації	Кількість шкільних автобусів, які були передані на потреби ЗСУ	Кількість шкільних автобусів, знищених у результаті бойових дій, які не підлягають відновленню	Кількість шкільних автобусів, викрадених на територію РФ	Кількість шкільних автобусів, що залишилися на тимчасово окупованій території	Потреба у шкільних автобусах
Харківська	29	33	14	37	14	140
Херсонська	0	1	64	0	152	224
Хмельницька	0	66	0	0	0	133
Черкаська	0	54	0	0	0	77
Чернівецька	0	98	0	0	0	114
Чернігівська	0	18	5	0	0	63
м. Київ	0	0	1	0	0	1
Всього	112	1143	150	45	355	2687

Таблиця 8. Стан укриттів у школах станом на 12.01.2023⁷²

Область	Організовано укриття у власних спорудах цивільного захисту шкіл		Організовано укриття у власних спорудах подвійного призначення та найпростіших укриттях шкіл за результатами проведених комісійних обстежень		Організовано укриття у спорудах цивільного захисту, спорудах подвійного призначення та найпростіших укриттях інших приміщень		Загальна кількість укриттів	Загальна кількість осіб у них
	Частка укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані	Кількість укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані	Кількість укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані		
Вінницька	11%	9%	60%	51%	8%	3%	79%	63%
Волинська	7%	11%	40%	53%	12%	9%	60%	74%
Дніпропетровська	15%	10%	41%	33%	0,50%	0,18%	56%	43%
Житомирська	26%	48%	41%	37%	13%	9%	80%	94%
Закарпатська	7%	7%	66%	69%	35%	23%	107%	100%
Запорізька	0	1%	54%	45%	0	0	54%	46%
Івано-Франківська	17%	19%	75%	52%	5%	6%	97%	77%
Київська	9%	13%	54%	49%	6%	6%	69%	68%
Кіровоградська	17%	18%	61%	75%	6%	3%	83%	96%
Львівська	9%	13%	69%	78%	14%	7%	92%	99%
Миколаївська	9%	8%	19%	15%	1%	0	29%	24%
Одеська	8%	7%	51%	35%	12%	6%	70%	48%
Полтавська	25%	14%	48%	33%	2%	1%	74%	47%
Рівненська	24%	29%	32%	34%	6%	4%	62%	67%
Сумська	8%	10%	53%	31%	10%	5%	72%	46%
Тернопільська	15%	21%	76%	61%	6%	3%	97%	85%
Харківська	6%	8%	0	0	0	0	6%	9%

⁷² У таблицю не включені дані щодо Донецької, Луганської та Херсонської областей через брак даних.

Область	Організовано укриття у власних спорудах цивільного захисту шкіл		Організовано укриття у власних спорудах подвійного призначення та найпростіших укриттях шкіл за результатами проведених комісійних обстежень		Організовано укриття у спорудах цивільного захисту, спорудах подвійного призначення та найпростіших укриттях інших приміщень		Загальна кількість укриттів	Загальна кількість осіб у них
	Частка укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані	Кількість укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані	Кількість укриттів	Кількість осіб, на які вони розраховані		
Хмельницька	18%	12%	52%	46%	14%	7%	84%	66%
Черкаська	5%	6%	55%	46%	12%	10%	72%	61%
Чернівецька	29%	42%	47%	42%	31%	13%	98%	97%
Чернігівська	14%	28%	36%	41%	13%	5%	64%	74%
м. Київ	1%	0	90%	72%	3%	2%	94%	74%
Всього	12%	13%	50%	44%	9%	5%	71%	62%

Додаток 3. Дані опитування в описових таблицях

Таблиця 9. «За якою формою навчання відбувалось навчання вашої дитини у цьому навчальному році, тобто з 1 вересня 2022?»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Переважно за дистанційною формою навчання	937	46%
Переважно за очною формою навчання	533	26%
Переважно за змішаною формою навчання	560	27%
Інше	0	0,0%
Важко відповісти	7	0,0%
Відмова від відповіді	1	0,0%
Сімейна	7	0,4%

Таблиця 10. «За якою формою навчання відбувалось навчання вашої дитини у цьому навчальному році, тобто з 1 вересня 2022?», за класом навчання

	Дистанційна	Очна	Змішана	Важко відповісти	Відмова	Сімейна	Кількість
1–4 класи	41%	33%	25%	0,2%	0,1%	1%	773
5–9 клас	47%	24%	28%	0,4%	0,0%	0,0%	736
10–11 клас	51%	19%	29%	0,6%	0,0%	0,2%	536

Таблиця 11. «Якщо ваша дитина навчається/навчалась за дистанційною формою навчання з більшості предметів, яким чином це відбувається/відбувалось?»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Відвідує онлайн-уроки (у ZOOM, Google Meets)	1165	87%
Переглядає уроки на платформах (Всеукраїнська школа онлайн, онлайн-курси тощо)	151	11%
Отримує від вчителя/льки домашні завдання для самостійної роботи (наприклад, розділи підручника, вправи для домашньої роботи)	575	43%
Самостійно працює з підручниками та іншими навчальними матеріалами	323	24%
Опрацьовує матеріали, надіслані вчителем/лькою чи розміщені ним/нею онлайн (наприклад, у Google Classroom)	504	3%
Займається з репетитором/кою	95	7%
Інше	17	1%
Важко відповісти	2	0,1%
Відмова від відповіді	0	0,0%

Таблиця 12. «Чи є у вашому домогосподарстві гаджети (наприклад, телефон, планшет, комп'ютер), які дитина використовує для навчання?»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Так, дитина має хоч б один власний гаджет, який використовує для навчання	1838	90%
Так, дитина використовує гаджет, але ділить його з іншими членами родини	183	9%
Ні, у нашому домогосподарстві немає гаджета, який дитина може використовувати для навчання	19	0,9%
Інше	1	0,0%
Відмова від відповіді	4	0,2%

Таблиця 13. «Чи є у вашому домогосподарстві гаджети (наприклад, телефон, планшет, комп'ютер), які дитина використовує для навчання?», за класом навчання

	Має хоч б один власний гаджет	Ділить гаджет з іншими	Не має гаджета	Інше	Відмова	Кількість
1–4 класи	83%	16%	2%	0,1%	0,2%	773
5–9 клас	93%	7%	0,3%	0,0%	0,1%	736
10–11 клас	96%	3%	0,7%	0,0%	0,3%	536

Таблиця 14. «Чи є у вашому домогосподарстві гаджети (наприклад, телефон, планшет, комп'ютер), які дитина використовує для навчання?», за ідентифікацією як ВПО

	Має хоч б один власний гаджет	Ділить гаджет з іншими	Не має гаджета	Інше	Відмова	Кількість
Не відносять себе до ВПО	91%	8%	0,7%	0,0%	0,2%	1710
Відносять себе до ВПО	83%	16%	2%	0,0%	0,0%	335

Таблиця 15. «Чи є у вашому домогосподарстві гаджети (наприклад, телефон, планшет, комп'ютер), які дитина використовує для навчання?», за самооцінкою добробуту

	Має хоч б один власний гаджет	Ділить гаджет з іншими	Не має гаджета	Інше	Відмова	Кількість
Не вистачає грошей на їжу	74%	22%	4%	0,0%	0,0%	29
Вистачає грошей на їжу, але не завжди можемо купити одяг	87%	12%	0,7%	0,0%	0,4%	411
Достатньо грошей на їжу та одяг, але не завжди можемо купити побутову техніку	91%	8%	1%	0,1%	0,1%	1163
Вистачає грошей на побутову техніку, але не можемо купити автомобіль або квартиру	90%	8%	1%	0,0%	0,3%	314
Можемо купити автомобіль та інші речі подібної вартості	91%	9%	0,0%	0,0%	0,0%	42
Відмова	96%	3%	0,7%	0,0%	0,0%	84

Таблиця 16. «Який гаджет дитина використовує для навчання найчастіше?», за самооцінкою добробуту

	Планшет	Ноутбук	Стаціонарний комп'ютер	Телефон	Немає відповіді	Інше	Відмова	Кількість
Не вистачає грошей на їжу	6%	15%	7%	72%	0,0%	0,0%	0,0%	28
Вистачає грошей на їжу, але не завжди можемо купити одяг	19%	20%	8%	53%	0,0%	0,2%	0,0%	407
Достатньо грошей на їжу та одяг, але не завжди можемо купити побутову техніку	19%	30%	8%	43%	0,1%	0,0%	0,0%	1150
Вистачає грошей на побутову техніку, але не можемо купити автомобіль або квартиру	13%	24%	13%	50%	0,0%	0,0%	0,4%	310
Можемо купити автомобіль та інші речі подібної вартості	35%	18%	6%	40%	0,0%	0,0%	0,0%	42
Відмова	13%	35%	11%	41%	0,0%	0,0%	0,0%	84

Таблиця 17. «Як часто ви були залучені у навчання вашої дитини?»

	До повномасштабного вторгнення, кількість	До повномасштабного вторгнення, частка	Після повномасштабного вторгнення, кількість	Після повномасштабного вторгнення, частка
Щодня	698	34%	811	40%
1-2 рази на тиждень	472	23%	447	22%
3-4 рази на тиждень	341	17%	356	17%
1-2 рази на місяць	105	5%	106	5%
3-4 рази на місяць	73	4%	86	4%
Рідше 1 разу на місяць	65	3%	76	4%
Не був/була долучена	121	6%	111	5%
Моя дитина пішла до школи вже під час повномасштабного вторгнення	119	6%	–	–
Важко сказати	52	3%	51	3%

Таблиця 18. «Яка ваша залученість у навчання вашої дитини?», за класом навчання. Респондент_ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

Варіанти відповіді	1–4 класи	5–9 класи	10–11 клас
Допомагаю дитині під час онлайн-уроків (підключитися до уроку, бути поруч, поки урок триває), роблю це регулярно	68%	23%	9%
Допомагаю дитині під час онлайн-уроків (підключитися до уроку, бути поруч, поки урок триває), роблю це нерегулярно	67%	31%	3%
Цікавлюсь вивченим, успіхами та труднощами у навчанні, роблю це регулярно	43%	41%	16%
Цікавлюсь вивченим, успіхами та труднощами у навчанні, роблю це нерегулярно	29%	43%	28%
Перевіряю виконання домашнього завдання, роблю це регулярно	55%	37%	9%
Перевіряю виконання домашнього завдання, роблю це нерегулярно	33%	44%	21%
Допомагаю виконувати домашні завдання, роблю це регулярно	68%	27%	5%
Допомагаю виконувати домашні завдання, роблю це нерегулярно	34%	46%	20%
Спілкуюсь із вчителями дитини, роблю це регулярно	39%	41%	20%
Спілкуюсь із вчителями дитини, роблю це нерегулярно	21%	38%	41%
Дитина самостійна у навчанні, я втручаюсь тільки при її проханні	11%	34%	55%

Таблиця 19. «Скільки дитина щодня загалом проводить часу за навчанням, окрім відвідування уроків у школі/присутності на уроках онлайн?»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
До 1 години	164	8%
1–2 години	810	40%
3–4 години	755	37%
5–6 годин	224	11%
Більше 6 годин	34	2%
Важко сказати	59	3%
Відмова від відповіді	1	0,0%

Таблиця 20. «Скільки дитина щодня загалом проводить часу за навчанням, окрім відвідування уроків в школі/присутності на уроках онлайн?», за формами навчання

	До 1 години	1–2 години	3–4 години	5–6 годин	Більше 6 годин	Важко сказати	Відмова	Кількість
Дистанційна форма навчання	6%	34%	41%	14%	3%	2%	0,1%	937
Очна форма навчання	12%	50%	30%	5%	0,4%	3%	0,0%	533
Змішана форма навчання	8%	39%	38%	11%	0,4%	4%	0,0%	560
Важко відповісти	0,0%	37%	6%	15%	0,0%	42%	0,0%	7
Відмова	0,0%	100%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1
Сімейна	0,0%	32%	6%	62%	0,0%	0,0%	0,0%	7

Таблиця 21. «Оцініть, будь ласка, скільки навчальних днів з початку повномасштабного вторгнення ваша дитина не вчилась взагалі? (не відвідувала школу фізично або дистанційно, не взаємодіяла з вчителями/ками)»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
До 14 днів	818	40%
14–30 днів	585	29%
30–60 днів	178	9%
60–90 днів	49	2%
90–120 днів	32	2%
120–150 днів	5	0,2%
150–180 днів	0	0,0%
Понад 180 днів	3	0,1%
Моя дитина постійно вчилась	152	8%
Інше	5	0,3%
Важко відповісти	213	10%
Відмова від відповіді	5	0,3%

Таблиця 22. «Оцініть, будь ласка, скільки навчальних днів з початку повномасштабного вторгнення ваша дитина не вчилася взагалі? (не відвідувала школу фізично або дистанційно, не взаємодіяла з вчителями/ками)», за макрорегіонами⁷³

	До 14 днів	14–30 днів	30–60 днів	60–90 днів	90–120 днів	120–150 днів	Понад 180 днів	Моя дитина постійно вчилася	Інше	Важко відповісти	Відмова	К-сть
Захід	43%	33%	6%	0,6%	0,3%	0,0%	0,0%	8%	0,2%	9%	0,3%	742
Київ та область	33%	40%	14%	5%	2%	0,0%	0,9%	4%	0,8%	1%	0,0%	311
Південь	43%	15%	2%	1%	0,4%	0,0%	0,0%	10%	0,2%	28%	0,0%	193
Північ	29%	23%	16%	5%	2%	0,3%	0,0%	22%	0,0%	2%	0,0%	170
Схід	35%	24%	11%	5%	6%	0,5%	0,0%	2%	0,0%	16%	0,4%	351
Центр	51%	24%	7%	0,2%	0,2%	0,8%	0,0%	6%	0,5%	11%	0,5%	278

Таблиця 23. «З яких причин ваша дитина найчастіше пропускала навчальні дні з початку повномасштабного вторгнення?» Респондент_ки могли обрати до п'яти варіантів відповідей

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Через відсутність електроенергії	1188	58%
Через відсутність або погане інтернет-з'єднання	1020	50%
Через повітряні тривоги	1228	60%
Через хворобу	801	39%
Через сімейні обставини	241	12%
Через повне призупинення освітнього процесу у школі у зв'язку з бойовими діями та/або окупацією населеного пункту	223	11%
Через відсутність або брак техніки та робочого місця для навчання вдома	18	0,9%

⁷³ Макрорегіони: Захід — Волинська область, Закарпатська область, Рівненська область, Івано-Франківська область, Львівська область, Тернопільська область, Хмельницька область, Чернівецька область; Центр — Вінницька область, Кіровоградська область, Полтавська область, Черкаська область; Північ — Житомирська область, Сумська область, Чернігівська область; Схід — Дніпропетровська область, Донецька область, Харківська область, Луганська область, Запорізька область; Південь — Миколаївська область, Одеська область, Херсонська область; Київ та область.

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Через брак мотивації у дитини до навчання	53	3%
Через вимушені канікули	285	14%
Школа не організувала дистанційне навчання	30	2%
Інше (записати)	13	0,7%
Важко відповісти	40	2%
[Не зачитувати] Відмова від відповіді	7	0,4%
Не пропускали	25	1%

Таблиця 24. «Чи погоджуєтесь ви з наступним твердженням: «Освітні прогалини у знаннях і навичках, які виникли у дітей унаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення, матимуть вплив на їхню освіту та майбутнє».

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Повністю погоджуюсь	1153	56%
Скоріше погоджуюсь	578	28%
Скоріше не погоджуюсь	148	7%
Абсолютно не погоджуюсь	48	2%
Важко сказати	118	6%

Таблиця 25. «На вашу думку, чи потрібні додаткові заходи для того, аби компенсувати освітні прогалини у знаннях та навичках, які виникли у дітей унаслідок пандемії та повномасштабного вторгнення?»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Так	1470	72%
Ні	372	18%
Важко відповісти	203	10%

Таблиця 26. «Протягом попереднього місяця, як часто ви спостерігали у своїй дитини такі стани?»

	Ніколи	Один чи два рази	Іноді	Часто	Весь час
Радість	0,3%	2%	24%	61%	14%
Активність	0,6%	2%	16%	53%	28%
Гордість за себе	2%	11%	44%	38%	7%
Впевненість	2%	6%	33%	45%	15%
Апатія	42%	27%	26%	5%	0,4%
Тривога	16%	29%	42%	13%	0,7%
Сум	21%	35%	37%	7%	0,9%
Злість	31%	32%	31%	6%	0,4%
Самотність	48%	25%	25%	5%	0,6%

Таблиця 27. «Прочитайте, будь ласка, твердження, і позначте, наскільки ви погоджуєтесь з ними: «Мені та моїй дитині вдалось адаптуватись до нових викликів у навчанні, пов'язаних з війною»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Абсолютно не погоджуюсь	99	5%
Швидше не погоджуюсь	274	13%
Важко сказати	244	12%
Швидше погоджуюсь	1030	50%
Повністю погоджуюсь	399	20%

Таблиця 28. «Прочитайте, будь ласка, твердження, і позначте, наскільки ви погоджуєтесь з ними: «Я вважаю, що моя дитина успішно здобуває нові знання у тому форматі навчання, який є зараз»

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Абсолютно не погоджуюсь	238	12%
Швидше не погоджуюсь	586	29%
Важко сказати	333	16%
Швидше погоджуюсь	649	32%
Повністю погоджуюсь	240	12%

Таблиця 29. Чого не вистачає вашій дитині зараз для комфортного навчання?

Варіанти відповіді	Кількість	Частка
Доступу до інтернету/мобільного зв'язку	821	40%
Спілкування з однокласниками	721	35%
Побутового комфорту вдома (наявність світла, тепла, водопостачання, тощо)	526	26%
Комфортного та безпечного освітнього середовища в школі (наявність світла, тепла, водопостачання, тощо)	529	26%
Підтримки та уваги вчителів	517	25%
Позашкільних занять (наприклад, з репетиторами) зі шкільних предметів	290	14%
Засобів навчання (окремого гаджету для навчання, підручників тощо)	104	5%
Всього вистачає/нічого з вищеперерахованого	109	5%
Підтримки та уваги батьків	80	4%
Інше	88	4%
Важко відповісти	6	0,3%

savED

Війна та освіта:

Як рік повномасштабного вторгнення
вплинув на українські школи

